

Tarp etninės kultūros vertybių

Pokalbis su habilituotu etnologijos daktaru profesoriumi Vaciu MILIUMI, kurio gyvenimas dosniausias darbų saugant ir tyrinėjant lietuvių etninę kultūrą. Pokalbio „sulasiotojas“ – Liudvikas GIEDRAITIS.

Norbertas Vėlius 1966 m. apie Jus yra parašes straipsnį („Kultūros barai“, 1966, Nr. 5): esą kur jis beėjės rinkdamas tau-tosaką, net ir nuošaliausiose vietose, negalėjės rasti užkampio, kur žmonės neprisimintų, kad čia jau buvo toks „pakiuknas žemaitis“. Kokiu tikslu Jūs taip atkakliai „landžiojot“ po tą Lietuvą?

Rašydamas kandidatinę disertaciją apie maistą ir namų apyvokos daiktus, pagrindinę medžiagą turėjau pats surinkti. Rengdamas Pabaltijo etnografijos atlasui skirtą dalį, irgi turėjau kiek-viename rajone po keletą vietų aplankytį. Pastebėjės, kad so-vietmečiu dėl įvairių priežasčių sparčiai nyksta malūnai, apkeiliavau visas Žemaitijos upes ieškodamas vandens malūnų. Pas-taraisiais metais man ekspedicijos – lyg tikros atostogos: pasi-rinkau kapinių tyrinėjimą, vaikštai grynu oru, atitrūkstu nuo dar-bų prie rašomojo stalo. Apvaikščiotas ir Latvijos Aknystės rajo-nas, kuriame yra daug lietuvių, lankytos beveik visos lietuviš-kos salos Baltarusijoje, du sykius būta pas Seinų ir Punsko krašto lietuvius.

Ar galėtume bent apytikriai paskaičiuoti, kiek muziejuose sukaupta Jūsų eksponatų?

Daugiausia eksponatų esu surinkęs Lietuvos nacionaliniam muziejui, bet kiek – negalėčiau pasakyti, būtų keletas tükstančių. Tai amatų įrankiai, audinių pavyzdžiai, baldai, namų apyvokos daiktai. Iš stambesnių minetini du kūlimo velenai – krumplinis iš Notėnų, dantinis iš istoriko Mečislovo Jučo téviškės Vabalių kaime (Sidabravo parapija). Susidarytų ir keletas tūkstančių nuotraukų, kuriomis esu praturtinęs Lietuvos nacionali-nio muziejaus ir Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus fototekas. Man talkinusiem dailininkams suieškodavau ir pa-vedavau nupiešti ne tik tyrinėtus objektus (žemdirbystės, ama-tininkų įrankius, namų apyvokos daiktus, malūnų, kapinių ele-mentus, baldus), bet ir visa, ką pastebėdavau etnografiniu po-žiūriu bent kiek vertinga.

Tame žurnale ir nuotrauka: Jūs jaunas džiaugsmingai ke-liujat kažkokio kaimelio gatvele su krepšiu po pažasčia, su senovinėm mediném šakém ant peties. Kokį turta jaučiat neš-damas tokį daiktą?

Ir j surinktus eksponatus, ir j nuotraukas bei piešinius žiūriu profesiniu žvilgsniu, kaip j mokslo šaltini.

Ar išskiriat iš savo mokslo darbų gal kokį reikšmingiausią, labiausiai Jūsų vertinamą?

„Lietuvii etnografijos bruožams“ parengiai etnografijos ty-rinėjimų apžvalgą, rašiau apie tyrimų objektus, metodus, nag-rinėjau žemdirbystę, gyvulininkystę, žvejybą, kaimo amatus,

Prof. Vacys Milius. Vilnius, 2001 m. gruodis. R. Virkučio nuotrauka.

maistą, namų apyvokos daiktus. Pabaltijo etnografijos atlasui teko kartografiuoti ir rašyti apie derliaus nuėmimo, kūlimo įrankius. Tikiu, kad mano paskelbtos studijos apie Žemaitijos van-dens malūnus, medžio apdorojimo amatus, maistą ir rakan-dus, derliaus nuėmimo, kūlimo įrankius, mokslo draugijas yra indėlis į lietuvių etnologiją. Dirbau pirmiausia tai, ką vienu ar kitu metu etnologijos srity reikėjo padaryt. Daug kam reikalino-gos ir mano sudaromos bibliografijos.

Labai jau reta savanoriškos žmonių veiklos sritis yra toji bibliografija. Jūs, žinau, ją itin vertinate. Atrodytų, nieko nėra sausesnio, faktografiškesnio. Gal yra kokia šio darbo potekstė, teikianti Jums ir džiaugsmo, ir prasmingumo?

Mano bibliografinis darbas turi ilgą istoriją. Pirmąsias kor-teles paveldėjau iš archeologo Adolfo Tautavičiaus, kurj bibliogra-fija užsiimti buvo paraginės prof. P. Pakarklis. Iš jo gautas

Vacys Milius ir punskietis Juozas Vaina. Vilnius, 1973 m.

mažas korteles perrašiau į standartines. Ilgainiui bibliografavimas pasidarė ir aistra, ir moksliniu poreikiu. Kortelėms sudėti iš Instituto pirkau dvi spinteles su stalčiukais. Esu paskelbęs teminių, chronologinių, personalinių bibliografijų. Kai kadaise Lietuvos liaudies kultūros centras išleido mano parengtą atrankinę lietuvių liaudies papročių bibliografiją, ne vienas ją kseroksu pasidaugino.

Teikdamas duomenis apie etnologinę literatūrą, nuo 1965 metų bendradarbiauju pradžioj Baselyje (Šveicarijoje), dabar Bremene (Vokietijoje) rengiamoje, Bonoje spausdinamoje „Tarptautinėje etnologijos bibliografijoje“. Tada ji buvo leidžiama kas antrį metai, dabar, pagausėjus medžiagai, kasmet. Pirmoji pažintis su ja buvo šeštajame dešimtmetyje, aspirantūros metais, maskviškės Moksly akademijos Visuomeninių mokslų bibliotekoje. Išsirašiau iš jos visas dr. Jono Balio, gyvenančio JAV, pateiktas lietuviškas pozicijas. 1966 m. Berlyne dalyvaudamas pirmajame Baltijos šalių etnografų koliokviume, Etnolo-

gijos instituto bibliotekoje aptikau tos bibliografijos tēsinį. Paprašiau duoti man jos redaktoriaus dr. Roberto Wildhaberio adresą. Parvykės Vilniun, nusiunciau jam mano sudarytą „Istorijos“ 4-ame tome publikuotą pokario metų bibliografiją. Tikėjausi būti pakwestas bendradarbiauti šiame leidinyje. Gavau iš jo laišką, kviečiantį siųsti lietuvių etnologijos ir folkloristikos bibliografinius duomenis. Kurj laiką darbavomės šioje srityje abu su J. Baliu. J. Baliui dėl amžiaus atsakius šio darbo, tėsiu vienas. Taip su mūsų tyrinėjimais supažindinamas visas etnologų ir muziejininkų pasaulis. Šiuo metu bibliografavimas yra mano mėgstamiausias užsiėmimas: pamatės knygą su lietuvių etninę kultūrą nagrinėjančiais straipsniais, visus darbus dedu į šoną ir užrašau dvi kortelles – vieną dedu į metinį, kitą į teminį skyrių. Paskelbta ar kortelėse sukaupta bibliografija naudojasi studentai, doktorantai, bendradarbiai, muziejininkai. Su geru pavydu žiūriu į

A. Tautavičiaus parengtą „Lietuvos archeologijos bibliografiją“. Tačiau ir aš galiu pasidžiaugti: šių metų gruodžio mėnesį turi pasirodyti mano parengta 416 puslapį „Lietuvų etnologijos bibliografija“. Joje aprašyta 6770 pozicijų lietuvių, lenkų, rusų, vokiečių ir kitomis kalbomis. Duomenų jai ieškota ne vien Lietuvos, bet ir Lenkijos, Rusijos, Vokietijos, JAV bibliotekose.

Ką laikote savo mokytojais, kokie žmonės Jus gyvenime supo?

Teko klausyti Juozo Baldžiaus, Pranės Dundulienės, Pauliaus Galaunės, Akvilės Mikėnaitės paskaitų. Jie įvedė mane į mokslo pasaulį. Ir po studijų su visais savo buvusiais mokytojais palaikiau nebogus santykius.

Kitas dalykas – teko susitikti su asmenimis, kurie man yra daug gero padarę. Tai pirmasis mano viršininkas Etnografijos (dabar Lietuvos nacionalinio) muziejaus direktorius Vincas Žilėnas, man jaunam gerų patarimų teikęs, sudaręs galimybę dirbti muziejuje ir studijuoti. Didžiausias lietuvių kalbos žodžių rinkėjas Matas Untulis, su kuriuo susipažinai Šatėse dar gimnazistu būdamas, įpratino mane žodžius iš kaimo žmonių užrašinėti. O kai mano studijų metais jis pamatė, kad padėvėtą paltą vilkiu, davė 500 rublių naujam įsigytį, sakydamas, kad atiduosiu, kai baigsiu mokslus ir turėsiu pinigų. Tačiau jis buvo nužudytas berenkantis žodžius. Atsiteisau ne vieną paraginięs apie jį parašyti ir paskelbti prisiminimus. Studijuojant aspirantūroje teko arčiau susipažinti su profesorium Povilu Pakarkliu. Jis domėjos Rytų Lietuvos etnine praeitim, į keliones pasiimdamo po kelią aspirantų. Kai man, renkančiam medžiagą disertacijai, reikėjo apvažiuoti beveik visą Lietuvą, jis davė pinigų dviračiu įsigytį, o paskui jų nebeėmė.

Žinoma, ir man teko ne vienam jaunam tyrinėtojui padėti konsultacijomis, tarpininkavimui priimant į darbą. Kiekvieną turintį sajūčio su etnine kultūra kalbinu ką nors parašy-

Rudolf Quietsch ir Vacys Milius prie Špree upės Berlyno apylankėse. 1982 08 07.

Varnių ekspedicijoje. 1984 07 05.

ti: pirma išgaunu pažadą, o paskui neatstoju tol, kol nesulaukiu rezultato. Daugeliu atveju tai pavyksta. Tik ne visada sėkmėgai. Sykį Šiaulių „Aušros“ muziejaus direktorius paprašė mane nurodyti baigusią studijas etnografę, kurią galėtų priimti į darbą. Rekomendavau, mano supratimu, stropią studentę, o ji kiek padaribėjusi muziejuje nuėjo dėstyti marksizmo į Šiaulių pedagoginį institutą. Kartais teko būti ir principingam. Ekspedicijoje Dieveniškių apylinkėje mums išsivaikščiojus į kaimus, vietas milicininkas, kuriam, atrodo, nepatikom, iš mūsų vairuotojo atėmė kelionės lapą. Apie tai pranešiau Šalčininkų rajono milicijos skyriaus viršininkui, parašiau į Vidaus reikalų ministeriją, ir jį išmetė iš darbo. Po to jis tikrino bilietėlius kino salėje.

Esat dėstės ir aukštosiose mokyklose. Ar turit savo pasekėjų, mokinį?

1956–1960 ir 1994–1999 metais teko dėstyti Vilniaus universitete, 1992–1999 metais – Vytauto Didžiojo universitete. Skaičiau lietuvių etnologijos, istoriografijos, lauko tyrinėjimų metodikos, lietuvių materialinės kultūros, Pabaltijo tautų etnografijos, lokalinių ir regioninių monografijų kursus. Septyni mano vadovauti aspirantai bei doktorantai yra apgynę disertacijas. Šiuo metu įvairiose mokslo ir studijų institucijose esu bent dešimties doktorantų komitetų narys. Malonu gauti knygą, kurioje išrašyta, kad ją dovanoja buvęs studentas ar kad esu prisidėjęs prie jos rašymo, parengimo spaudai.

Tarybmečiu buvote Kultūros paminklų apsaugos komisijos prie Kultūros ministerijos narys...

Tuo metu man kartu su Izidoriumi Butkevičiumi pavyko pasiūlyti, kad į saugotinų kultūros paminklų sąrašą būtų išrašyti ir etninės kultūros objektai – gatviniai kaimai, sodybos, trobesiai, kryžiai ir koplytėlės, tai ir laikau vertingiausiu šios veiklos darbu. Kadangi tuo metu buvo naikinami kryžiai ir koplytėlės, taip ne vieną jų pavyko apsaugoti nuo sugriovimo.

Iki šiol esat ne vieno tėstinio, periodinio leidinio redakcinės komisijos narys. Kodėl vis kviečiamas?

Matyt žmonės mato, kad stengiuosi visiems, užsiimantiems etnine kultūra, padėti. Tad tenka būti „Liaudies kultūros“, „Lietuvijos katalikų mokslo akademijos metraščio“, „Lietuvijos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbų“, „Kultūros paminklų“, „Mūsų krašto“, „Sotero“, nuo šiemet – „Lietuvos etnologijos“ redakcinių komisijų nariu. Esu ir lokalinių monografijų etninės kultūros skyriaus redaktorius, ne vienos enciklopedijos konsultantas. Tie darbai man malonūs, ir jų neatsisakau. Čia man padeda patirtis, žinojimas, kas ką gali parašyti, bibliografija.

Jūsų požiūris į naujas lietuvių etnologijos kryptis, tyrinėjimo metodus?

Man teko rinkti medžiagą ir ją tirti tuo metu, kai dar daug buvo tradicinės kultūros apraiškų bei žmonių, atsimenančių gyvenimą iki Pirmojo pasaulinio karo, apie ką mažai tebuvo paskelbta. Todėl reikėjo imtis daug ko, o ne apsiribot viena siau-

Vacys Milius, Regina Merkienė ir Vytis Čiubrinskas. Kazachstanas. Prie Valichanovo muziejaus. 1990 06 01.

Vilniaus universiteto kraštotyrininkų ekspedicija.
Plateliai, 1991. A. Petrašiūno nuotrauka.

ra tema. Jei mano jaunystės karta daugelio dalykų nebūtų tyrusi, visos Lietuvos ar kurio nors regiono mastu būtų atrode, kad lietuvių jų nė neturėjo. Dabar Vakarų Europos kraštose, Lietuvoje ėmė vyrauti etnosociologinė kryptis, dabarties tyrinėjimai. Tokia jau pasaulinė etnologijos raida. Prieštavimo tarp tradicinės kultūros tyrinėjimų ir etnosociologijos nematau. Tik dabarties tyrinėtojai kartais nesuvokia tradicinės kultūros tyrinėjimų vertės, mano, kad tik jų kryptis teisinga. Nauji tyrinėjimų objektai reikalauja ir naujų metodų. Jie jau sukurti Vakarų etnologijos pasaulyje, tenka juos tik išisavinti. Tačiau ir tradicinė kultūra besidomintiems dar yra dar-

bo. Reikia skelbti etnologijos šaltinius (jų turima rankraštyno-se). Juk istorikai skelbia įvairių šimtmecilių šaltinius, folkloristai – tautosakos tekstu, kalbininkai – tarmių tekstu. Kitas mūsų laukiantis darbų baras – kitakalbių senųjų tyrinėjimų apie lietuvius vertimas į lietuvių kalbą ir leidimas. Per praėjusio šimtmecio antrają pusę toje srityje nemažai padaryta, tačiau darbo dar daug. Verta versti ir skelbti ne tik dideles studijas, bet ir straipsnius, visi visų kalbų juk negali išmokti. Tokių poliglotų kaip Jurgis Zauerveinas nedaug tėra.

Jūsų buto dauguma sienų nuo grindų iki lubų „užmūrytos“ knygomis. Ar taip labai jos šildo Jūsų gyvenimą?

Knygas pradėjau kaupti jau mokykloj. 1938–1944 metais su mama gyvenome Skuode: ji dirbo darbininke pieninėje, aš mokiausi šio miesto pradžios mokyklos 5 ir 6 skyriuose, vėliau gimnazijoje. 1941 metų vasarą frontui nuėjus į Rytus, į Skuodą iš Liepojos atvažiavo sovietinė mašina su kareiviais. Tarp jų ir lietuvių partizanų įvyko mūšis, jo metu sudegė visas mūsų turtelis ir namas, kuriame nuomojome butą. Todėl kai 1944 metų rudenį artėjo frontas, mama, prisimindama 1941 metus, mano knygų maišą išnešė į Puotkalių kaimą. Netoli buvo Kuršo frontas, tad senasis ubagynas, kuriame iš savivaldybės buvome gavę butą, sudegė. Bet knygos tąkamt buvo išgelbėtos. Kai studijuodamas dirbau Etnografijos muziejuje, pinigų būtinai atidėdavau ir knygoms. Jų dėka patekau į Lenkiją, Vokietiją, JAV. Mat siūsdavau tų kraštų mokslo žmonėms literatūros, o jie atsiteisdami suorganizuodavo kvietimus į ekspedicijas, konferencijas. Grįžtančiam iš svečių šalių, didžiąją lagamino dalį užimdavo knygos. Jų prisirinko tiek, kad per 2 tūkstančius jau dovanauj Vilniaus universiteto bibliotekai, kai ką (pavyzdžiu, Lenkijos lietuvių leidžiamos „Aušros“ 40-ies metų komplektus) – Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekai. Dalis mano knygų atsidūrė Lietuvos nacionaliniame muziejuje, dalis grožinės literatūros – „Aušros“ vidurinėje mokykloje Jašiūnuose.

Kokį savo asmens bruožą labiausiai vertinat ir koks gal, Jūsų požiūriu, trukdė našiau dirbti?

Vilniaus universiteto kraštotyrininkų Ramuvos ekspedicija.
Tauragės r., Lomiai, 1994 m. rugpjūtis. A. Petrašiūno nuotrauka.

Jurgis Gimbutas, Vacys Milius, Jurgis Stašaitis. 1995 m. Kernavė, prie kunigo Švogžlio – Milžino kapo.

Vertinu norą nuolat judėti, rinkti medžiagą kaimuose, bibliotekose, muziejuose, archyvuose, rašyti. Nesirengiau ilgus metus laikytis įsikandęs vienos etninės kultūros srities tyrinėjimo, nes buvo tiek neištirtų sričių. Džiaugiuos, kad savo veikla padėjau ir kitiems. Jei būčiau užsiėmęs tik savo rašymu, asmeniškai, žinoma, daugiau turėčiau prirašės, tačiau su talka dirbant etnologinės literatūros pasirodė gausiau.

Kaip atsidūrėt kompleksinėse ekspedicijose ir tarp parengėjų tų monografijų, už kurias kartu su kitais esat 1994 m. apdovanotas Valstybine Jono Basanavičiaus premija?

Kai 1962 m. Norbertas Vėlius su Inge Lukšaitė ir Zigmui Pociumi rengėsi vykti į Laukuvos apylinkę, nunešiau keletą anketų prašydamas parinkti pagal jas medžiagos. O kai 1963 metais Vėlius organizavo pirmąjį kompleksinę ekspediciją į Zervynas, pats paprašė mane burti etnografinės ir istorinės medžiagos rinkėjus ir autorius. Dėl etnografijos sutikau, o istorikus, maniau, turėjo burti istorikai.

Kokios Jūsų būdo savybės apsaugojo Jus nuo nemalonumų tarybiniais laikais?

Visi mane matė tik kruopščiai atsidėjusj savo specialybės tyrinėjimams, padendant kitiems. Už tai buvau vertinamas. Ir tai „dengė“ mane, bendradarbiaujantį pogrindinėje spudoje – „Aušroje“, „Alma Mater“, „Pastogėje“.

Užsiminėt apie visiškai nežinomą, „neištirtą“ Jūsų veiklos pusę. Gal galėtumėt papasakot smulkiau, kuo pasireiškė tas bendradarbiavimas, kaip tai vyko, kokias uždraustas temas gvildenot ir pan.?

Kartą gatvėje sutikau Antaną Terlecką. Jis sako: „Ką pamatyti ar išgirsi „matai na us“. Vilniaus universiteto Gamtos fakultete vadinamajai visuomeninei gamtosaugos specializacijai vadovo vavo Vytautas Skuodis, kurio paprašytas esu pasakojęs apie etninę kultūrą. Pastebėjės mano orientaciją, įsuko į bendradarbiavimą pogrindinėj spudoj. Daugiausia pateikdavau duomenų apie rusifikacijos eigą po Sajunginio pasitarimo Taškente. Ten buvo priimtas nutarimas sparčiau diegti rusų kalbos vartoimą. Esu pateikęs ir mirusių pažįstamų patriotinio turinio eilėraščių.

Ar turite kokį laisvalaikio pomégį?

Paprastai vyrai, be tiesioginio darbo, mėgsta meškerioti, medžioti, išgérinėti ar ką nors kolekcionuoti. Pasirinkau lietuvišką ir lituanistinių ekslibrisų rinkimą. Jie man – kultūrinė ir meninė vertybė. Jų turia sukaupęs per 9 tūkstančius. Dalis yra to paties siužeto, tik atspausti skirtingų rūšių popieriuje ar skirtingomis spalvomis. Pirmuosius ekslibrisus gavau iš vilniečio kolekcininko Edmundo Laucevičiaus, o daugiausia – iš jų kūrėjų Vytauto Jakšto ir Vinco Kisarausko. Galiu pasigirti: mano rinkinys pavyzdingai sutvarkytas, kiekvienas ekslibrisas lipdėmis pritvirtintas lapelyje, surašyta detalios metrikos. Man ir pačiam yra sukurta keliausdešimt ekslibrisų. Jie buvo užsakyti ar kokiomis nors progomis dovanoti. Jei pats užsakau, nurodau ir siužetą – kokią nors etninės kultūros realią.

Kuo Jūs – žemaitis? Gal būtent ir tuo nejtkétinu kruopštumu, kuris štai mane, sakau, tikrą rytų aukštaitij, net glumina, parbloškia sterilumu?

Ši savybė būdinga ne tik žemaičiams, bet ir suvalkiečiams, kurie, kaip sakoma, – tie patys žemaičiai, tik „permesti per Ne-

1999 metų pabaigtuvės Etnologijos skyriuje. Ž. Šaknio nuotrauka.

Etnologijos skyriaus bendradarbiai, skaitę pranešimus LK MA 17-ajame suvažiavime.
Klaipėda, 2000 06 29. Iš kairės: Danguolė Svidinskaitė, Auksuolė Cepaitienė,
Rasa Paukštytė-Šaknienė, Petras Kalnius, Žilvytis Šaknys, Vacys Milius.

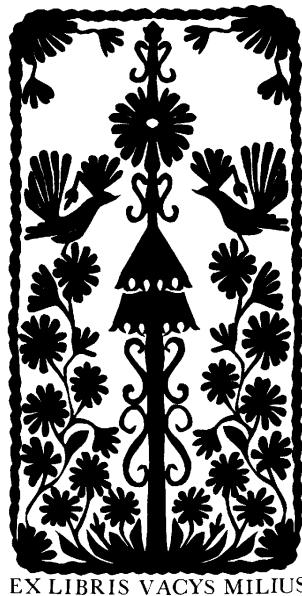
muną". Konkrečiau būtų šnekėti, kuo reiškiuosi kaip žemaitis. O tai pasireiškia ne vien įgimtu savitu žemaitišku kirčiavimu, priešokais dalyvavimu Žemaičių kultūros draugijos veikloje ar su Vilniaus žemaičiais bei Žemaitijoje kalbėjimu žemaitiškai. Retkarčiais parašau „Žemaičių žemę“ savo gimtaja tame. Kai man Vilniuje kas prisistato esas žemaitis, sakau: „Žemaitėjė dėdėlė, sakykėt, eš katuos parakvėjės esat kėlės“. Didžiuojus, kad esu kilęs iš garbingos Mosėdžio parapijos.

Kuo ji garbinga? Papasakokit bent kiek ir apie téviškę, vaikystę.

Iš Mosėdžio yra kilę arkivyskupas Pranciškus Kazevičius, dailininkas Adomas Galdikas, didžiausias lietuvių bibliofilas Kazys Remkus, Mosėdj išgarsino mano bendravardis gydytojas Intas. Spaudos draudimo laikais čia būdamas vikaru Vaižgantas pradėjo leisti „Tévnės sargą“. O téviškes turiu net tris: gimtają Šauklių sodą su didelėmis bendromis ganyklomis, padarytomis geologiniu draustiniu, mamos gimtaji Brotykų kaimą Šačių parapijoje, kur po tévo mirties gyvenau pas bočelį ir tetą Moniką, ir Šates, kur gyvendamas pas tetą Juliją mokiausi pradžios mokykloje, o būdamas gimnazistu ir studentu, praleisdavau atostogas. Pradžios mokykla vaikystėje įkvėpė Vilniaus idėją: apie jį ketvirtajame dešimtmetyje viešuose vakaruose deklamuodavome eiles, o per Užgavėnes, vaizduodami Lietuvos kareivius, apeidavome Šačių sodybas ir dainuodavome „I Vilniu, į Vilniu, tą mylimą šalį“. Kai krautuvininkas Milvydas paklausdavo, kur žygiuojame, išdidžiai atsakydavome: „I Vilniu!“

Štai švenčiate savo septyniadesimtpenktmetį. (Ir šis pokalbis – ta proga.) Ar galėtumėt pasakyti, kad esat vis tik laimingas žmogus?

Negalėčiau pasakyti, kad esu nelaimingas. Daugelio mano klasės Skuodo gimnazijoje draugų likimą lémė aplinkybės (tremtys, mirtys Sibire, žūtis miške, dalyvavimas JAV pusėje Korėjos kare, sovietinių lagerių vargai), o man pavyko gyvenimą pačiam vairuoti. Né vieneri metai karo ar pokario laikais man nepraejo be mokslo. Viena to priežastis – socialinė padėtis, mat mama iki 1944 m. buvo Skuodo pieninės darbininkė (té-

Vaciui Miliui skirtas ekslibrisas.
Autorė – etnologė Vida Kulikauskienė. 1984 m.

vas mirė man mažiuu tebesant). Gelbėjo mokymasis Telšių mokytojų seminarijoje, kur buvo mokama stipendija, duodama darbininko duonos kortelę, joje besimokantys buvo atleidžiami nuo tarnavimo sovietų kariuomenėje. Specialybę pasirinkau pagal prigimtį ir polinkį. Stodamas į Vilniaus universitetą, turėjau aiškų norą patekti į Istorijos–filologijos fakultetą. Patiko ir svetimos kalbos, tačiau į jas žiūréjau kaip į priemonę, o ne tikslą. Pirmiausia nuėjau į dekanatą pažiūrėti, kokioms specialybėms kokie dalykai dėstomi. Etnografijos pasirinkimas atitiko ir mano prigimtį – nuo mažų dienų buvau klajoklėlis.

O kas Jums yra gyvenimo prasmė?

Mano filosofija – „reikia“: dirbu ir tikiuosi, ką padariau, darau, – buvo, yra ir bus naudinga lietuvių etnologijai. Be to, man tas darbas ne tik pareiga, bet ir malonumas.

Ką galvojate apie mirtį?

Požiūris paveldėtas iš liaudies. Žinau, kad mirtis nieko neaplenkė ir neaplenks. Stengiuosi ją kuo toliau nukelti. Čia turi padėti medikai, ir jie tai daro. Bet už tai, kad sulaukiau tokio amžiaus, kad tebesu darbingas, labiausiai esu dékingas savo Marijai, jau penktą dešimtmetį iš širdies besirūpinančiai manimi. Tačiau ji nevaržo mano judraus gyvenimo būdo: kada noriu, bet kur galiu vykti.

Among the values of ethnic culture

The article provides a conversation with the ethnologist, Habil. Dr. Vacys Milius, who is celebrating the anniversary of his birth. His life started 75 years ago was the one leading towards collecting, housing and investigating various items of Lithuanian ethnic culture. Presently Lithuanian National Museum contains the works of handicraft as well as the implements, the weaving samples, household items and photographs amounting to several thousands collected by Vacys Milius. Vacys Milius has also published a number of studies on Samogitian water mills, on the jobs concerning the manufacturing of the wood as well as on food, dishes and the implements used during the harvesting time.

In addition, he has collected a large bibliography on ethnology. Professor has been interviewed by Liudvikas Giedraitis.

Etnokultūrinis tapatumas ir lietuvių tradicinės skaros

Inga NĒNIENĖ

Tyrimo objektas: lietuvių etnokultūrinis (tautinis) tapatumas ir jo išraiška tradicinėmis skaromis. Tikslas: aptarti etnokultūrinio (tautinio) tapatumo sampratą, tirti tapatomo išraiškos bruozus, atsispindinčius moterų tradicinėse skarose. Metodas: istorinis lyginamasis. Išvados: XIX–XX a. pradžioje etnokultūrinis tapatumas atsispindėjo ir savitomis skarų spalvomis, ornamentikos bruozais, vietiniai pavadinimais. XX a. antrojoje pusėje tradicinių skarų dėvėsenai igavo tautinio tapatumo lygmenį. Skaros dėvėtos dvejopos: autentiškos ir stilizuotos. Be tautinės savimonės, istorinės atminties raiškos, tradicinės skaros naudojamos norint parodyti ryšį su liaudiškomis tradicijomis arba išreikšti savitą estetinį skonį.

Etnokultūrinio tapatumo samprata ir tyrinėjimai

Daugiau nei prieš dešimtį metų, Lietuvos nepriklaušomybės atkūrimo išvakarėse, kartu su pilietine savimeine iškilo etninės kultūros reikšmė, suvokimas, kad ji reikalinga norint išlaikyti etninę savimonę, etnokultūrinį tapatumą. Prasidėjo aktyvios diskusijos ir svarstymai apie tautos kultūrą. Juose bandyta suformuluoti tautos kultūros sampratą, nustatyti pagrindinius tautos kultūros funkcionavimo principus, aptarti kitus svarbius kultūros puoselėjimo principus. Kultūros samprata apibrėžta taip: „Kultūra yra istoriškai susiklostęs žmonių gyvenimo būdas, jungiąs juos į etnines, regionines, valstybines ir kitas socialines bendrijas, pasireiškiantis kalba, papročiais, aprangos, pastatų ypatybėmis, savitomis kūrybos, galvosenos, pasaulio suvokimo, elgsenos formomis, vertybų sistemomis ir pan.” (1; 4). Tautos gyvavimui yra svarbu jos kultūra. Reikšminga savita (etninė) prigimtis, unikali istorinė patirtis, kaip ypatingų geografinių bei politinių sąlygų padarinys, užtikrinančia tautos gyvavimo, produktyvios veiklos ir išlikimo galimybę. Kultūros funkcionavimo principai: autonomiškumo, savaimingumo, sakralumo, doringumo, socialinio teisingumo ir tapatumo. Tapatumas čia aiškinamas kaip kultūros ir žmogaus idealų atitinkimas, kuris padaeda žmogui gyventi ir save ugdyti (1; 4). Artimos, bet netapačios sąvokos „etninė” ir „tautinė” kultū-

ra. R. Merkienė pasiūlė lietuvių kultūrą skirstyti taip: „Etninė kultūra – tai, kas mums išliko iš praeities, ir dabartinė mūsų buitis, o tautinė – tai, kas kuriama sąmoningai kaip savo tautos kultūra” (1; 2). Mokslininkė pastebi, kad lietuvių kultūra niekada nebuvo vienalytė. Šalia žemdirbių kultūros visada buvo elitinė (inteligenčios) kultūra. S. Skrodenio pareikšta diskusinė mintis: „Profesionalijoje kultūroje daug gražių pasiekimų, bet jie negali būti pagrindinis mūsų kultūros sveikatos matas” (1; 2). „Sveikatos matas” kultūroje gali būti suvokiamas reliatyviai, jis gali kisti priklausomai nuo visuomenėje susiklosčiusių vertybų kriterijų ir idėjų. Pirmuoju Lietuvos nepriklau-

XX a. pirmajai pusėi būdinga skarų dėvėsenai. Rodo Stasė Graičiūnienė (g. 1920 m. Rokiškio r., Martinonyse). 1999 m.

somybės laikotarpiu renkant, tyrinėjant ir propaguojant liaudies meną, liaudies dainas, buvo daroma tam tikra atranka, akcentuojant archajiškumą, liaudišką kilmę (2; 11). S. Šalkauskis siūlė kitokią lietuvių kultūros koncepciją – tautinės civilizacijos, kaip Rytų ir Vakarų kultūrų sintezės, modelį. „Tai tačiau pasiekiamama su sąlyga, kad lietuvių tauta sujungtų savo civilizacijoje tautinės išraiškos individualumą su turinio visuotinumu” (3; 48). Šią koncepciją Lietuvos visuomenė, intelektualai atmetė kaip kosmopolitinę (2; 11).

Lietuvių etninio tapatumo formavimosi raidai buvo reikšminga kaimo kultūra. A. Čepaitienė ižvelgė svarbū momentą, „kad lietuvių tautinio atgimimo lyderiu XIX a. pabaigoje tapo naujas būsimas besiformuojantis socialinis elitas, kurio daugumą sudarė išsimokslinė valstiečių vaikai – kunitigai, gydytojai, advokatai, iš lietuviško kaimo atsinešę gimtają kalbą ir kultūrines tradicijas” (2; 10). Netgi parankant spalvas vienam iš svarbiausių nacionalinių simbolų – tautinei vėliavai – pagrindinis argumentas buvo tas, kad geltonos, žalios ir raudonos spalvos derinys vyrauja liaudies audiniuose.

G. L. Pocius tyrinėjo vieną iš tautinio tapatumo raiškos pavidaļu – folklorą. Jis rašo: „Tautinis identiškumas turi remties simboliais, reikšmingais visoms tautos grupėms, nors šios grupės būtų ir labai skirtinges” (4; 9). Tautai sunkiai laikotarpiais gali būti jaučiamas padidintas poreikis kurti tradicijas, turėti specifinius tautinio identiškumo simbolius. G. L. Pocius iškelia simboliją autentiškumo, siejimo su tautos esme problemą, atsirandančią nepilnavertiškumo ar dvasinio pakilimo laikotarpiais, arba kai tauta siekia politinio, ekonominio viešpatavimo. „Vi-sais atvejais, kai folkloras imamas naudoti nacionaliniams identiškumui išryškinti, mėginama sukurti tam tikro pobūdžio praeities perimatumą – suvokiamą ar realų. Kai renkamas folkloras, dažnai jaučiamas, kad ypatingame praeiame aukso amžiuje klestėjusi specifiška kultūra, at-spindėjusi tikrajų žmonių esmę. Dažnai manyta, kad išorinės jėgos – karinės, politinės ar ekonominės – sugadino ir pakeitė šią kultūrą, taigi folkloro dalykai tampa vieninteliais šios ankstesnės būklės ženklais” (4; 9). Tautinio tapatumo formavimuisi svarbu vyraujantis vertybų suvokimas. G. L. Pocius teigia, kad tautiniam identiškumui kurti naudojamasis folkloras gali būti susijęs su tuo, ką, kaip tauta tam tikru laikotarpiu suvokia, ir tiek pat su tuo, kas tikrai autentiška. Simbolio reikšmė išauga priklausomai nuo to, kiek, žmonių manymu, jis charakterizuoją tam tikrą grupę. Tradicijos paskirtis keičiasi priklausomai nuo mūsų poreikio. „Tai, kas gali būti pavadinta išgalvota tradicija, tam tikru metu gali tapti autentiška kultūros išraiška ateities kartoms” (5; 23).

Kultūrinis tapatumas, R. Merkienės nuomone, klos-

Skarų dėvėsena XX a. pab. Aušra Grigaravičiūtė, VDU studentė, dėvi savo močiutės skarą, susegtą pagal archeologinių radinių pavyzdžius pagaminta sege. Kaunas, 1996 m.

tosi tiek santykinai pastovios tradicinės aplinkos sąlygomis, tiek lemtingais tautai ar jos daliai istoriniai gyvenimo lūžiais, kurie priverčia sąmoningai konstruoti ir aplinkiniams pabrėžtinai rodyti savo lokalinių, tautinių, valstybinų ar religinių tapatumą (6; 10).

Lietuvių etnokultūrinio, tautinio identitetės bruožai gali būti išreikštū ir tekstile. V. Savoniakaitė tyrė, kaip etnokultūrinį identitetą atspindi kaimo audinių ornamentai, audinių paskirtis bei pati audimo veikla. Tikėta, kad tam tikri maginiai veiksmai nulemia audimo sėkmę. Audiniams žmonės teikė aukos, simbolinę tarpusavio ryšių prasmę. Audinių spalvos siejosi su papročių simboliniais įvaizdžiais. Ornamentuose atsiranda tautinio identitetė simboliai: „lietuviškais” vadinti raštai, išmarginti Lietuvos Respublikos vėliavos spalvomis (arba joms artimomis), įpinti heraldiniai motyvai, himno ar žymių poetų eilės, tautinio identitetės bruožus rodo ornamentų lietuviški apibūdinimai, savitos struktūros bei simbolika (7; 202–203). Amžiaus pradžioje geltona, žalia, raudona spalvos liaudies meno tyrinėtojų išskirtos kaip etnokultūrinio identitetės bruožas. XX a. antrojoje pusėje jos buvo naujai

suprastos ir įprasmintos svarbiame tautos simbolyje – vėliavoje. Šiomis spalvomis audžiami audiniai tampa tautinio pasididžiavimo simboliu.

Etnokultūrinės tradicijos nebūtinai yra „monoetniskos“. Anot A. Mylnikovo, „(...) dažniausiai, kuriant, atkuriant ir perteikiant etninę tradiciją, dalyvauja ne vienas, o keli etnosai, nors kiekvieno jų indėlis gali svyruoti nuo didelio iki mažočio. Tu ar kitų tokios tradicijos komponentų perteikimas gali užtrukti laiko ir erdvės atžvilgiu. (...) savarankiškai nustoję egzistuoti etnosai dažniausiai visiškai nedingsta, bet vienokia ar kitokia forma dažnai nepastebimai toliau egzistuoja tose etninėse bendruomenėse, kurios vietoj jų įsikūré ar kuriose jie ištirpo. (...) Etninis veiksnys perduodant tradicijas per atstumą realizuojamas per materialinių ir dvasinių kultūros formų istorinę atmintį“ (8; 73–74).

Tauta ir etnokultūrinio tapatumo išraiškos ne visada sutampa. Drabužių ir žemdirbystės prietaisų tipologiniai arealai kartais nesutampa su etniniais, atskiri tapatūs reiškiniai išeina tiek už Lietuvos etnografinių sričių, tiek už etninių teritorijų ribų (6; 11). Ankstyvus laikus siekiantys Šiaurės Europos etninių grupių etnomuzikavimo tradici-

jų bendrumai nesutampa su dabartinių tautų ir etninių grupių ribomis (9; 239).

Tapatumo išraiškos gali būti labai įvairios, ypač postmodernistinėje visuomenėje. Pavyzdžiui, K. Hetheringtonas, tyrinėjęs tapatumo išraiškas, nurodo kelis pagrindinius jų šaltinius: „autentiškos patirties“ ieškojimas ir asmenybės tobulėjimas, marginalinių grupių identifikavimas, atskirų erdviių sukūrimas vienminčių susitikimams, gyvenimui, protestams, komunikacijos tapatumo išraiškos, kūno (aprangos) išvaizda ir kt. (10; 5). Šie procesai susiję su kultūrine identifikacija, kuri gali sietis su menamaja autentika, gali ir rutuliotis per autentiškų išraiškų sinkretines naujas formas (10; 69).

Moterų skaros: etnokultūrinio tapatumo raiška

Skarų etnokultūrinio tapatumo raiška aiškiausiai atispindi spalvomis ir ornamentika. Kiekviena Lietuvos etnografinė sritis, o dažnai ir mažesnė teritorija turėjo savitumą.

Etnokultūrinius valstiečių aprangos bruožus pirmieji pastebėjo ankstesnių amžių kronikininkai, kelialautojai, istorikai ir kiti krašto kultūra besidomintys žmonės, bet apie moterų skaras istorinių žinių randame labai nedaug. XVII–XVIII amžiuje lietuvių siautėsi pečius Baltos spalvos skraistėmis, susisegdavo metalo sege.

S. Daukantas, siekės atskleisti lietuvių ir žemaičių kultūros etninio kultūrinio tapatumo požymius, manė, kad vienas jų yra namie gaminta apranga, kur būta ir vilnonių skraisčių. Moterų dėvėtus užsupalus jis vadino *kilimu*, *sage*, *sagše*, *vilnone*, *raiščiu*. Jie buvę balti, retkarčiais juodi ar pilki, vėlesniais laikais – dryžuoti. Žiemą moterys siautėsi vilnoniais, vasarą – marškoniais (drobiniais) užsupalais. Šis apdaras, S. Daukanto nuomone, buvo labai puošnus: „apdaras didžiai jas gašijo“ (11; 44). XIX amžiaus viduryje L. A. Jucevičius aptarė languoto ornamento skraistes, kurios jam priminė šokiškus pledus (12; 447–448).

XIX–XX a. pradžioje pastebėtina didelė skarų audimo, raštų įvairovė. Būdingiausia vienspalviai ar dvispalviai raštai – dryželiai, langeliai, geometrinės figūrelės. Juos naudojant, susiklostė įvairūs ornamentikos tipai. Pagrindiniai – ornamentika, sudaryta iš vieno visame audekle pasikartojančio ornamento, ir ornamentika, sudaryta iš dviejų skirtingu (vidinio ir pakraščio) ornamentų. Ornamentai sudaromi iš spalvų derinių. Žemaitijos skarose paplitę tokie vyraujančių spalvų deriniai: tamsiai ruda su balta, raudona, šviesiai ruda; juoda su balta, pilka, rusva, raudona, žalia; raudona su tamsiai ruda, ruda, juoda. Aukštaitijoje – juoda su pilka, ruda, samanine; ruda su

„Dailės“ kombinate austą skara. Folkloro ansamblio „Šilas“ dalyvė E. Sadauskienė. Kaunas, 1998 m.

Dauros Giedraitienės siaustė skara, pasigaminta pagal archeologų rekonstruotus pavyzdžius. Vilnius, 1998 m. Kaziuko mugė.

I. Nénienės nuotraukos

balta, tamsiai ruda, šviesiai ruda, samanine, žalia; rusva su juoda. Dzūkijoje – juoda su balta, žalia, raudona; pilka su ruda; ruda su balta, raudona, žalia; rusva su balta. Suvalkijoje – juoda su balta, pilka; ruda su tamsiai arba šviesiai ruda, žalia; melyna su pilka. Raudona spalva būdinga žemaitiškų skarų spalvų deriniams ir visai nebūdinga aukštaitiškų, suvalkietiškų skarų ornamentams. Melyna spalva būdinga suvalkietiškoms skaroms. Dzūkijos skarų spalvų deriniai artimesni žemaitiškoms. Etnografinės sritys turi ir bendrų, ir savitų bruožų. Žemaitijoje dažniausiai vyraujančių spalvų derinys – tamsiai ruda su balta, Aukštaitijoje – juoda su pilka bei juoda su ruda, Dzūkijoje ir Suvalkijoje – juoda ir balta. Visoje Lietuvoje dažnas juodos ir baltos spalvų derinys.

Vienas iš etnokultūrinio tapatumo raiškos, siejamos su skaromis, pavidalu yra pavadinimų įvairovė. Abejojant, ar aptariamuoju laikotarpiu buvo tokia aprangos dalis – skara (suprantama kaip mes ją suvokiamė dabar), tenka išvesti bendresnes sąvokas – nesiūtinis, vientiso medžiagos gabalo pečių apsiaustas, apdangalas, užsupalas, skraistė, nes būtent tokiais pavadinimais šaltiniuose užsienio

kalbomis minima ši aprangos dalis. Lietuvos teritorijoje iki XX a. vidurio skaros tipo užsupalai turi aiškai išreikštus lokalinius pavadinimus. Žemaitijoje buvo paplitę pavadinimai *kuska*, *raištis*, *kilmas*, *lakats*, pietiniame Žemaitijos krašte – *skepeta*, *skepetas*, Aukštaitijoje – *skara*, Dzūkijoje – *skepeta*, *skusta*, *rūbelis*, *lopinys*, Suvalkijoje – *skepeta*, *didskepetė*, šiauriniame Lietuvos krašte – *vilnonė* (13). XX amžiaus pabaigoje šie lokaliniai savitumai žymiai apnyko, žmonės įvairiose šalies vietose pirmenybę teikė *skaros* pavadinimui, retkarčiais greta paminėdami ir tarminį, vietinį pavadinimą.

Nuo XIX a. vidurio inteligenčiai, šviesuomenė ypač pradėjo domėtis savo ir kitų tautų kultūromis, stengėsi kaupti meno kūrinių rinkinius, per spaudą ar parodas supažindinti su jais visuomenę. Jie pirmieji pastebėjo etninės assimiliacijos, nutautėjimo grėsmę ir ėmė formuoti tą etninės kultūros dalį, kuri turėjo išreikšti tapatumą ir vienyti tautą. Čia prasmingai naudota ir vizualinė priemonė – apranga. „Tautinių rūbų, kaip vienos iš svarbiausių visoje moteriškoje aprangoje nacionalinės raiškos priemonių, kūrimo procesas susideda iš pasirinkto kultūros paveldo interpretavimo, siūlymų ir realaus įvykdymo“ (14; 96). Kaip buvo interpretuojamos ir pritaikomos šioje veikloje skaros?

Pečių gaubimasis skaromis pirmuosiuose tautinių rūbų aprašuose nebuvo minimas. Retais atvejais tai buvo suvokta kaip etninis dėvėsenos bruožas. Tik 1927 metais S. Čiurlionienės pasiūlytame tautinių rūbų apraše minimos ir skaros: „Moterys apsisiaučia varsuota vilnone ar šilkine skara“ (15; 825–826). 1934 metais K. Šimonio apraše apibendrinti skarų regioniniai savitumai: rytų aukštaičių – pilka, žemaičių – balta, Dainavos apylinkių – languotinė. Nuotraukose regime vieną žemaitę, apsigaubusią gėlėta kašmirine skara, kita žemaitė tokią skarą laiko rankose (16; 133–134), tačiau tekste gėlėtų skarų dėvėsenos autorius neakcentavo.

4-ojo dešimtmečio pabaigoje aptariant, kaip tautiniai rūbai turi atrodyti, buvo išsakyta aiški nuostata: siekti lietuviškumo, tautiškumo. A. Tamošaitis rašė: „Visas svetimybes mes be jokio pasigailėjimo šaliname, palikdami grynai tautiškus drabužius. (...) Patys gražiausiai ir tautiškiausiai tai tie, kurių gijos namie verptos, ir audeklai pačių sodžiaus mergaičių ir moterų margais raštais austi“ (17; 20). 1939 metais A. Tamošaitis pirmasis pateikė kompleksiškai susistemintą medžiagą apie tautinius rūbus ir atskirai apie skaras. Tačiau piešiniais ir nuotraukomis iliustruodamas kostiumų modelius, pečių apsigaubimą skaromis pavaizdavo tik pristatydamas žemaitišką kostiumą (18). Dzūkijos, Suvalkijos, Aukštaitijos, Žemaitijos, Klaipėdos, Vilniaus krašto moterims siūlė pečius gaubtis drobulėmis. Kita autorė, M. Glemžaitė, prisdėjusi prie tautinių

rūbų populiarinimo ir kūrimo, didžiosioms skaroms dėmesio nepaskyrė, tačiau pateikė jų nuotraukų iš etnografinių muziejų archyvų (19).

6–7-ojo dešimtmečių tautinių rūbų komplektuose skarų dar nėra. Sceniniams, masiniams renginiams jos buvo tiesiog nereikalingos, sakyta, kad trukdo judėti, neišvaizdžios, su jomis per šilta. Jų vaidmuo darėsi reikšmingesnis, kai 7-ojo dešimtmečio pabaigoje susiformavo nuostata, kad tautiniai rūbai turi būti kuriami tiksliai pagal autentiškus pavyzdžius. Šis suvokimas įsikūnijo folkloro etnografiniuose ansambliuose – ypač per du paskutiniuosius XX a. dešimtmečius. Galiausiai skaros „iteisintos“ ir stilizuotame kostiume („Lietuvos ansamblis“). Nuostata, kad scenoje skaros trukdo, sugriuvo.

XX a. pabaigoje tautinio tapatumo raiškai naudotos skaros – ir autentiškos, ir stilizuotos. Pirmuoju atveju, – skara paveldima iš vyresnės kartos artimųjų, giminų arba įsigijama iš kitų žmonių. Antruoju, – skarą siekiama igyti užsisakant pas gamintoją arba individualiai pasigaminant, perkant parduotuvėse panašių i autentiškus raštų ir spalvų medžiagą, iškerpant atitinkamas formos, dydžio, pritaisant kutus. Tiesa, galima pasigaminti ir autentiškos išvaizdos skarą, tačiau tai priklauso nuo paties tautinės aprangos dėvėtojo suvokimo, žinių ir tikslų.

XX a. skaros funkcionavo keliais lygmenimis. XIX–XX a. pradžioje skaros kaip etnokultūrinio tapatumo ženklas vyravo tik buity – buvo kaimo moters viršutinės aprangos dalis. Tuo metu jos turėjo tradicinius lokalinius savitumus ir kartu atspindėjo bendraeuropinės mados tendencijas. Skarų dėvėsenos visuotinė mada pradėjo nykti XX a. II ketvirtje ir pasibaigė amžiaus viduryje. XX a. 4-ame dešimtmetyje, kai buvo pasiūlyti tautinio kostumo modeliai, skarų kaip etnokultūrinio paveldo savitumas buvo nepilnai suvoktas ir mažai pritaikomas tautinio tapatumo raiškai.

Nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigos tradicinių senųjų skarų funkcionavimas atgijo tautinės savimonės raiškos lygmeniu. Skara, kaip tradicinis šiltasis viršutinis moters rūbas, tapo tautinio komplekto pilnaverte dalimi. Be tautinės tapatumo raiškos, per skaras išreiškiama ir istorinė kultūrinė savimonė, nes, paveldėta iš vyresniųjų kartų, ji gerbiama kaip šeimos relikvija, brangus mamos, močiutės atminimas. Kita vertus, ji, kaip interjero detalė, kaip praktiškas daiktas – užtiesalas, panaudojama ir buityje. Ši aprangos dalis nepraranda patrauklumo ir šiandien. Besiplaikstančių kutuotų skarų motyvai pritaikomi net ben-drapasaulinių mados tendencijų suformuotų stilių aprangoje. „Etniniai“ rūbai tampa vis popularesni daugelyje vienuomenių, nes jie suvokiami kaip originali raiška (20; 446). Savo bei kitų tautų etnokultūriniai savitumai gali būti sąmoningai panaudoti ir individualios raiškos srityje.

NUORODOS:

1. Svarstome, diskutujame, siūlome: Tautos kultūra – samprata ir problemas // Liaudies kultūra. – 1989, liepa, rugpj.
2. Čepaitienė A. Etniškumas: stereotipų modeliavimas, Lietuvos partitinis // Liaudies kultūra. – 1995, Nr. 5.
3. Šalkauskis S. Lietuviai tauta ir jos ugdymas. – Kaunas, 1933.
4. Pocius G. L. Tautinis identiškumas ir folkloras // Liaudies kultūra. – 1993, Nr. 2.
5. Pocius G. L. Folkloras ir tautinis tapatumas: Šiaurės Amerikos perspektyva // Etninė kultūra ir tapatumo išraiška. Konferencijų medžiaga. Vilnius, 1992 m. gruodžio 3–4 d., 1993 m. gruodžio 2–3 d., 1995 m. gruodžio 14–15 d. / Sudarė I. R. Merkienė, V. Savoniakaitė. – Vilnius, 1999.
6. Merkienė I. R. Pratarmė // Etninė kultūra...
7. Savoniakaitė V. Audiniai kaimo kultūroje // Lietuvos etnologija. – Vilnius, 1998. – T. 4.
8. Mylnikovas A. Etninės tradicijos istorinės atminties erdvėje // Etninė kultūra...
9. Apanavičius A. Senosios etnokultūrinės šeiveikos bruožai baltų, slavų, finų ir germanų XIX–XX a. etnomuzikavimo tradicijose // Etninė kultūra...
10. Hetherington K. Expressions of identity: Space, Performance, Politics. – 1998.
11. Daukantas S. Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių. – Vilnius, 1993.
12. Jucevičius L. A. Raštai. – Vilnius, 1959.
13. Paminėti pagrindiniai pavadinimai. Miлювене М. К. Название наилучших покрывал и платков. Вторая половина XIX в. // Историко-этнографический атлас Прибалтики: Одежда. – Рига, 1986. – Kap. 28; Subačiūtė I. Didžiosios užsisiaučiamos skaros // LII ES B. 2042.
14. Šidiškienė I. Lietuviai tautinių rūbų kūrimo gairės // Lituanistica. – 1999, Nr. 2(38).
15. (Čiurlionienė S.) Lietuvaitės, atgaivinkite tautinius rūbus // Trimitas. – 1927, Nr. 26.
16. Šimonis K. Lietuviai tautinių rūbų ir jų rinkimo bei aprašymo reikalai // Gimtasis kraštas. – 1934, Nr. 3–4.
17. Tamošaitis A. Lietuviai tautiški drabužiai // Jaunasis ūkininkas. – 1938, Nr. 2(252).
18. Tamošaitis A. Lietuviai moterų tautiniai drabužiai // Sodžiaus menas. – Kaunas, 1939. – Pav. Telšių apylinkės moteris, Plungės apylinkės moteris, Mosėdžio apylinkės moteris, 387, 388, 389, 390.
19. Glemžaitė M. Lietuviai tautiniai drabužiai. – Vilnius, 1955. – Nr. 41, 45, 51, 52, 55, 56, 57, 182.
20. Kaiser S. B. The social Psychology of Clothing. – New York, London, 1985.

Ethnocultural identity and Lithuanian traditional wraps

Inga NÉNIENÉ

There is scanty documentary material on Lithuanian women's wraps dating back to the 17th–18th centuries. They feature wealth of colour, a wide range of the weaving patterns and a great variety of local names. As early as the mid – 19th century Lithuanian intelligentsia took a keen interest in the national dress as a means of the expression of the national identity. However, any mentionings on the wraps can not be found in the very first descriptions on the national costume. As late as the end of the seventh decade of the 20th century saw the perception of old traditional wraps on the level of national consciousness. On account of this sense as well as the occasional one (the dress) the wraps has not lost its attractiveness up to this day.

Vytauto Didžiojo universitetas, Daukanto 28, 3000 Kaunas
El. p.:inirjon@takas.lt

Gauta 2001 01 18, įteikta spaudai 2001 12 10

Iš kaimynų slavų perimtos liaudies melodijos Pietų Lietuvoje

Austė NAKIENĖ

Straipsnyje tyrinėjamos Pietų Lietuvoje paplitusios liaudies melodijos, pasižymintos archaiškomis sandaros ypatybėmis. Šiuo melodijų ritmikos bei formos skirtumai kelia mintį apie nevienodą jų kilmę. Straipsnyje naudojamos muzikologinės stilistikos analizės metodas bei istorinis lyginamasis metodas, muzikologijos duomenys siejami su lingvistų, istorikų bei archeologų duomenimis. Straipsnio autorė iškelia hipotezę, jog sudėtinga improvizacine ritmika pasižymintios Pietų Lietuvos melodijos gali būti perimtos iš rytu kaimynų slavų. Apie slaviškus skolinius lietuvių melodikoje iki šiol beveik nėra rašyta.

Pietų Lietuva laikoma dainingiausiu Lietuvos regionu, šio regiono melodika pasižymi ypatinga stilistine įvairove. Kaip rašė Jadviga Čiurlionytė, „nė vienoje Lietuvos etnografinėje srityje negalima rasti tiek melodijų, kurias būtų galima skirti įvairioms raidos pakopoms: nuo primitviausių vos pusantruo tono ambitaus ligi sudėtingų ir labai įvairių derminių sistemų, nuo dvitakčių vienos eilutės ligi išvystytų aštuonių – dylikos taktų melodijų, nuo primitvyaus rečitatyvo ligi sudėtingiausios muzikinės metrikos ir ritmikos“.¹ Daugelis Pietų Lietuvos melodijų yra artimos Šiaurės rytu Lietuvos bei Vakarų Lietuvos melodijoms, tačiau kai kurios Pietų Lietuvos melodijos yra visiškai savitos ir skirtingos, neturi atitinkmenų kituose Lietuvos regionuose, bet yra neabejotinai susijusios su liaudies melodijomis, paplitusiomis kaimynų slavų kraštuose. Dėl Pietų Lietuvos liaudies melodijų įvairovės kyla mintis, jog ne visos jos vietinės kilmės. Dalis šio regiono melodijų gali būti pasiskolintos iš kaimynų.

Pietų Lietuvoje geriau nei kituose Lietuvos regionuose išsilaike kalendorinių apeigų dainos, žiemos, pavasario ir vasaros švenčių laikotarpiais čia skambėjo savita melodika, švenčių atėjimą lydėjo joms būdingi melodiniai tipai. *Pietų Lietuvos kalendorinės dainos buvo dainuojamos dvejopos sandaros melodijomis: refreninėmis ir nerefreninėmis.* Ir vienos, ir kitos sandaros melodijos turėjo savo paskirtį ir prasmę. Jų atlikimo laikas buvo griežtai nusistovėjęs: refreninės melodijos buvo atliekamos per žiemos šventes, o nerefreninės melodijos skambėjo pavasario švenčių ir vasaros darbų laikotarpiu. Taigi refreninės ir nerefreninės melodijos metų cikle buvo susipynusios. Toks dvejopos sandaros melodijų derinys laikytinas vienu didžiausių Pietų Lietuvos muzikinio dialekto savitumų.

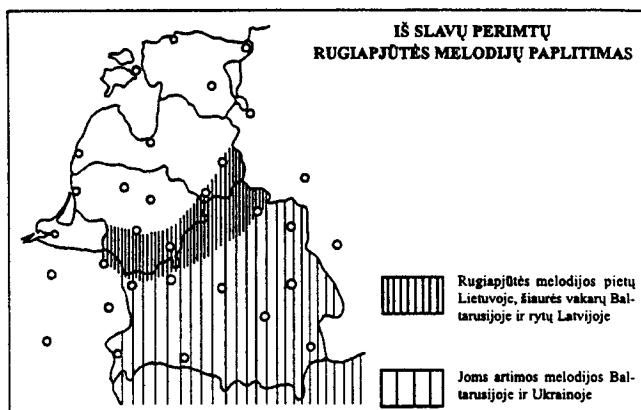
Žiemos švenčių daina:

Rugiapjūtės daina:

Pietų Lietuvos refrenines melodijas galima būtų priskirti Rytu Baltijos šalyse gyvavusiam refreninių dainų sluoksniniui. Refreninės sandaros melodijų paplitimo plotas nusidriekia per Rytu Lietuvą, Rytu Latviją, Šiaurės vakarų Baltarusiją ir Pietų Estiją.² Manoma, kad refreninių melodijų sluoksnis yra vietinės kilmės, kad tai baltų kultūros paveldas. Archaiškos laisvo ritmo melodijos be refrenų nėra plačiai paplitusios Rytu Baltijos šalyse, panašios melodijos žinomas tik su Baltarusija besiribojančiuose regionuose: Pietų Lietuvoje bei rytiniame Latvijos pakraštyje, o kituose Baltijos regionuose jų neužrašyta. Tačiau šios savitos melodijos yra plačiai paplitusios kaimynų slavų kraštuose, jos gyvuoja ir tolimesnių rytu tautų tradicijose.³ Tai skatina manyti, jog jos galėtų būti slaviškos kilmės.

Su mintimi, kad Pietų Lietuvos rugiapjūtės melodijos galėtų būti skoliniai, pradžioj nelengva susitaikyti. Tuo labiau, kad šios melodijos nėra naujoviškos, pasižymi archaiška sandara ir priskirtinos vienam iš pačių seniausių lietuvių liau-

dies melodikos stilių. Kaip apibūdino J. Čiurlionytė, „svabiausios jų ypatybės: siauras ambitus, laisvas ir nepaprastai išraiškingas ritmas, improvizaciškumas, dainingumas“.⁴ Pagal derminę intonacinę sandarą rugiaptūtės melodijos skirstomos į terctonines ir kvartonines. Šie derminiai centrai per daugelį šimtmečių yra išgiję įvairiausią ritminių ir intonacių apipynimą. Tai vienos pagrindinių Pietų Lietuvos apeiginių melodijų. Tačiau nemažiau svarbios jos ir kaimynų slavų liaudies muzikoje.

I tai, kad Pietų Lietuvos rugiaptūtės melodijos labai artimos slavų melodijoms, pirmasis dėmesjį atkreipė Jonas Basanavičius. 1884 m. gyvendamas Elenoje, Bulgarijoje, jis išgirdo merginas dainuojančią rugiaptūtės dainą, kuri jam nepaprastai priminė lietuvišką dainą „Vai, tu, rugeli“. „Dainininkėms pro mano namus einant – tai buvo prieš Jonines – anksti rytą pašokau iš miego, išgirdės tą taip gerai man pažistamą gaidą, stebėdamasis, iš kurgi pas mano langus atsirado lietuviškos dainos aidas...“⁵

Šiuo metu lietuvių ir slavų rugiaptūtės melodijos yra tirtos lyginamosiose etnomuzikologų studijose. Aušra Žičkinė nurodo, jog pietrytinėje Lietuvos dalyje ir vakarinėje Baltarusijos dalyje, Paozerėje, atskartoja tie patys melodijų tipai. Pagal rugiaptūtės melodijų paplitimą visas šis regionas laikytinas vientisa teritorija. Tie patys melodijų tipai atskartoja ir tolimesniame Baltarusijos regione – Palesėje. Kaip pastebi mokslininkė, lietuvių ir baltarusių melodijų sandara beveik identiška: „Skambesys, ritmo mirgėjimas, vidinė nuotaika, forma, dermės – visa tai yra bendra“.⁶ Labai artimus Pietryčių Lietuvos bei Vakarų Baltarusijos liaudies melodikos ryšius pastebi ir etnomuzikologas Rimantas Astrauskas.⁷

Daugybę lietuvių ir slavų rugiaptūtės melodijų paralelių pateikia Izalij Zemzovskij straipsnyje „Bulgarų ir lietuvių etnomuzikos paralelės“.⁸ Jis nurodo, jog tų pačių tipų melodijos yra paplitusios ne tik Baltarusijoje, bet ir Rusijoje, Ukrainoje, Slovakijoje, Serbijoje, Kroatijoje bei Bulgarijoje ir pateikia visų šių tautų melodijų pavyzdžius:

The musical notation consists of five staves of music. The first staff shows a melody with lyrics in Lithuanian: "oi tu kregi-de-le, oi tu kregi-de-le melyna paulište-le.". The second staff shows a melody with lyrics in Belarusian: "ai ruk-sta, ruk-sta, ai ruk-sta ruk-sta vil-nia-us micos(telis)". The third staff shows a melody with lyrics in Belarusian: "Beс - на красна, Beс - на красна, no очи-неч-но". The fourth staff shows a melody with lyrics in Lithuanian: "ai meus uс - са, аи гзене се - са,". The fifth staff shows a melody with lyrics in Belarusian: "ai - манс уе - са, аи гзене) се - са, дес пык дес но, дес за - лоу - ки."

The musical notation consists of four staves of music. The first staff has lyrics: "up - nu, up - nu, up - nu, up - nu, tu ne - ne ne ne - gau.". The second staff has lyrics: "E, reca - au - sa, ma - nu - na de - ra bo - mee - ha.". The third staff has lyrics: "Us - taj, gaz - da - ri - ce, Us - taj, gaz - da - ri - ce, Da - le su - kea - gyi - ce.". The fourth staff has lyrics: "Bu - gus, ma - se, bu - gus, ma - se, empe - ny za od - ra - ko?".

Daugelio tautų rugiaptūtės melodijų paraleles I. Zemcovskij aptaria ir knygoje „Kalendorinių dainų melodika“.⁹ Iš jo tyrinėjimų aiškėja, jog Pietų Lietuva yra didžiulio arealo, kuriame paplitusi tos pačios stilistikos melodika, dalis.

Rugiaptūtės melodijų paralelės tikrai atrodo išpūdin-gai, tačiau turbūt svarbiausios yra lietuvių ir baltarusių rugiaptūtės melodijų sąsajos. Greičiausiai rugiaptūtės melodijos lietuvių savastimi tapo, atrodo, būtent Vakarų Baltarusijoje, kur lietuviai ir baltarusiai ilgai gyveno mišriai. Paribyje rugiaptūtės dainos galėjo būti išverstos, pradėtos dainuoti dviem kalbom, o vėliau iš Vakarų Baltarusijos paplisti po visą Pietų Lietuvą.¹⁰ Rugiaptūtės melodijos, kuriuos buvo vienbalsės, lengvai galėjo plisti Pietų Lietuvoje, kur buvo išprastas vienbalsis dainavimo būdas, tačiau jos sunkiai plito Šiaurės rytų Lietuvoje, kur vyraovo daugiabalsis atlikimo būdas. Rugiaptūtės melodijos prigijo tik pačiam polifoninių sutartinių paplitimo arealo pakraštyje, o toliau šiame areale neišplito.

Pietų Lietuvoje vietinės kilmės refreninės melodijos ir naujai paplitusios nerefreninės veikė vienos kitas, ir atrodo, kad dainininkai šioms melodijoms būdingas savybes sėkmingai suderindavo. Didžiausias skirtumas tarp refreninių ir nerefreninių melodijų buvo jų sandara. Refreninės melodijos buvo dvieilės, sudarytos iš dviejų panašių eilučių, o nerefreninės – su joms būdingais kraštinių dalių pasikartojimais. Greičiausiai, laikantis refrenų prijungimo tradicijos, Pietų Lietuvos nerefreninės melodijos krastinėje dalyje buvo įkomponuoti refrenai, taip atsirado šiam regionui būdingos trielės refreninės melodijos, pvz.:

The musical notation shows two staves of music. The top staff is labeled "180" and has lyrics: "Star o - ze - lis un til - tē - lia, to to, to to.". The bottom staff is labeled "198-156 (Refrain)" and has lyrics: "To to, sto - vē o - ze - lis un cil - tē - lia, to to to." The word "silenc." is written above the bottom staff.

Pirmasis pavyzdys – tipiška Rytų Baltijos refreninė melodija, sudaryta iš aštuonkiemenės eilutės ir jos pabaigoje prijungtų refrenų „toto toto“. Tie patys refrenai yra iš kraštų įkomponuoti ir antrojoje melodijoje. Trečiojoje melodijoje iš kraštų įkomponuoti refrenai „rūta žalioj“. Įdomu, kad melodijos su kraštuose esančiais refrenais paplitusios visame to paties stiliaus melodikos regione – ne tik Pietų Lietuvoje, bet ir Vakarų Baltarusijoje.¹¹

Kaimynų įtaka į lietuvių liaudies melodiką dar menkai ištyrinėta, todėl nustatyti lietuvių ir slavų kultūrių mainų laikotarpį nėra lengva. Vis dėlto kai kurias prielaidas būtų galima išdėstyti.

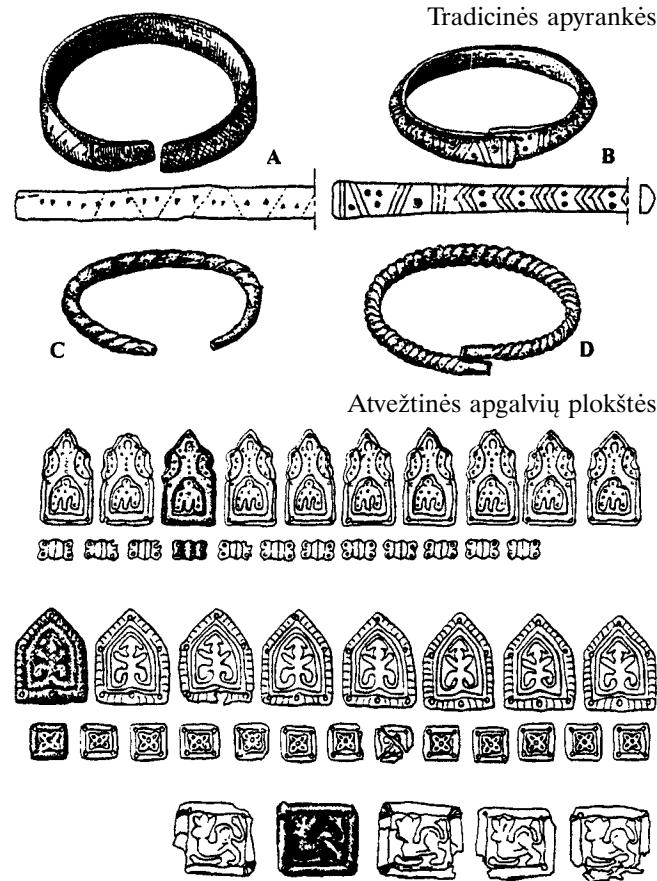
Kaip žinome, su kaimynais slavais pirmiausia susidūrė rytų baltų gentys – Dniepro baltai, I tūkst. pr. Kr. gyvenę didelėje Vidurio Europos teritorijoje (dabartinėje Lietuvos, Latvijoje, Baltarusijoje, Šiaurės vakarų Ukrainoje ir Vakarų Rusijoje). I tūkst. pab. šios gentys buvo slavų asimiliuotos. Aušra Žičkienė yra išsakiusi nuomonę, jog dideliai plote paplitusios rugiapijūtės melodijos gali būti rytų baltų palikimas. Jos nuomone, su agrarinėmis apeigomis susijusios melodijos turėjo būti sukurtos labai seniai, šių melodijų bendrumas baltams ir slavams turėtų liudyti labai senus šiu etninių grupių kontaktus. Tos pačios nuomonės laikėsi ir Rimantas Astrauskas.

Tačiau šio straipsnio autorė linkusi manyti, kad ne žalvario amžiuje prabaltų gyventi plotai, o viduramžiais susikūrusi Lietuvos didžioji kunigaikštystė galėjo būti ta erdvė, kurioje, vykstant tarpusavio mainams, galėjo susiformuoti baltams ir slavams bendras rugiapijūtės melodijų sluoksnis.

Pasak istorikų, lietuvių kontaktai su rytų slavais prasidėjo IX a., o ypač suintensyvėjo XII – XIV a. Rytų slavai, baltarusių protėviai, buvo pirmieji krikščionybės skleidėjai tarp lietuvių. Pasak kalbininkų, X – XII a. į lietuvių kalbą pateko pirmieji skoliniai iš slavų, daugiausia krikščionybės terminai. Zigmo Zinkevičiaus nuomone, seniausiais slavizmuis laikytini žodžiai: *krikštas, bažnyčia, kalėda, gavėnia, blovieščius, velykos, kodylas, angelas*, taip pat: *karalius, miestas, knyga, nedėlia, gadynė, smuikas, būgnas, stiklas, šilkas, vynas*.¹² Kartu su krikščioniškaja kultūra į Lietuvą atėjo ir raštas. XIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinius raštus pradėjus rašyti slavų kalba, skolinių dar padaugėjo.

Autorės išitikinimu, Pietų Lietuvoje paplitus rugiapijūtės melodijų sluoksnį galima sieti su lietuvių kalboje aptinkamu senųjų slavizmų sluoksniu. Viduramžiais į lietuvių kalbą patekė skoliniai taip prigijo, kad dabartinėje kalboje vartojami kaip savi žodžiai. Lygiai taip pat neatsiejama Pietų Lietuvos muzikinio dialekto dalimi tapo iš slavų perimtos melodijos.

Įdomių žinių apie lietuvių ir rytų kaimynų ryšius suteikė neseniai atlikti Kernavės viduramžių kapyno archeologinių kasinėjimų¹³ radiniai. Paaiškėjo, kad XIII – XIV a. čia buvusio miesto gyventojai puošėsi ne tik vietinių meistru pagamintais papuošalais, bet ir atvežtinėmis brangenybėmis. Tradiciniai ir atvežtiniai papuošalai skyrėsi savo formomis bei ornamentika.

Sprendžiant iš juvelyrinės technikos, atvežtiniai papuošalai galėjo būti pagaminti Naugarduko, Kijevo ar Novgorodo juvelyrų. Archeologo Ginto Vėliaus nuomone, iš Kijevo Rusios atvežti papuošalai kernaviškiams, atrodo, patiko todėl, kad buvo puošnesni, išgražinti neįprastais ornamentais: palmetėmis, stilihizuotais liūtais ir kt. Dėl tos pačios priežasties Pietų Lietuvoje galėjo būti pamėgtos ir slaviškos kilmės melodijos – jos buvo puošnesnės ir išraiškingesnės už baltiškas refrenines melodijas.

Išvados

Slaviškos kilmės liaudies melodijų paplitimas Pietų Lietuvoje tik dar kartą paliudija istorinę tiesą – viduramžiais prasidėjusį ir vėliau tebevykusį slavų kultūros poveikį lietuvių kultūrai pastebi daugelis tyrinėtojų. Nors XIII–XV a. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė sparčiai plėtėsi į rytus, tačiau to meto kultūrinės įtakos kryptis buvo atvirkštinė.¹⁴ Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje lietuvių nuo baltarusių bei ukrainiečių neskyrė valstybinė siena, taigi kultūriniams mainams niekas netrukdė. Rytų kaimynų įtaką galėjo patirti ne

tik aukštesnieji, bet ir žemesnieji visuomenės sluoksniai. Kilmingieji perėmė religijos, politikos, ekonomikos, aukštostios kultūros naujoves, o paprasti žmonės galėjo perimti įvairių daiktų bei įrankių pavadinimus, giminystės ryšius nusakančius žodžius, posakius, prietarus, papročius, taip pat ir kaimynų sukurtas pasakas, dainų tekstuose bei melodijas.

Kaimynų įtaka lietuvių liaudies melodikai dar tik pradėta tyrinėti, tad reikia manyti, kad tolesni tyrinėjimai atskleis naujus ryšius tarp tautų, o gal pateiks ir naujų netikėtumų.

MELODIJŲ PAVYZDŽIAI:

- 1.1 Dzūku melodijos / Sudarė ir parengė Genovaitė Četkauskaitė. – Vilnius, 1981. – Nr. 97 a.
- 1.2 Lietuvių liaudies dainynas. T. 6. Darbo dainos (1). Javapjūtės ir grikių rovimo dainos / Parengė V. Misevičienė, Z. Puteikienė. – Vilnius, 1993. – Nr. 5 (30).
2. Земцовский И. И. Из болгаро-литовских этнотанцевальных параллелей // Балто-славянские исследования 1982. – Москва, 1983. – С. 217.
- 2.1 Dzūku melodija.
- 2.2 Aukštaičių melodija.
- 2.3 Smolensko srities melodija.
- 2.4 Baltarusių melodija.
- 2.5 Bulgarų melodija.
- 2.6 Serbų melodija.
- 2.7 Kroatų melodija.
- 2.8 Serbų melodija.
- 3.1 Lietuvių liaudies dainynas. – T. 1. Vaikų dainos / Parengė P. Jokimaitienė, Z. Puteikienė. – Vilnius, 1980. – Nr. 370.
- 3.2 Lietuvių liaudies dainynas. – T. 1. – Vaikų dainos. – Nr. 369.
- 3.3 Čiurlionytė J. Lietuvių liaudies dainų melodikos bruozai. – Vilnius, 1969. – Nr. 28.

NUORODOS:

1. Čiurlionytė J. Lietuvių liaudies dainų melodikos bruozai. – Vilnius, 1969. – P. 290–291.
2. Žr.: Martiņš Boiko. On the Interaction Between Styles in Baltic Folk Music: Sutartines Polyphony and East Baltic Refrain Songs // European Studies in Ethnomusicology. – Wilhelmshaven: Noetsel, 1990. – P. 218–236.
- Rüütel Ingrid. Estonian Folk Music Layers in the Context of Ethnic Relations // Folklore. Vol. 6. – Tartu, 1997. – P. 55–57.
- Nakienė-Bareikytė A. Lietuvių sutartinių ir vienbalsių dainų sandaros analogijos // Tautosakos darbai. T. VI – VII (XIII – XIV). – Vilnius, 1997. – P. 124–140.
- Kaip nurodo lenkų etnomuzikologė Anna Czekanowska, siauros apimties, smulkios ritmikos melizminės melodijos žinomas pietų, rytų ir vakarų slavams, senoviškiausios šiuo metu formos aptinkamos Balkanuose. Intonacinė bei ritminė jų sandara greičiausiai susiformavo, veikiama senovės graikų, iranėnų bei hebrajų melodikos. Rytietiški stilistiniai bruozai (chromatizmai, melizmai) ryškiausiai pietų slavų melodijose, o rytų bei vakarų slavų melodijose jie ne tokie ryškūs. Žr.: Anna Czekanowska. Ludowę melodie waskiego zakresu w krajach słowiańskich. – Krakow: Polskie wydawnictwo muzyczne, 1972. – P. 149, 159.
- Čiurlionytė J. Lietuvių liaudies dainų melodikos bruozai. – P. 90.
- D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. Lietuvių mokslo draugijos leidinys. – Vilnius, 1936. – P. 59.
- Žičkienė A. Kai kurie lietuvių javapjūtės dainų melodikos bruozai baltų – slavų kontekste // Tautosakos darbai. T. V (XII). – Vilnius, 1996. – P. 75.
- Astrauskas R. Lietuvių ir baltarusių (gudu) etniniai ryšiai, remiantis etnomuzikologijos duomenimis // Lietuvos muzikologija. – Vilnius, 2000, nr. 1, p. 141–156.
- Земцовский И. И. Из болгаро-литовских этнотанцевальных параллелей // Балто-славянские исследования 1982. – Москва, 1983. – С. 205–222.
- Земцовский И. И. Мелодика календарных песен. – Ленинград, 1975. – С. 141–156.
- Lietuvių ir baltarusių dainų tekstuose paralelės nurodytos Nijolės Laurinkienės bei Vandas Misevičienės darbuose, žr.: Laurinkienė N. Mito atschaftai lietuvių kalendorinėse dainose. – Vilnius, 1990; Lietuvių liau-

- dies dainynas. T. VI. Darbo dainos (1) / Parengė V. Misevičienė ir Z. Puteikienė. – Vilnius, 1993.
11. Тавлай Г. В. Белоруское купалье. – Минск, 1986. – С. 134, 135, 155.
12. Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. T. 2. Iki pirmųjų raštų. – Vilnius, 1987. – P. 72–75.
13. Vėlius G. Kernavės – Kriveikiškių XIII – XIV a. kapinynas Rytu Lietuvos senkapių kontekste // Baltų archeologija. – 1997, nr. 1 (10), p. 26–34. Tėsimys – 1998, nr. 1–2 (11–12), p. 38–48.
14. Lietuvos istorija iki 1795 metų. Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncveičius. – Vilnius, 1998. – P. 94–95.

Southern Lithuania's folk melodies – the borrowings from Slavonic neighbours

Austė NAKIENĖ

Southern Lithuania is famous for its tradition of rich folk music. This region provides the surviving calendar, work and wedding songs. These songs exposed archaic melodies of narrow ambit. The melodies of the songs had different structures, with some of them featuring refrains, though there were also refrainless ones. The melodies containing refrains used to be sung during winter festivals, otherwise those without refrains used to be performed during spring festivals and the time of harvesting.

The variety of stylistics in the melodies of southern Lithuania accounts for the premise that not all of the melodies are indigenous, some of them could be the borrowings from our neighbours, i.e. the eastern Slavs. In my opinion, Slavonic heritage could be detected in the melodies which were performed during spring festivals and the harvesting time. These melodies consist of two or three lines, they distinguish for a complicated rhythm and peculiar melismatics; their intonative patterns contain minor thirds and fourths.

As researchers have noted the harvest melodies in southern Lithuania have no counterparts in other regions of Lithuania, though the ones which are very similar to them are widespread in the neighbouring eastern territories. The parallels regarding Lithuanian and Slavonic melodies have been covered in many articles. A. Žičkienė has found that in South-Eastern Lithuania and in north-west Belarus the same types of melodies are widespread. I. Zemcovskas has noted that the same types of melodies can be found in the Ukraine, Serbia, Croatia and Bulgaria, too. Thus, southern Lithuania is part of a large region where common stylistic layer of melodies is widespread.

By now researchers had an opinion that the common layer of folk melodies was formed in olden times when the Baltic and Slavic tribes existed as one common unit. However, on account of this opinion the development of folk melodies appears to be very stagnant. I suppose that the spreading of Slavonic melodies in southern Lithuania might be related to later times. It may have happened in the Middle ages. According to historical writings the cultural influence of the eastern Slavs on the Lithuanians was started in the 9th century and it occurred with its greatest significance in the 12th century. *Ex oriente* into Lithuania came Christianity, as well as the script, new handicrafts and goods.

Linguistic research shows that such words as *krikštas* (christening), *bažnyčia* (church), *kalėdos* (Christmas), *velykos* (Easter), *miestas* (town), *kniga* (book), *šilkas* (silk), *vynas* (wine) are Slavonic borrowings which reached Lithuania in the 10th–12th centuries. It is most likely that in this period some folk melodies must have been borrowed by Lithuanians from their eastern neighbours.

The musical tradition of eastern Slavonic nations developed more dynamically than that of Baltic nations, and that is why the stream of cultural influence was directed from the East toward the West. Folk melodies of Slavonic origin have always flown into the tradition of Baltic folk music as a replenishment and renovation.

Liaudiškieji žaliaminės odos išdirbimo būdai: savitumai ir etnokultūrinės sąveikos

Janina MORKŪNIENĖ

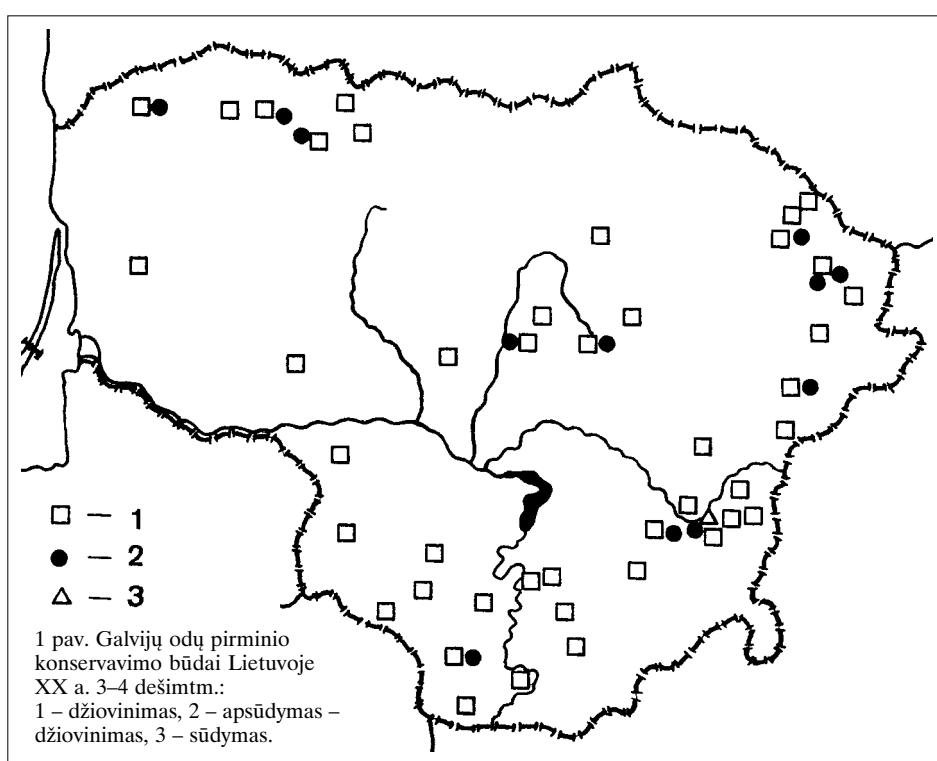
Odininkystės kaip amato tyrinėjimai padeda giliau pažinti įvairiapusės liaudiškosios technikos plėtotę. Straipsnio objektas – liaudiškieji žaliaminės odos išdirbimo būdai Lietuvoje, jų analizė. Tikslas – remiantis etnografinė literatūra ir 1992 – 1998 m. etnografinių ekspedicijų metu autorės iš visų Lietuvos etnių regionų surinktais duomenimis, išnagrinėti naminio žaliaminės odos išdirbimo būdus, jų paplitimą, taip pat naudotą techniką ir technologiją, jos savitumus, palyginti nagrinėjamų realių sąveiką su analogiškais reiškiniais kaimyninėse šalyse. Tyrimo metodai – aprašomasis, analitinis, tipologinis, lyginamasis. Išvados – liaudiškoji žaliaminės odos išdirbimo technika ir technologija, kaimyninių kultūrų veikama, plėtojosi gana lėtai: tam įtakos turėjo tarp kaimyninių šalių nusistovėję istoriniai, ekonominiai, kultūriniai ryšiai, panaši valstiečių ūkinė veikla bei ekologinės sąlygos.

Liaudies technika, techniniai įgūdžiai – sudedamoji lie туvių kultūros paveldo dalis. Etniniai ir lokaliniai odų iš-

dirbimo savitumai – kultūros reiškiniai, technikos istorijos dalis. Žaliaminės odos išdirbimo reiškinio, pasireiškusio XIX a. antrojoje – XX a. pirmojoje pusėje, lauko tyrimai pastaraisiais metais yra bene paskutinių duomenų užrašymas ir mažai kur išlikusių darbo įrankių piešimas, fotografavimas, nes jau labai reta gyvų odų išdirbėjų – amatininkų ir ūkininkų, mokėjusių savo ūkio poreikiams atliliki ši darbą. Labai mažai šio amato įrankių yra ir muziejuose. Etnologiniu aspektu ši tema Lietuvoje beveik netyrinėta. Vieną iš žaliaminės odos išdirbimo būdų, remdamasis 1939 m. ekspedicijos metu Joniškio valsčiuje surinktais duomenimis, gana išsamiai apraše tik A. Vitauskas.¹ Jo straipsnis – vertingas šaltinis, padendantis atkurti XIX a. antrosios pusės – XX a. pradžios Šiaurės Lietuvoje buvusį naminio odos išdirbimo technikos ir technologijos vaizdą.

Šiuo straipsniu siekiama išsamiau apžvelgti odininkų amatininkų ir ši darbą išmaniusių valstiečių žaliaminės odos išdirbimo būdus, jų paplitimą, taip pat naudotą techniką ir technologiją, jos savitumus visuose Lietuvos etnografiniuose regionuose XIX a. antrojoje – XX a. pirmojoje pusėje ir šių realių sąveiką su analogiškais reiškiniais gretimose šalyse. Tam tikslui pasitelkta autorės 1992 – 1998 metų ekspedicijų metu surinkta aprašomoji ir iliustraciénė medžiaga, gretimų šalių tyrinėtojų darbai, padėjé lyginti ir analizuoti Lietuvoje jau į užmarštį nueinančio kaimo amato darbo procesus. Daugiausia buvo apklausiami lietuvių ir totorių tautybių amatininkai, taip pat keli lenkų tautybės respondentai iš Vilniaus apylinkių.

Žaliaminė oda dar buvo vadinama *sirmetė* (Aukštaitijoje, Žemaitijoje), *sūrmečiu* (Suvalkijoje), *sukta*, *suktine oda* (šiauriniuose Lietuvos rajonuose, tiek Žemaitijoje, tiek Aukštaitijoje). *Sirmetės*, *sūrmečio* pavadinimai yra slaviškos kilmės: baltarusiai tokią odą vadina *сырыца*, *сырамяць*,² Polesės gyventojai – *сыруса*,³ ukrainiečiai – *лимарщина*,⁴ – nuo vokiško žodžio *Riemer*, reiškiančio pakinktininką, kuris išdirbdavo žaliaminę odą ir iš jos siūdavo pakinktus.⁵ Rusai žaliaminę odą vadino *сыро-*

мять, съромятина,⁶ lenkai – *surowiec*. Visi šie pavadinimai nurodytomis kalbomis reiškė odos išdirbimo būdą ir odos rūšį. Šis būdas – vienas seniausių. A. Vitausko žodžiais, „senesniais laikais nebuvo mados pirkti odą, bet ekonomiškais sumetimais, stengiantis visko, kas reikalinga, pasigaminti savo ūky, buvo ir odos pasigaminama bei išsidirbama įvairiems ūkiškiems reikalams patenkinti: plėškėms, odiniams diržams, odiniams viržiamams, kamanoms ir apavui, nes ir nagines dirbdavo iš namie pasigamintos odos”.⁷ Iš tikrųjų, XIX a. antrojoje – XX a. pirmojoje pusėje Lietuvoje odininkų specialistų ir valstiečių savamokslį išdirbama žaliaminė oda buvo vartojama beveik vien darbiams pakinktams arba jų dalims siūti.

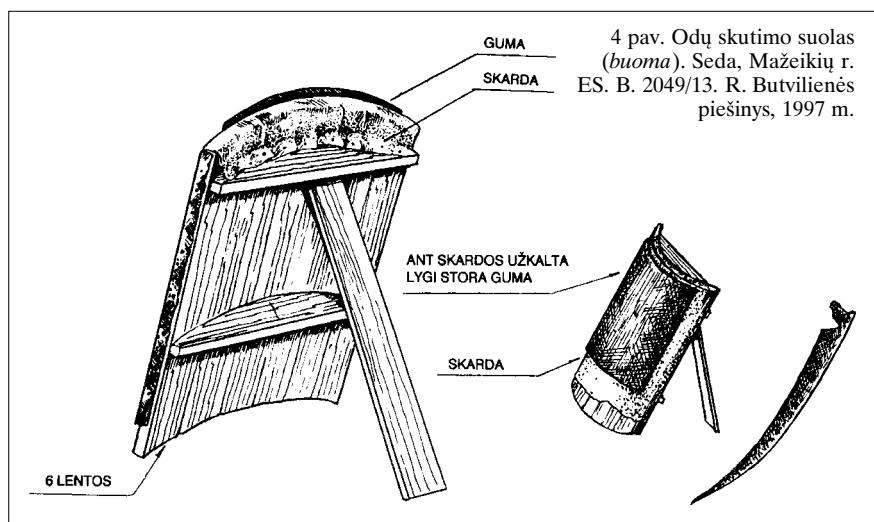
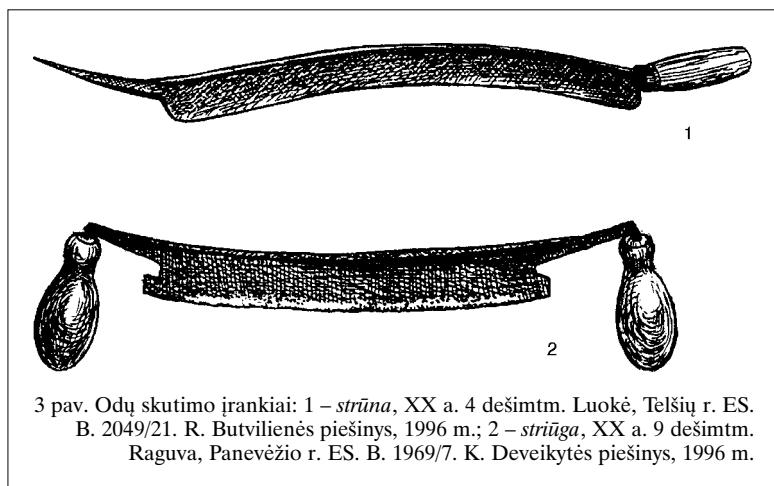
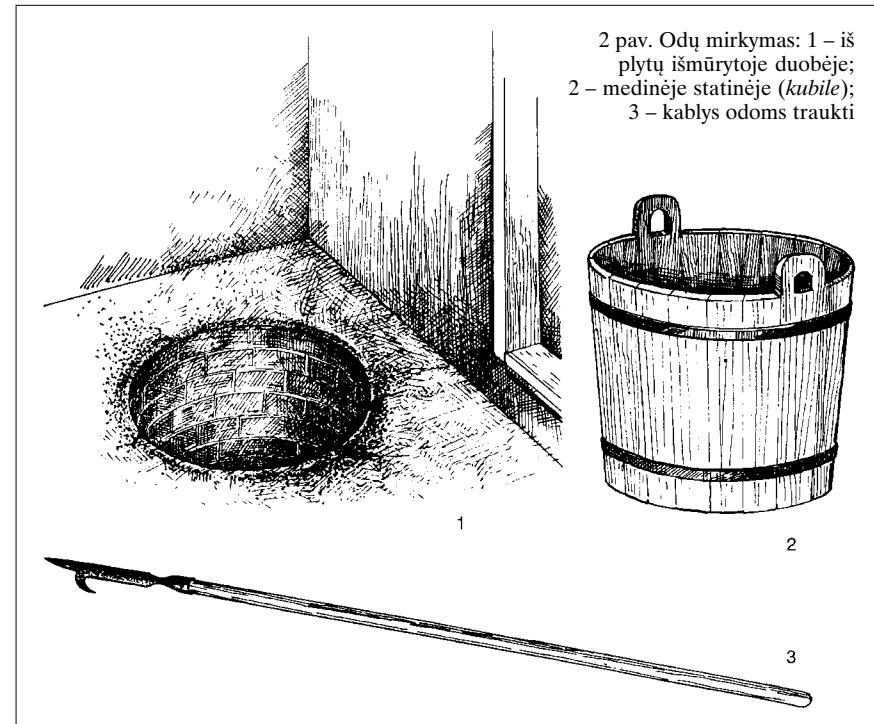
Lietuvoje žaliaminę odą mokėjo išdirbtį ir ją išdirbdavo dauguma pakinktininkų (*rimorių*). Ją taip pat išdirbdavo profesionalūs odininkai totoriai, lietuvių, rusai, rečiau žydai. Nagingesni valstiečiai savo ūkio poreikiams irgi išsukdavo žaliaminę odą; jos kokybė priklausė nuo ją išdirbančiojo patirties.

Liaudiškajai žaliaminės odos išdirbimo technologijai ir technikai susiformuoti bei papilsti įtakos turėjo prekybiniai, kultūriniai ryšiai su gretimomis šalimis, Lietuvos ekologinės sąlygos. Lietuvos klimatinėmis sąlygomis užaugintų galvijų bei kitų gyvulių odos buvo puiki žaliava valstiečių ūkuose reikalingiems dirbiniams pasigaminti. XIX a. antrojoje pusėje, po baudžiavos panaikinimo, nors ir susidarė palankesnės sąlygos ekonomikai kilti ir valstiečių prekiniamas ūkiams plėtotis, tačiau Lietuvos kaime (panašiai ir gretimose šalyse) dar ilgai išliko natūriniam ūkiui būdingas valstiečių įsitikinimas taupytį – patiemis pasigaminti daugelį ūkiui reikalingų padargų ir jiems reikalingų žaliavų. Galbūt iš dalies dėl to jau iš seniau žinoma šios rūšies odos išdirbimo technika ir toliau naudojosi, siek tiek ją tobulindami, ir amato žinovai, ir savamoksliai amatininkai valstiečiai.

Technologiniu požiūriu Lietuvoje nagrinėjamuoju laikotarpiu žaliaminė oda buvo išdirbama dvem būdais: sausu – mechaniniu, t. y. kai plaukai nuskutami, ir šlapiu – raugintu, kai plaukai pašalinami organinėmis arba mineralinėmis medžiagomis. Ir vienu, ir kitu būdu žaliaminė oda išdirbama savita technologija: darbas pradedamas nuo odų nulupimo, išdžiovinimo arba sūdymo.

Valstiečių ūkių ir buities poreikiams žaliaminė oda daugiausia buvo gaminama iš karvių, jaučių, mažiau – iš arklių odos. Stipriausia būsimų dirbinių žaliava buvo padaroma iš jaučių, stipri – iš karvių, nepatvariausia – iš arklių odų.

Daugelis apklaustų žmonių teigė, kad kaime dirbantys odininkai ir pakinktininkai (*rimoriai*) kiauliu odų neišdirbdavo. Rimorius V. Burčikas iš Liudvinavo (Marijampolės r.) sakėsi išsukdavęs ir kiauliu odas, kurias atveždavę ūkininkai. Kai kurie kritusių kiauliu

5 pav. Pakinktininkas (*rimorius*) skuta odą. Liudvinavas, Marijampolės r. ES, neg. 89054. J. Morkūnienės nuotrauka, 1997 m.

odą nunerdavo (mèsą užkasdavo) ir ją atveždavo rimoriams išdirbti – išsukti.⁸ Iš tokios odos dažniausiai siūdavo pakinktus, darydavo medpadžių viršų.

Kritusio ar papjauto galvio oda kokybe nesiskyrė, nebent kritęs gyvulys ilgai gulėjo – tuomet jo odos kokybė buvo prastesnė. Suktinių odų išdirbimas ypač paplito Antrojo pasaulinio karo metais ir po jo, kai krautuvėse nebuvo įmanoma nusipirkti jokių odų. Suvalkijoje, Žemaitijoje iš žaliaminės odos daugiausia buvo siuvamos darbinės plėškės. Tuo laikotarpiu, ypač Antrojo pasaulinio karo metais, už odos išsukimą imdavo po 1 centnerį rugių ar kitokį grūdų. Rimoriai

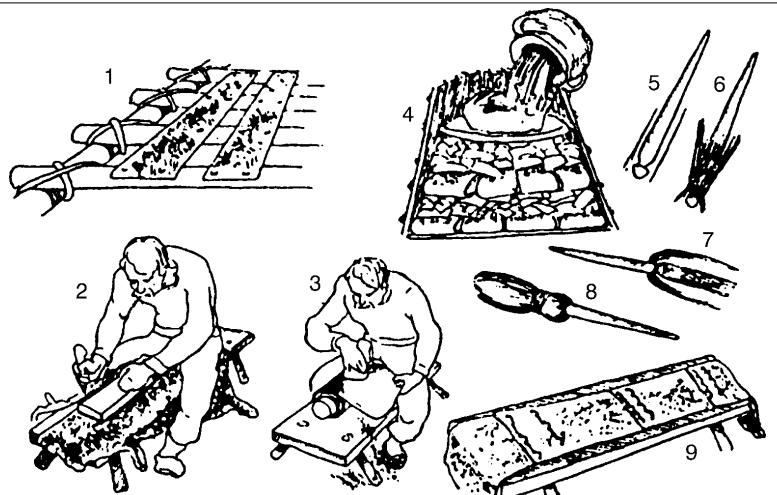
7 pav. Odų sukimo staklės. Liudvinavas, Marijampolės r. ES, neg. 89042. J. Morkūnienės nuotrauka, 1997 m.

buvo suinteresuoti gauti atlyginimą grūdais, o ne pinigais, nes pavasarį, pardavę grūdus, dar daugiau užsidirbdavo.⁹

Turimos medžiagos analizė parodė, kad žaliaminės odos išdirbimą sausu būdu, kai rankų darbu numami plaukai, sudarė šie etapai: odos mirkymas, kaišimas (*mézdravimas* – plėvių, gyslų ir mésgalų skutimas), džiovinimas, plaukų skutimas, tepimas riebalais ir sukimas.

Meistrams būdavo atvežamos šviežios, džiovintos, sūdytos odos. Ekspedicijų duomenimis, Lietuvoje odos daugiausia buvo džiovinamos. Šis odų konservavimo būdas vyravo ne tik XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, bet ir dažniausiai naudotas XX a. trečiuoju – ketvirtuoju dešimtmeečiais (1 pav.). Antrojo pasaulinio karo metais ir dar kurį laiką po jo druska valstiečiams buvo deficitinis produktas, todėl pasūdydavo nedide-

6 pav. Odos pjaustymas juostomis ir sausas plaukų skutimas. A. Vitautskio piešiniai. Iš: Gimtasis kraštas. – 1939, Nr. 2–3, p. 605.

liu druskos kiekiu, vidinį odos paviršių apibarstydavo tik šiltu metu laiku papjautų gyvulių odas, saugodami jas nuo musių ir greito gedimo.

Visas surinktas odas, kad išmirkštų, meistrai pamerkdavo kubile, kūdroje, namie, dirbtuvėje išmūrytose duobėse (2 pav., 1,2). Kubiluose, duobėse merkiamoms sūdytomis odoms sūrumui panaikinti keisdavo vandenį. Džiovintos, sūdytos odos mirkomos ilgiau, šviežias tuo pat pradėdavo kaišti (*mézdruti*). Didesnį odų kiekį merkdami ežere, upėje, jas surišdavo punčais ir prityrtindavo prie medžio ar įkaltos karties, kad nenuneštų vanduo.

Odų mirkymo tikslas buvo: 1) išvalyti krauso likučius, purvą, mėšlą, taip pat druską (jei sūdytos); 2) pašalinti nereikalingus baltymus; 3) išbrinkinti odos audinį. Tai buvo privalu visų rūsių technologinio išdirbimo būdams. Išmirkytos odos netekdavo dalies bakte-

rijų, be to, jas lengviau būdavo toliau išdirbtis: valyti, minkštinti.

Lauko tyrimų duomenimis, odų mirkymo laikas įvairus. Sūdytą odą kūdroje išmirkydavo per dieną,¹⁰ džiovintą odą mirkydavo 1–2 dienas, tai priklausė nuo jos išdžiovinimo laipsnio ir storio. Geriau išsivalydavo tekančiam vandenye mirkomos odos, traukdami jas dar išskalaudavo, dėl to būdavo maloniu ir lengviau jas valyti. Rytų Aukštaitijoje totoriai odininkai iš vandens odas ištraukdavo specialiais kabliais (2 pav., 3).

Išmirkytas odas pakabindavo ant karčių, kad nuvarvėtų vanduo. Kai kurie odininkai kiekvienai odai *nugrēztuvu* (specialiu įrankiu, panašiu į drožtuvą) arba neaštria drožtuvo puse nubraukdavo, nuspausdavo vandenį, kad jis greičiau nuvarvėtų¹¹ (3 pav., 1,2). Dirbdavo atidžiai ir kruopščiai, kad odas neipjautų.

Kai odas apdžiūdavo, prasidėdavo antrasis etapas: odų skutimas, t.y. išmirkusių plėvių, gyslų ir nereikalingo poodės sluoksnio šalinimas. Tieki kailiadirbiai, tieki odininkai visoje Lietuvoje ši procesą vadino *mèzdrini-mu, mèzdravimu*.

Išmirkytas odas, paklojė jas ant specialaus suolo (*ožio, kobytkos*), panašaus į kailių skutimo suolą, skuto dalgiu arba drožtuvu (4 pav.). Skuto stovėdami ir braukdami dalgiu iš viršaus žemyn. Nuvalę vidinę odos pusę, ją apversdavo ir specialiai išgalastu dalgiu arba peiliu nuo odos nuskusdavo plaukus (5 pav.). Tokios pat formos drožtuvais ant identiškų suolų XVI a. pradžioje odas skuto Lenkijoje,¹² XVIII a. Lenkijoje ir Prancūzijoje,¹³ XIX a. viduryje – Slovakijoje.¹⁴ Tai rodo, kad odų apdirbimo įrankiai ir Lietuvoje, ir jai kaimyniniuose kraštuose, ir net Vidurio bei Vakarų Europos šalyse ilgus amžius dėl amato konservatyvumo išliko tie patys. Žaliaminės odos kokybę priklausė nuo plaukų nuémimo būdo. Beveik visi meistrai odininkai ir vyresnio amžiaus ūkininkai teigė, kad oda būna stipresnė ir geresnės kokybės tada, kai plaukai nuskutami aštriui daiktu – dalgiu arba peiliu, sausai. Šitaip *sirmetę* išdirbdavo daugiausia totoriai,¹⁵ lietuviai odininkai Suvalkijoje.¹⁶ Tokia oda netąsi, iš jos pasiūtos plėškės neišsitampo ir būna tvirtos.¹⁷

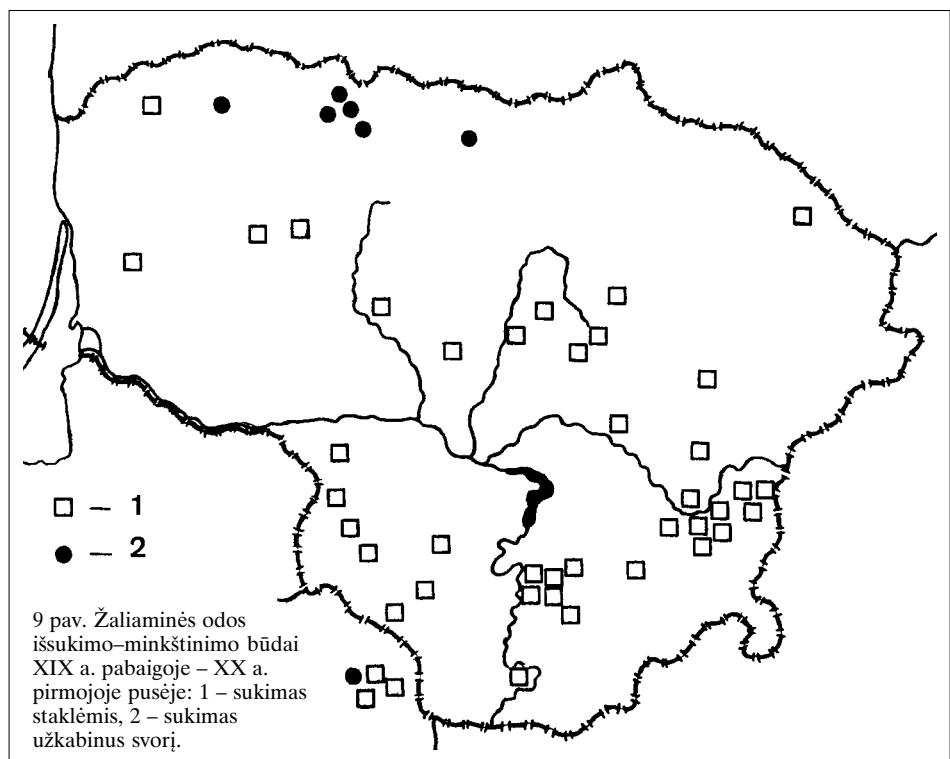
Šiauriniuose Lietuvos rajonuose (Mažeikių, Akmenės, Joniškio, Pasvalio, Pakruojo, Šiaulių, Biržų) amatą išmanantys valstiečiai dažniausiai plaukus skuto aštriui peiliu ne nuo ištisinės odos, o supjaustę ją reikiamo pločio juostomis. Panašiai odos pjaustumą Joniškio valsčiuje apraše A. Vitaukas: „Raižoma juostomis, pritvirtinlus bei ištempus odą ant suolo [...]. Ant jo padedama oda, prikalama vinelėm [...], oda gerai ištempama ir prikalama antrasai jos galas.” Toliau nurodoma, kad oda raižoma pagal

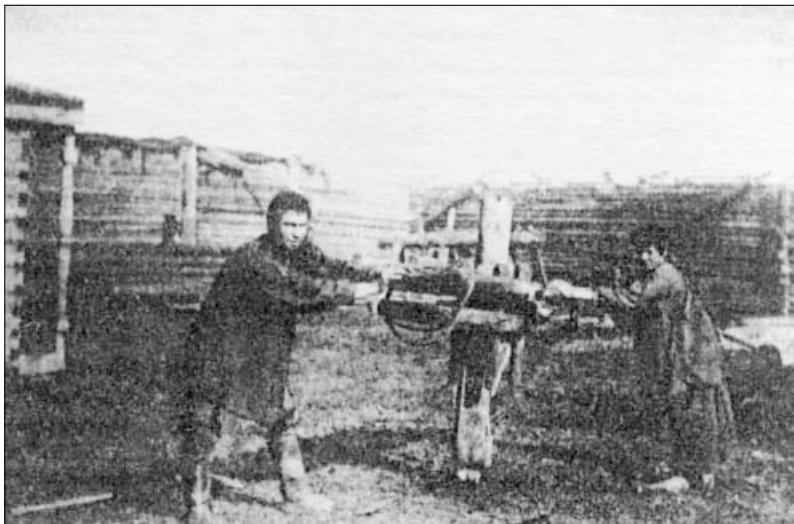

8 pav. Išminkštintų odų išémimas iš sukimo staklių. Liudvinavas, Marijampolės r. Nuotrauka iš respondento V. Burčiko asmeninio albumo. R. Mičiūno reprodūkcija.

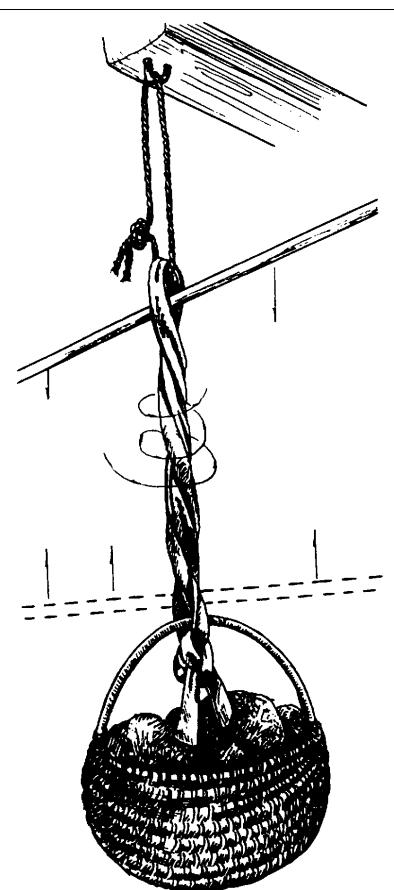
specialią lygią lentelę-liniuotę, o kartais turintys „tiesią ranką”¹⁸ raižydavo ir iš akies (6 pav.).

Supjaustytos reikiamo pločio odos juostos gerai įtempiamos, užvyniojamos ant kočėlų ir stiklo šuke arba speciaлиui peiliu braukiamas prieš plauką, galas prilaikomas kaire ranka.¹⁹ „Stiklu dažniausiai buvo skutama todėl, kad jis aštresnis už peilių [...]. Nuskutus odos juostos galą, atvyniojama nuo kočėlo daugiau ir skutama toliau [...]. Kad kočėlas

10 pav. Odų sukimas – minkštinimas Rusijoje. Iš: Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография. – Москва, 1991. – С. 217.

11 pav. Odos juostos sukimas – minkštinimas pakabinus krepšį, prikrauta akmenų. Šakyna, Šiaulių raj. ES. B. 2049/15. R. Butvilienės piešinys, 1997 m.

nejudėtų, dažnai odos juosta užvyniojama ant jo galo, o ant kito galo prisėdama”²⁰ (6 pav.). Lauko tyrimo duomenimis, Žemaitijos šiaurėje (Mažeikių, Akmenės rajonuose) kai kurie valstiečiai–amatininkai odos juostas pritvirtindavo prie staliaus varstoto ir plaukus nuzulindavo ažuoline mentele, laikydami ją abiem rankomis, nubukus mentelės galą vis nusmailindami, o juostą vis parbarstydam i smėliu. Nuėmę plaukus, odos juostas patepdavo riebalais, suvyniodavo, palaikydavo savaitę ir išsukdavo.²¹

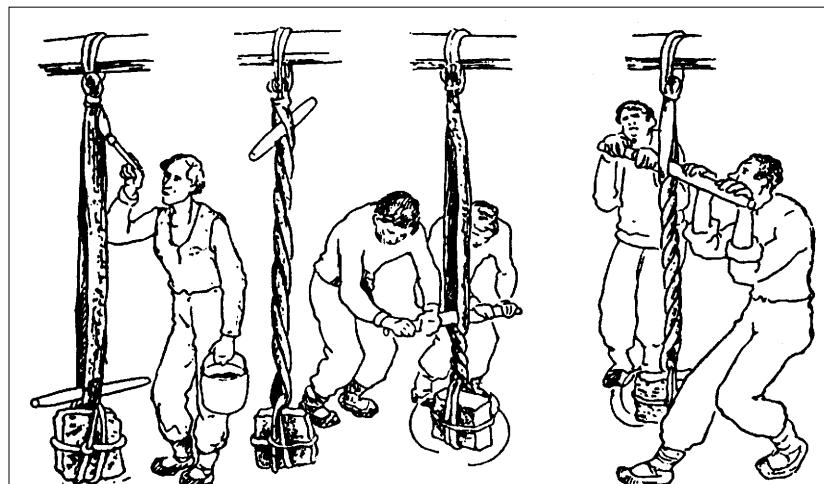
Žaliaminės odos išsukimas–išminkštinimas – paskutinė jos išdirbimo stadija. Oda minkštinama ją sukant. Žaliaminė oda Lietuvoje buvo sukama dviem būdais. Ištisinės odos buvo sukamos specialiu prietaisu, vadinamu *lentom odai sukti* (Aukštaitijoje), *stulpu odai sukti* (Žemaitijoje), *odos sukimimo staklėmis* (Suvalkijoje). Odos sukimimo prie-

taisą – stakles sudaro giliai į žemę įkastas storas stulpas ir ties viduriu ant jo tam tikru atstumu už-

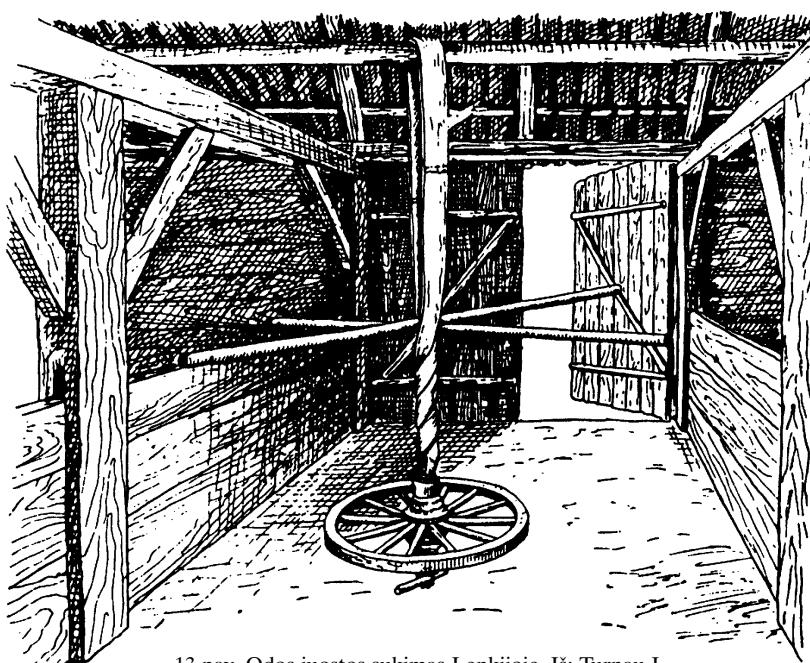
mautos dvi horizontalios lentos, sujungtos aplink stulpą nuo tiesiaus ažuoliniais arba metaliniais virbais. Lentų galai surišti, kad neišsiskėstu. Lentas sukdavo keli žmonės arba prie vieno iš jų galo prikinkytas arklys (7 pav.).

Odų sukimo–minkštinimo technologija nesudėtinga: patępta riebalais oda užpleištuojama į stulpe padarytą skyle; sukant lentas ji vyniojasi aplink virbus. Paskui grįjtama atgal. Šitaip oda lamdoma ir minkštinama ilgai, proceso metu ji keliskart patepama specialiais riebalais. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje odą patepdavo iš beržų žievų pagamintu degutu, XIX a. 4 dešimtmečiu – mašiniu tepalu: *tranu*, *varvoliu*, *alyva*. „Kartais i sukamos odos vidų įvyniodavo šerno riebią odą, tai ji gerai patepdavo sūrmetį”, – pasakojo V. Šimkonis iš Vilkaviškio.²² Odos minkštinimas–sukimas tokiomis staklėmis buvo ilgas ir varginantis darbas. „Per dieną išsukdavo tik vieną odą, kol iš jos išlauždavo žalumą ir į ją įsigerdavo tepalas”, – pasakojo vienas geriausią žaliaminės odos dirbėjų Alytaus rajone S. Jakubauskas.²³ „Pradžioje užpleištuojā vieną odos koją ir suka dvi valandas. Po to ištraukia, patepa ir vėl užpleištuojā kitą. Ir taip visas keturias kojas užpleišiję paeiliui minkština po dvi valandas”.²⁴ XX a. 3–4 dešimtmečiais Suvalkijoje ūkininkams odas išsukdavo su savo prietaisais keliaujantys meistrai. Sukimo staklės būdavo nedidelės, lengvai perkeliamos iš vienos vietas į kitą. Didelės staklės būdavo stipriai įtvirtinamos žemėje ir nejudinamos iš vietas.²⁵

Anot respondentų odininkų, sukti odas mechaniskai nuskustais plaukais buvo sunkus darbas. „Per dieną vos vieną odą išsukdavo”, – tikino S. Gimickas, gimęs 1920 m. Jis pasakojo, kad plaukams skusti reikėjo tinkamai išplakti ir palenkti (pariesti) dalgio ašmenis.²⁶ Anot odininko S. Ratkevičiaus, toks sirmetės išdirbimo būdas buvo beveik dvigubai brangesnis negu juchtos išdirbimas.²⁷ Liudvinave gyvenantis pakintininkas V. Burčikas sakė, kad iš karto sukdavo į stulpą įtvirtinęs tris odas. Taip sutaupydavo sveikatos ir laiko²⁸ (8 pav.).

12 pav. Odos juostų sukimas pakabinus svorį. A. Vitausko piešiniai. Gimtasai kraštas. – 1939, Nr. 2–3, p.607.

13 pav. Odos juostos sukimas Lenkijoje. Iš: Turnau I. Polskie skórniectwo. – Wrocław–Warszawa, 1983.

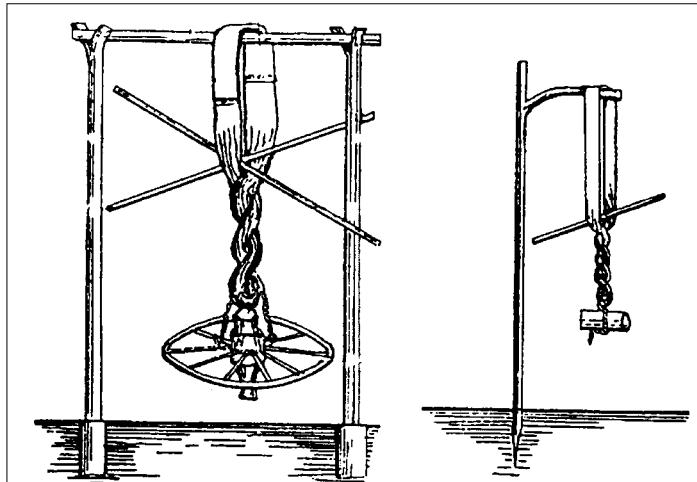
šiauriniuose Žemaitijos ir Aukštaitijos rajonuose. Nustatyti šį reiškinį ekspedicijų metu padėjo respondentai, šitaip dirbę patys arba dar iš tarpukario atsi meną tėvų darbą. Ūkininkai šiuo būdu dažnai pasigamindavo pakankčių (viržių), kurios, gerai pateptos tepalu, ne išdžiūdavo. Valstiečiai „vienas nuo kito išmokdavo, vienas kitam patardavo“.³⁷ Iš tokios odos siūdavo antšones, paprūgas, kurios, ilgai naudojamos, neišsi tempdavo, – nes joms nekenkė drėgmė. Toks odų išdirbimo būdas ūkio poreikiams šiuose rajonuose XX a. 4–5 dešimtmečiais tapo lokaliniu, galima sakyti, reliktiniu reiškiniu. Kituose Lietuvos regionuose apie tai neužsimenama.

Odos juostas, pakabinę svorį, minkštindavo ir gretimose Lietuvai šalyse. XIX a.–XX a. pradžioje šiuo būdu odą sukdavo Rytų ir Pietų Lenkijos rimoriai, odos juostos apačioje pririšę vežimo ra-

Odos sukimo prietaisų buvo minkštinamos tik vasarą, nes tam reikėjo daug vietos ir šilumos. Vasarą meistrai ne išdirbdavo kailių, nes jiems būdavo ne sezonas, todėl daugiau laiko likdavo varginančiam žaliaminės odos išdirbimui. Odos išsukimas staklémis buvo paplitęs visuose Lietuvos etnografiniuose regionuose. Stakles naudojo ir Punsko bei Seinų krašto (Lenkija) lietuviai (9 pav.). Turimais duomenimis, žaliaminės odos sukimas staklémis buvo žinomas gana plačiame Europos areale. Panašiomis staklémis žaliamines odas sukdavo Baltarusijoje,²⁹ Ukrainoje,³⁰ Rusijoje.³¹ D. Zelenino teigimu, tokiomis staklémis odą minkštindavo 2 žmonės 16 valandų, vienai odai įtrinti su naudodami 2,4–4 kg deguto.³² Baltarusijoje, kaip ir Lietuvoje, odos sukimo stakles suko du žmonės arba buvo nau dojama arklio jėga. Rusijoje ir Ukrainoje dažniausiai jas suko žmonės (10 pav.).

Antrasis ir, matyt, senesnis bei primityvesnis žaliaminės odos išsukimo–minkštinimo būdas Lietuvoje – odos juostų išsukimas–minkštinimas, kai prie jų pakabinamas svoris. Ši technika dar paprastesnė: odos juostą sulenkdamo per pusę, vieną galą pritvirtindavo prie sijos (ar per ją permesdavo juostą), apačioje pririšdavo girnapusę,³³ akmenį³⁴ ar krepšį, prikrautą akmenę³⁵ (11 pav.). Tarp juostų ikišdavo medinių apvalų pagalį, pateptą riebiu tepalu, juostą, taip pat pateptą riebalais, susukdavo ir dviese, pagalį paėmę už galą, traukdavo žemyn, minkštindami su pakabintu svoriu smarkiai besisukantį odos diržą (12 pav.). Juostą sukdami minkštino 3 valandas.³⁶

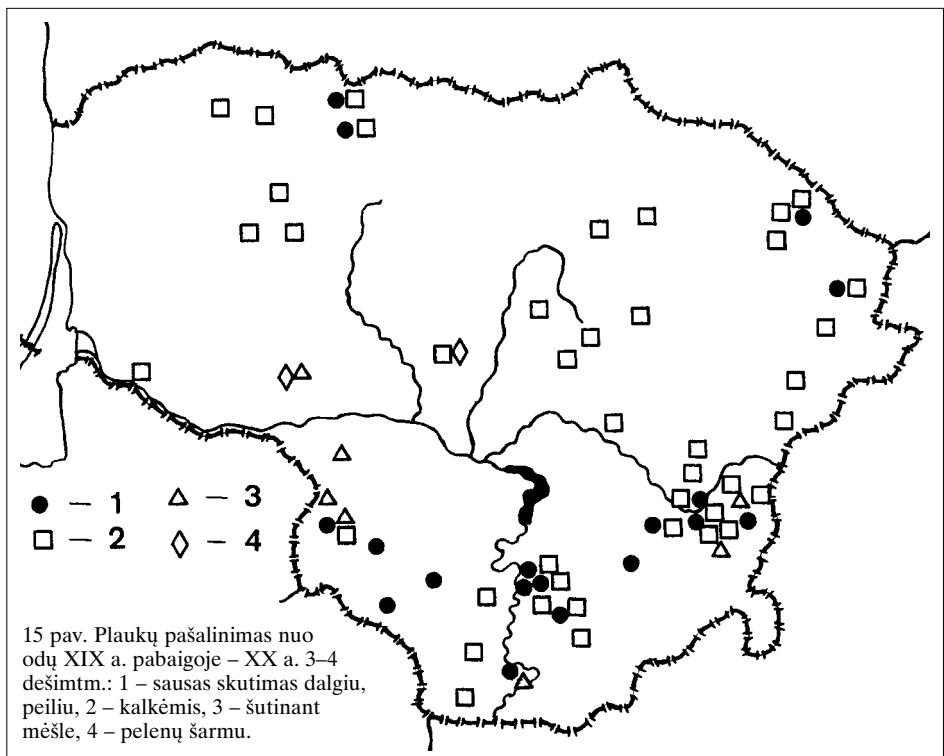
Šis sausas žaliaminės odos išsukimas, nuo seno žinomas ir praktikuojamas Lietuvos valstiečių, ilgiausiai išliko

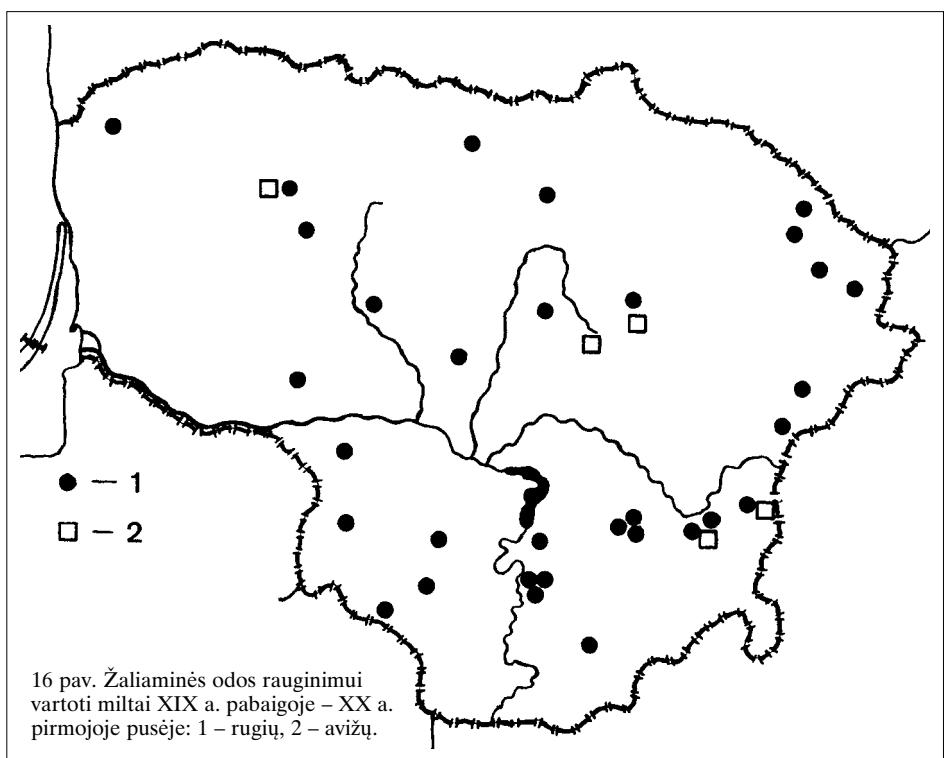
14 pav. Odos juostos sukimas Baltarusijoje. Iš: Pietkiewicz Cz. Polesie rzeczyckie. – Kraków, 1928. Cz. 1. – S. 273.

tą³⁸ (13 pav.). Toks žaliaminės odos išsukimas XIX a. pa baigoje – XX a. pradžioje buvo žinomas ir Baltarusijos Polesėje³⁹ (14 pav.), Ukrainoje ir Rusijoje.⁴⁰ Rusijoje odas dar minkštindavo linų ir kanapių mintuvais, o senų senovėje – rankomis.⁴¹ Iš to D. Zeleninas kildina rytų slavų odininko pavadinimą *кожемяк*, primindamas rytų slavų tautose pa plitusią pasaką apie odininką Nikitą (Никита Кожемяк), gyvenusį Kijeve, ir maždaug 1004 metais rusų metraštyje užrašytą sakmę apie odininką Ivaną, kuris, rankomis minkštindamas odą, susipykės su tėvu ir ją perplėsęs.⁴²

Primitviausi, seniausi žaliaminių odų išdirbimo–minkštinimo būdai buvo paplitę plačiame Vidurio ir Rytų

15 pav. Plaukų pašalinimas nuo odų XIX a. pabaigoje – XX a. 3–4 dešimtm.: 1 – sausas skutimas dalgiu, peiliu, 2 – kalkémis, 3 – šutinant mėšle, 4 – pelenų šarmu.

16 pav. Žaliaminės odos rauginimui vartoti miltai XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje: 1 – rugiu, 2 – avižu.

Europos areale. Tam įtakos turėjo nagrinėjamuoju laikotarpiu vykę istoriniai įvykiai, palaikomi ekonominiai ir kultūriniai santykiai. Šiuos odų minkštinimo būdus skleidė ir vieni kitiems įtaką darė po Nikono religinės reformos (XVII a.) Rusijoje iš jos gimtujų vietų išvaryti sentikiai, XIX a. sukilimų tremtiniai iš Lietuvos ir rusų kolonistai Lietuvoje; į Lietuvą sezoniiams darbams atvykstantys

amatininkai iš Rusijos; Lietuvos totorių vedybos, migracija ir įvairūs kitokie ryšiai su Palvolgyje, Baltarusijoje, Lenkijoje gyvenančiais totoriais; Lietuvos polietninėje kultūrinėje ir buitinėje aplinkoje gyvenantys ir tarpusavyje bendraujantys amatininkai bei valstiečiai.

Antrasis Lietuvoje žinomas žaliaminės odos išdirbimo būdas – šlapasis arba raugintinis, kai žaliaminė oda buvo išdirbama sudėtingesne, bet galbūt mažiau žmogaus fizinių jėgų reikalaujančia technologija: plaukai būdavo nuimami ne mechaniskai – skutant rankomis aštriu įrankiu (tai sunkus darbas), o įvairiomis organinėmis ir mineralinėmis medžiagomis.

Šis žaliaminės odos išdirbimo būdas vėlesnis; jis ne tik sudėtingesnis, bet ir ilgiau trunkantis. Šiuo būdu išdirbtą *sirmetę* buvo prastesnės kokybės. Taip teigė odininkai – ir lietuvių, ir totoriai.

Nuo odų plaukus nuimdavo keliais būdais, neretai panaudodami liaudišką chemiją. Dar ir XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Lietuvoje tai darydavo užkasdami odą į mėšlą ir po kurio laiko plaukus nubraukdami medine mentele. Toks plaukų nuémimo būdas buvo žinomas Dzūkijoje ir Suvalkijoje. „Daugiausia plaukų nuimdavo odą pakasdami į arklių mėšlą, kuris labai degina. Palieka tame dvi tris paras“.⁴³ „Plaukų nuimdavo paprasčiausiai: suvynoja skūrą plaukais į vidų ir užkasa į mėšlą, kad šiltai būtų. Laikė vieną parą“.⁴⁴ V. Burčikas, rimorius iš Marijampolės rajono, pasakojo girdėjės senus žmones apie tai kalbant. Ir pats 1945 m. tokiu būdu pasinaudojės. Tačiau išitikino, kad nuo to kenčia odos kokybė, ji netenka tvirtumo, nes mėšlas šutina ir degina odą. Be to, ji labai dvokė.⁴⁵ Plaukus dar nuimdavo paukščių mėšlu.⁴⁶ Plaukų nuémimas nuo odos užkasantį į mėšlą buvo būdingas ir Jekaterinoslavo gubernijos ukrainiečiams⁴⁷ bei iki XX a. Vakarų Polesės baltarusiams.⁴⁸ Archangelsko gubernijos rusai, taip pat tundros gyventojai plaukus nuimdavo odą palaikę pelkėje.⁴⁹

XX a. 3–4 dešimtmečiais itin paplito plaukų nuémimas kalkémis. Išmirkusių odas pamerkdavo į nelabai skystą kalkiu skiedinį ir laikydavo 3 paras ar net porą savaičių, nelygu koks gyvulys, odos storis.⁵⁰ Išimtą iš kalkių odą nukaišdavo, plaukus nubraukdavo dalgiu, drožtuvu arba medine mentele, labai gerai išplaudavo. Daugelis respondentų totorių plaukams nuimti taip pat naudojo kalkes, nors teigė, kad kalkės kenkia odai. Ir lietuvių odininkai išitikinė, kad „kalkės odai atima daug sveikatos – nuėda riebalus. Kenčia ir meist-

ro rankos nuo kalkių”.⁵¹ „Nuo odos plaukų galima nuimti ir ruginių miltų tešloj be druskos palaikius tris keturias dienas”.⁵² Kartais buvo naudojamas pelenų šarmas (15 pav.).

Lietuvoje iki XX a. pirmosios pusės odą jau be plaukų, nuimtų kalkėmis, porą sauvičių raugindavo skystoje, kiek pasūdytoje ruginėje tešloje, kai kur dar įdėdavo avižinių miltų.⁵³ (16 pav.). Išėmę iš raugo, vienii išplaudavo odą, apdžiovindavo pavėsyje, patepdavo riebalais ir dar ne visai išdžiūvusių sukdavo arkliu sukimo staklėmis,⁵⁴ kiti odos neplaudavo – apdžiūvus odai raugas pats nukrisdavo,⁵⁵ ir tada išsukdavo. Išsukta sausuoju ar raugintiniu būdu, nuimtais plaukais žaliaminė oda buvo lyginama, tam-poma specialiu įrankiu – *strichovecu* (panašiai kaip kailiai) arba ant specialaus prie-taiso – *ožiuko*: braukoma strypu ar maigoma keliais tarp dviejų lentų nusmailintomis viršūnėmis (17, 18, 19 pav.). Odą tokiu prietaisu lygindavo arba dviese, arba vienas žmogus. Tokį prietaisą vartojo ir rusai⁵⁶ (19 pav., 2).

Rauginimo būdu žaliaminė oda XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje buvo išdirbama ir Rusijoje⁵⁷ bei Baltarusijoje.⁵⁸ D. Zeleninas rašė, kad Rusijoje odą raugino miltų ir druskos skiedinyje, vienai odai reikėdavo 4 kg miltų ir 1,5 kg druskos. Skiedinys greit įrūgdavo ir suminkštindavo plaukus, šie lengvai nuslinkdavo. Rytų Sibiro šiaurėje gyvenę rusai odą raugino šlapime.⁵⁹ Lietuvoje totoriai ir lie-tuviai odininkai teigė nieko apie tai negirdėjė ir tokios rau-ginimo medžiagos nenaudojė.

Abiem būdais, naudotais Lietuvoje (20 pav.) ir Euro-poje, – sausuoju ir raugintiniu – išdirbta žaliaminė oda būdavo balkšvos arba, nuo riebalų, gelsvos spalvos.

Pateikti duomenys rodo, kad žaliaminės odos raugini-mo medžiagos ir išsukimo mechanizmai Lietuvoje ir kai kuriose gretimose jai šalyse buvo tokie patys, nors būta ir skirtumų. Kai kurie reiškiniai Lietuvoje apariamuoju lai-kotarpiu jau neprisimenami arba jų nė nebuvu. Tačiau XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje kai kur Lietuvoje tebe-buvu reliktinių reišinių.

Išvados. Naminis žaliaminės odos (Aukštaitijoje, Že-maitijoje – *sirmėtės*, Žemaitijoje – *sūrmečio*, Lietuvos šiau-riniuose rajonuose – tiek Žemaitijoje, tiek Aukštaitijoje – *suktos, suktinės odos*) išdirbimas vyko dviem etapais: 1) odas konservuojant tuoju pat po jų nulupimo; 2) odas išdir-bant technologiniais procesais, tam būdavo panaudojami atitinkami įrankiai ir medžiagos.

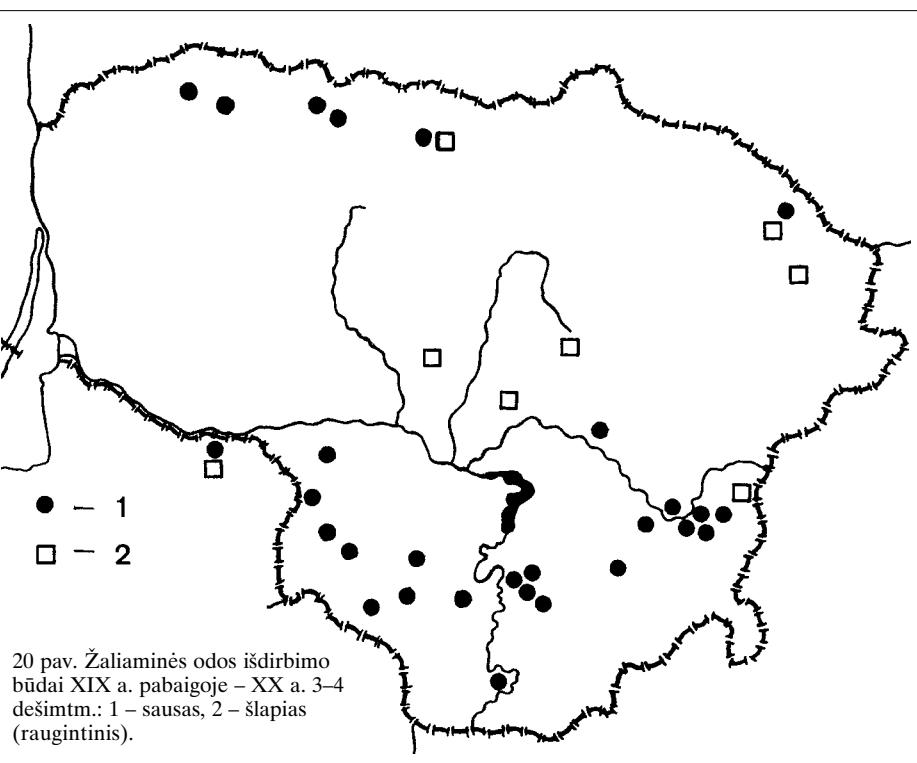
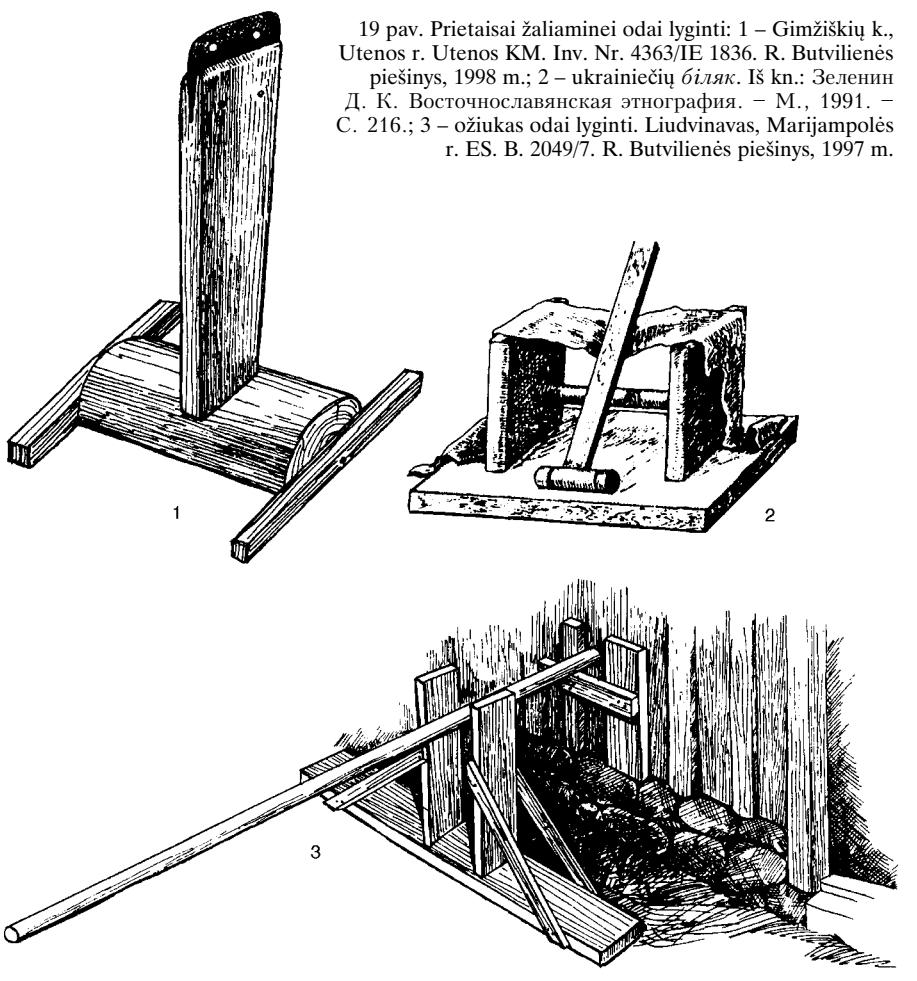
Žaliaminės odos kokybė priklauso nuo tinkamai paruoš-toς žaliavos ir išdirbimo būdų. Lietuvoje ją išdirbdavo ama-

17 pav. Odos lyginimas. Liudvinavas, Marijampolės r. ES, neg. 88929. J. Morkūniénės nuotrauka, 1997 m.
18 pav. Odos lyginimas ant oželio. Punskas (Lenkija). J. Vainos nuotrauka, 1971 m. (gauta iš J. Vainos 1995 m.). R. Mičiūno reprodukcija, 1998 m.

19 pav. Prietaisai žaliameinei odai lyginti: 1 – Gimžiškių k., Utėnos r. Utėnos KM. Inv. Nr. 4363/IE 1836. R. Butvilienės piešinys, 1998 m.; 2 – ukrainiečių őiляк. Iš kn.: Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография. – М., 1991. – С. 216.; 3 – ožiukas odai lyginti. Liudvinavas, Marijampolės r. ES. B. 2049/7. R. Butvilienės piešinys, 1997 m.

tininkai – pakinktininkai (*rimoriai*) ir odininkai (lietuvių, totorių, rusai, rečiau žydai).

XIX a. antrojoje – XX a. pirmojoje pusėje Lietuvoje amatininkai naudojo du žaliaminės odos išdirbimo būdus: 1) sausą – mechaninį, kai plaukus nuo odos nuskusdavo ašturių įrankiu ir 2) šlapią – raugintinį, kai plaukus nuo odos pašalindavo organinėmis arba mineralinėmis medžiagomis. Pirmasis būdas XIX a. antrojoje pusėje buvo žinomas visoje Lietuvoje, o XIX a. pabaigoje – XX a. 3–4 dešimtmėčiais buvo išlikęs tik šiauriniuose Žemaitijos ir Aukštaitijos rajonuose, iš dalies rytiniuose Aukštaitijos rajonuose (daugiausia naudotas totorių odininkų), retai – Suvalkijoje. Nagrinėjamuoju laikotarpiu panašiai žaliaminę odą išdirbdavo ir kaimyninių šalių (Lenkijos, Rusijos bei Baltarusijos) odininkai. Antrasis išdirbimo būdas Lietuvos etnografiniuose regionuose labiau naudotas XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje, nors dalis Lietuvos totorių odininkų ir toliau labiau vertino ir praktikavo mechaninį plaukų nuémimo būdą. Šlapiai – raugintiniai būdu odas išdirbdavo baltarusių, rusų, lenkų odininkai, tai rodo, kad ir šios materialiosios kultūros srityje pasireiškė stiprios etnokultūrinės įtakos sąveikos.

Žaliaminės odos išdirbimo įrankiai ir medžiagos dėl šio amato specifiku ir konervatyvumo keitėsi labai lėtai.

NUORODOS:

- Vitauskas A. Kailių ir odos išdirbimas // Gimtasai kraštas. – 1939, Nr. 2–3, p. 601–607.
- Этнография Беларуси. Энциклопедия. – Минск, 1989. – С. 438, 486.
- Pietkiewicz Cz. Polesie rzeczyckie. – Kraków, 1928. – Cz. 1. – S. 272.
- Украинский народ в его прошлом и настоящем. Т. 2. – Петроград, 1916. – С. 493.
- Зеленин Д. Восточнославянская этнография. – Москва, 1991. – С. 221.
- Ten pat. – С. 215.
- Vitauskas A. Kailių ir odos išdirbimas // Gimtasai kraštas. – 1939, Nr. 2–3, p. 602.
- ES. B. 2048. L. 4, 8.
- ES. B. 2048. L. 3.
- ES. B. 2048. L. 4. – Liudvinavas, Marijampolės r.
- ES. B. 1966. L. 69. – Ramygala, Panevėžio r.
- Turnau I. Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI–XVIII wieku. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1975. – S.30. – Ryc.1a.
- Ten pat. – S. 31, ryc. 2; S. 83, ryc. 15; S. 114, ryc. 25.
- Kobačevičova Sona. Človek tvorca. – Bratislava, 1987. – S. 126, pav. 162.

15. ES. B. 1396. L. 56, 75, 107; B. 1697. L. 19, 29; B. 1881. L. 58, 7, 63, 69; B. 1966. L. 4, 23; B. 2048. L. 71, 81.
16. ES. B. 1697. L. 37, 54, 56; B. 2048. L. 10, 5.
17. ES. B. 2048. L. 13. – Vilkaviškis.
18. Vitauskas A. Min.veik. – P. 602–603.
19. Ten pat. – P. 603; ES. B. 2048. L. 37, 51.
20. Vitauskas A. Min. veik. – P. 603.
21. ES. B. 2048. L. 36.
22. ES. B. 2048. L. 13.
23. ES. B. 1881. L. 59.
24. Ten pat.
25. ES. B. 2048. L. 9.
26. ES. B. 2048. L. 81. – Dusetos, Zarasu r.
27. ES. B. 2048. L. 94. – Antazavė, Zarasu r.
28. ES. B. 2048. L. 7. – Liudvinavas, Marijampolės r.
29. Этнографія Беларусі. Энцыклапедыя. – Мінск, 1989. – С. 330–331.
30. Украинский народ в его прошлом и настоящем. – Петроград, 1916. – С. 493.
31. Зеленин Д. Min. veik. – С. 216.
32. Ten pat.
33. ES. B. 2048. L. 36. – Seda, Mažeikių r.
34. ES. B. 2048. L. 51. – Kruopai, Akmenės r.
35. ES. B. 2048. L. 55. – Šakyna, Šiaulių r.; B. 2049/15.
36. ES. B. 2048. L. 51.
37. ES. B. 2048. L. 52.
38. Turnau I. Polskie skórniectwo. – Wrocław etc., 1983. – S. 65, ryc. 101.
39. Pietkiewicz Cz. Polesie rzeczyckie. Cz. 1. – Kraków, 1928. – S. 272, ryc. 223, 224.
40. Зеленин Д. Min. veik. – С. 215–216.
41. Ten pat. – С. 216.
42. Ten pat. – С. 215.
43. ES. B. 2048. L. 11; B. 1697. L. 56.
44. ES. B. 2048. L. 17. – Briedžių k., Šakių r.
45. ES. B. 2048. L. 5. – Liudvinavas, Marijampolės r.
46. ES. B. 2048. L. 34. – Mickūnai, Vilniaus r. (respondentė A. Asanovič).
47. Зеленин Д. Min. veik. – С. 216.
48. Этнографія Беларусі. Энцыклапедыя. – Мінск, 1989. – С. 486.
49. Зеленин Д. Min. veik. – С. 216–217.
50. ES. B. 1966. L. 13.
51. ES. B. 2048. L. 5. – Liudvinavas, Marijampolės r.
52. ES. B. 1697. L. 56. – Vilkaviškis.
53. ES. B. 2048. L. 94, 69, 76. – Zarasu r.; 1697, l. 31. – Vilniaus r.
54. ES. B. 1966. L. 76.
55. ES. B. 1697. L. 31.
56. Зеленин Д. Min. veik. – С. 216.
57. Ten pat.
58. Этнографія Беларусі. Энцыклапедыя. – Мінск, 1989. – С. 486.
59. Зеленин Д. Min. veik. – С. 217.

Folk methods of dressing raw hide: peculiarities and ethnocultural interaction

Janina MORKŪNIENĖ

On the basis of both individual field work investigations, carried out in 1992–1998 in all Lithuanian ethnographic regions and ethnographic literature the author

analyses the slow development of tanning techniques under the influence of historical, economic, cultural interactions between the neighbouring countries, similar farming activities and ecological conditions.

The dressing of raw hide included two stages:

1) hide conservation carried out immediately after skinning off;

2) technological processes of tanning carried out by curriers or skilled farmers.

In the period under consideration raw hides in Lithuania used to be dried, in rarer cases – salted and dried and, seldom, salted. This depended on storage conditions, purpose and quantity of salt in possession. The quality of hides depended on the raw materials and tanning techniques. In the second half of the nineteenth – first half of the twentieth century two methods of dressing raw hides were used in Lithuania:

1) the dry – mechanical technique when the hair was scraped off from the hide using a sharp tool;

2) wet – tanning technique when the hair was eliminated by organic and inorganic substances.

The technological process of dry dressing included: the soaking of hides, scraping off of hypodermic and hair with a scraper or a scythe, drying, greasing, making softer with a special machine – tool, or with a suspended weight and smoothening with a special tool.

In this way curries and the harness makers produced strong, unstretching, good quality leather for traces, tugs, harnesses, etc. This technique was widely known in Lithuania, however already at the late of the nineteenth century, twenties and thirties of the twentieth century this technique was used only in the northern and eastern districts of Aukštaitija, in the northern parts of Žemaitija and, partly, in Suvalkija.

The technique of wet dressing included: the soaking of hides, the removal of the hair with the help of manure or slack lime, washing, partial drying, tanning in a liquid of water, flour and salt, wringing out and softening, and smoothening. The leather as manufactured by using this technique was also strong but, due to the treatment with organic and alkaline substances, tended to stretch when wetted. This way of the hide dressing was rather widespread in Lithuania. However, even after World War II not all Lithuanian Tatars used slack lime in the technological process, notwithstanding that it would have made the work easier.

The described wet-tanning technique was also used by Belorussian, Russian and Polish curriers.

The technical means and technologies (materials, tools) changed in the course of time but little. This was conditioned by a slow progress in this field. The situation continued till the first decades of the twentieth century when the industrial tanning with new technologies appeared.

Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5, 2001 Vilnius

Gauta 2001 11 06, įteikta spaudai 2001 12 10

Gražiškių ir Donelaičių šyvio šokintojai

Apie retą gyvosios tradicijos apraišką, pietvakariamiame Vilkaviškio rajono kampe išlikusį šyvio šokinimo paprotį, su Magdalena GUDAITYTE-ČERNIAUSKIENE kalbasi Juozas ŠORYS.

Apie **šyvio šokinimą** Suvalkijoje (Vilkaviškio rajone, apie Gražiškius, Pajevonį, Vištytį) žymiausių mūsų etnologų, folkloro tyrinėtojų, mitologų studijose ir monografijose aptinkame tik šykštęs trupinius. Vos kelias strichais bandoma aiškintis šio kalėdinio laikotarpio papročio kilmę, paplitimo arealo ribas ir slinktis, semantiką, reikšmę bendruomenės gyvenime, šio regiono archajiškojo mąstymo atspindžius kaukininkų ir persirengelių funkcionavimo kontekste. Galime konstatuoti, kad iki šiol šis jdomus paprotys ne tik kad nuodugniai neištyrinėtas, jam beveik neskirta ne tik rimtesnių monografinio pobūdžio analizų, bet ir pavienių mokslių straipsnių. Ir iš kur jų bus, jei šis išnykstantis reiškinys tik apgrailbom fiksotas. Iš rimtesnių fiksavimų minėtini šie: Gvido Vilio straipsnis „Šyvio šokdinimas Vakarų Suvalkijoje“ („Liaudies kultūra“, 1993 m., Nr. 6), Vytauto Musteikio ir Nijolės Marcinkevičienės videojrašas (1998 m., kasetė sau-goma LLKC LKA P 381), Aušros Kalinauskienės, Justino Lingio, Mindaugo Cicėno, Ramojaus Skirsgilo parengta laida per LTV 2001 m. sausio mėnesį (ir nepanaudotos juostos juodraštynas, tikimės, dar nesunaikintas). Nuvykės į Gražiškius su televizininkais, šį unikalų, tik vienoje Suvalkijos vietoje realiai befuncionuojančią paprotį užfiksavau diktofonu. Artėjant tradiciniams **šyvio šokinimui** laikui po Kalėdų, užrašytus duomenis ir pateikiame.

(Beje, profesorė Angelė Vyšniauskaitė, susipažinusi su pateikta medžiaga, manė, kad turėtume sakyti ne **šyvio šokinimas**, bet **šokdiniimas**. Pasak jos, „**Šokinti** – tai su juo šokti, o **šokdinti** – versti, kad jis šoktų pats. Iš tikrųjų, **šyvis** turėjo būti itin šoklus, kad galėtų nejsibėgėjės, iš vietos per šokti suolą (uslaną) ar net stalą“. Paliekame pateikėjos ir kitų vietinių žmonių vartojamą tarminę kalbos formą **šokinimas** ir todėl, kad **šyvis** ne tik buvo šokdinamas per suolus ir stalus, bet ir kartu su raiteliu šoko polką, valsą, kartais net su užsėdusių ant nugaros vaiku ar liaunesne mergina... Be to, šiuo atveju pirmenybę teikiam ne bendrinės kalbos normoms, o autentiškai pateikėjos kalbėsenai.)

Padedami ir globojami Vilkaviškio rajono etnografės Nijolės Skinkienės, atvažiavę į Gražiškius, susitikome **šyvio šokinimo** žygui per miestelį ir aplinkinius kaimus pa-

siruošusius persirengėlius. Be jaunų Gražiškių vyrukų, netretai jau besimokančių ar dirbančių kitur, bet grįžtančių padalyvauti akcijoje, susitikome ir su garbesnio amžiaus **šyvininkais** Magdalena Gudaityte-Černiauskiene (*čigo-nė*) ir Albinu Mikalainiu (muzikantas, seniau *velnias ir čigonas*). Ir, be abejo, su viso šio kasmetinio pokalédinio apeiginio veiksмо iniciatore ir vadove, Gražiškių kultūros namų vedėja Alese Bobinaite-Jankauskiene. Jei ne jos ryžtas ir pasiaukojimas dėl šios suvalkietiškos retenybės, apie **šyvio šokinimą** galėtume gaudyti tik nuogirdas ir prisiminimų nuotrupas. Kaip pasakojo pati Alesė Jankauskiénė, idėja atnaujinti iš vaikystės (pati gimusi ir augusi Gražiškių apylinkėse) girdėtą **šyvio šokinimą** kilo, kai iš rajono centro sovietmečiu buvo reikalaujama rengti vadi-namąsias žiemos šventes. Juolab kad pašonėje turėjusi aktyvią **šyvio šokintoją** Magdulę – Magdalę Černiauskiéné, kuri jai ir ausis išūžus atsiminimais apie savo ir tévo patirtį. Alesė nuėjusi pas Gražiškiuose gyvenusius Venslovus ir susigrąžinusi kažkada šių iš Magdulės pasiskolintą **šyvį**. Tuo reikalas ir pajudėjęs. Tiesa, ne visos kaukės ir apranga buvusios, bet su kiekvienais metais „ūkinė bazė“ gerėjo, žinoma, tik todėl, kad pati Alesė savo rankomis siuvo, taisė, remontavo, atnaujino kaukes, ap-rangą ir kitus vaikščiojimui reikalingus reikmenis. Žinoma, iki idealumo ir dabar toloka, nes visa gadinasi, dyla, o pa-ramos niekas neskuba suteikti. Bet užispypimas nugali – visi panašūs aplinkiniai **šyvininkų** sambūriai nunyko, o Alesės Jankauskiénės suburti ir kasmet paakinami neapsnūsti Gražiškių **šyvio šokintojai** vieninteliai tebeveikia. Ir, reikia pripažinti, puikiai, apgalvotai, pasiremdami vietinių žmonių prisiminimais, gyvenimiškaja patirtimi bei iš-mintimi. Linkėtume šią jdomią ir prasmingą tradiciją Gražiškiuose išlaikyti kuo ilgiau, o Vilkaviškio rajono ir Mari-jampolės apskritys kultūros vadovams siūlytume jdėti žymiai daugiau organizacinių ir finansinių pastangų, kad pas-putiniai Suvalkijos **šyvio šokintojai** nebebūtų vieni lauke-kariai, kad ši tradicija būtų palaikoma ir gretimuose mie-teliuose bei kaimuose. Juk unikalūs tradicinės kultūros reiškiniai – kiekvienos savivaldybės ir regiono vizitinė kortelė.

Kiek metų jau vaikštote kartu su šyviu?

Jau keturiasdešimt penkti šešti metai.

Kada pirmą kartą sužinojote apie šyvį?

Kai dar mano tėtis šoko.

Papasakokite, kaip tada šyvį šokino, kokia būdavo kompanija?

Tokia pati kaip ir dabar. Tik dabar žydo nėra. Dar žydas turėtų būti. **Velnias žydą** neša, žydas rékia: „Gvalt, gvalt, gvalt...“ Išneša ir jau jo daugiau nesugrąžina. Jau jo ta rolė pasibaingia. Taip visi iš eilės – **čigonai, daktarai, meška, velnias**, visi, tik žydas dabar prapuołė...

Vadinasi, Jūs šyvio šokinimo prisiziūrėjote jau tada, kai pati su šyvininku būriu dar nevaikščiojote?

Taip, taip...

Ar visada tik tuo laiku šokinote šyvį?

Taip, nuo antrosios Kalėdų dienos iki Trijų karalių. Paskiau per Tris karalius būna balius didžiausias.

Kaip tą balių vadina?

Šyvio užbaigimo šokis. Gali būti per Tris karalius, gali būti po mėnesio, gali būti po sauvaitės. Tai nesvarbu, kada susitarsi, kada laiko kas turi. Balius kada – nesvarbu. Svarbu, kad baliavoja.

Kas j balių renkasi?

Visi tie patys, tiktais vyrai dar atsiveda savo antrāsias puses. Nes vyrai tiktais eina, ir viena pati **čigonka** su **čigonu**. Moteris tik viena. Kad būtų vyras, ir tos moters nereikėtų.

Kaip vykdavo pabaigtuvį balius?

Geria, valgo, šoka, dainuoja... Viskas, daugiau nieko. Muzikantas groja – koks balius be muzikanto. Tas pats muzikantas, kuris su **šyviu** vaikščioja, groja.

Seniau gal tik vyrai vaikščiodavo su šyviu, ar ir moterys?

Su **šyviu** vaikščiodavo vyrai, o kada vyru nėra, eina moteris. Iš kur jų paimesi, jei nėra? Ne visi sugeba padaryti tai, ką reikia.

Ir moteriškam vaidmeniui vyra imdavo?

Taip. Andarokais aprėngia, plaukus uždeda, vienu žodžiu, padaro kaip moterį. Šį kartą buvo viena **čigoniukė** – berniukas, mergaitė padabintas, sijonu aprėngtas.

Kuriuo paros laiku seniau šyvininkai eidavo?

Anksčiau eidavo vakare. Dabar pamėginkit eit vakare... Kas įsileis? Dieną neįsileidžia, o vakare? Kas pagalvos, kad ateina geri žmonės su gerais ketinimais? O gal su blogais, kas žino? Kas nematės, kas nežino – tiems **šyvio šokinimas** baisus dalykas. Ateiti vidury nakties su tokia gauja...

Šyvio šokintojai Gražiškiuose 1972 m.

Kiek seniau tėsdavosi šyvio šokinimo vaikščiojimas?

Netoli ligi saulutės patekėjimo. Paryčiais pareidavom. Per naktį eidavom. O ryta j darbus visi.

Kiek vakarų ir naktų taip vaikščiodavot?

Nuo Kalėdų iki Trijų karalių. Visą savaitę, kiekvieną vakarą.

Kur daugiausia vaikščiodavot – po Gražiškių miestelį ar placiau?

Ne, mes seniau éjom ana puse, nes aš ne iš čia, mes Donelaičiuose gyvenome. Trys kilometrai nuo Gražiškių. Visi buvome iš ano kaimo, vyrai kaip levai tada buvo. Daug jų jau nėra...

Dvi čigonės, raitelis su šyviu, čigonas. 1972 m.

Šluočius.

Turėjot savą Donelaičių šyvį?

Taip, buvo padarytas Donelaičių **šyvis**.

O kaip Gražiškiuose?

Gražiškiuose buvo kita kompanija. Venslovų buvo padaryta **šyviui** veltinio galva. Jie, vienu žodžiu, šokydavo veltinį pasidarę. Paskiau, kai jau mūsų grupė išnyko (vieni išmirė, kiti šiaip išsiblaškė), tada pas mane atvažiavo Venslovukas ir pasiskolino **šyvį**. Ir dar pažadėjo kilogramą gerų saldainių atvežti. Vežė kelis metus, net nežinau kelis... Neatvežė nei **šyvio**, nei saldainių...

*Tai tas pats **šyvis**, kurį vakar Jūs kartu su Gražiškių vyrukais šokinote?*

Tas pats. Tik jis seniau buvo ne toks, kaip dabar, jau nusinalinės...

Kas jis tada padarė?

Juozas Ulevičių. Dar jis gyvas. Visi padėdavo – visą mėnesį dirbdavo, ruošdavosi. Vakarais sueidavo, ruošė kaukes, dabino, taisė kaip įmanydamai. Kad tik kuo geriau, gražiau atrodytų.

*Koks turi būti tikras **šyvis**?*

Šyvis turi būti aptrauktas baltu perkeliu, jis turi būti baltas, labai gražiai baltas. (Dabar taip jau nėra... Iš ko dabar

paimsi? Nei medžiagos yra, ir kas užmokės už tai, ką padarysi? Ir sprandas jau jo sulaužytas – ne tas. Šleivas kreivas iš visų pusiu...)

Raitelis turi būti kaip reikiant vyras – negali būti vaikas uždėtas...

Turi būti aukštas, stambokas vyras. Kad mokėtų joti taip, kaip raitelis joja, o ne taip, kaip dabar – dribseti... Reikia gražiai joti, kojas laikyti...

*O pagal būdą, sugebėjimus, koks **šyvio** raitelis?*

Miklus. Jei nemiklus – meška, tai ką gi... Dabar, kai į kambarį žmonės nejsileidžia, lengviau. Lauke niekur jo neužtversi, o kambarį, būdavo, kampą užtvérē kur nors prisitaikę, pamatę, kad jis..., žodžiu, jei gudras gaspadorius yra. **Šyvis** įspraudžiamas kur nors į kompiutį. Ilgą suolą (dabar tokį usulanų ir nebéra – anksčiau buvo tokie palei visą sieną) užstaato, užtveria. Jei **šyvis** štyvas, primins paklodę priekyje, versis per galvą, o jei kojos ant suolo neužkels, ir neperšoks. Tada tą **šyvį** tik į priekį, paklodes čia [rodo] pasikélé, koja ant suolo. O jei ne, jei jis biski štyvesnis, tai **meška** gulasi anoj pusėj suolo... Ant tos **meškos**, nuo **meškos** ant suolo – ir pereina. **Meška** dėl to ir yra, ji nebūtinai reikalinga, ji tik dėl **šyvio** palaikymo. Na, ir persiūt eina su **meška**, jei nori. Lažbos tuoju vat, pelnysi, jei **meška** nugalės ką nors. Žodžiu, bus bonka, litas ar rublis, kaip anksčiau būdavo. Buvo lažbos, kad nugalės **meška**. O kaip ji nenugalės – **žeberklais** kad griebs per žandus, kojas, ir viskas, paleisi ją staigiai.

*Kas tie **žeberklai**?*

Pirštinės tokios. Lentutės, įnertos į pirštines. Jos kailinės, kaip ir meškos kailis, ir į jas, į tą lentutę viniu prikalta. Tie **žeberklai** nesiglosto perdaug... Griebia... Čia lažbos. Nenori, kas tau liepia – gali neit imtis. O jei nori – prašau.

*O seniau kas su **meška** eidavo imtis? Gaspadorius ar kiti?*

Seniau būdavo nesvarbu, kas eidavo imtis. Gali būti ir gaspadorius, ir pašalinis. Gali būti bernas, gali būti sūnus, gali būti nesvarbu kas. Svarbu, kad eina imtis.

Kaip tos imtynės paprastai baigdavosi?

Paprastai niekas niekada nėra **meškos** nugalėjęs, nes **meška** žino, kaip priešininką permest ant žemės.

O kaip?

Paprasčiausiai griebia už kojų, ir versiesi, niekaip gyvai neatsilaikysi, nes nesitiki, kad taip bus. Manai, kad imties į glėbiukus, o čia ne į glėbiukus, griebia už kojų, tas persvertė, ir viskas – nugalėta.

Jei perverčia – ir gana?

Viskas – jau nugalėta.

*O kaip pati **meška** vaikščiodavo?*

Keturiom. Lauke eidavo ant dviejų kojų, nuo trobelės prie trobelės, o atėjusi į kambarį – keturiom.

*O ką darydavo **meškos** vedžiotojas – **meškininkas**?*

Meškininkas vedžiodavo **mešką**, tramdydavo. **Meška** urgzdavo – ū ū ū... Tas traukydavo už lenciūgo. Žodžiu, **tvardytojas**. **Meška** lenciūgu būdavo prirešta per liemenj, o jo galą **meškininkas** turi rankoje. Kad **meška** ko neiškrėstę, jis ją valdo, tvardo...

Meškininkas su meška.

Velnius.

Sako, būdavo, kad šyviui užtveria ne tik uslaną, bet ir stalą. Kas tada?

Nesvarbu, tegu tveria. Jeigu miklus... Mano téčiu galėdavai dėti nors ir spintą. Nesvarbu, jis visur pereidavo, jam ne reikėdavo, kad **meška** gultusi prie suolo. Šokdavo polką ar paprastą šokj – suolas, kédé, stalas, jam nesvarbu. Šoko ir takto niekada nesumainydavo. Mano télis tam buvo labai gabus. Buvo gimęs Gražiškių apylinkėse – Krajauskų kaime.

Juk stalą peršokt dar sudėtingiau?

Jei nori peršokt per stalą, koją turi ant jo padėti. Kaip kitaip peršoksi? Paklodės neleidžia, visas aprangalas.

Kaip aprengiamas šluočius ir ką jis turi daryti?

Šluočius paprasčiausiai aprentas – kelnaitės, bliuska kokia ant viršaus, per pilvą šniūru susiribęs, skrybėlaitė, šluota rankoje. Susijuosia nesvarbu kuo – virve, diržu, šniūru kokiui. Svarbu, kad būtų įdomiau.

Kur jis eina ir ką daro?

Pirmausia ateina **klausikas**. Vadas vadinamas. Paklausia šeimininko, ar leidžia šokinti **šyvį**. Jei leidžia, gerai. Tada švilpuku sušvilpia. Išgirdęs švilpuką, **šluočius** ateina apsišluoti. Šluoja kambarį. Toj vietoj, kur **šyvis** šoks.

Vakar matém, kad šluočius šlavé lauke...

Taip, kai šeimininkas nejsileidžia į kambarį. Anksčiau visi jsileisdavo, dabar – ne. Be to, kambariukai mažyčiai, jei visi sueitume – statū, susigrūdė... Niekas negalėtų né pajudėti, pakrutėti. Vakar ir lauke ne viskas buvo atlikta – dar **čigonai** turėjo pašokti, polkutę jiems reikėjo pagrajinti. Slidu visur, kur ką pradėsi, kur padarysi...

Ką toliau šluočius daro?

Pasišlavė, ir jau pašaly. Galima sakyti, kad jis jau nereikalingas, bet jis vis tiek dalyvauja iki pabaigos. Niekur nedingsta.

Vaidmens nebeturi?

Jojo vaidmenio jau jokio nėra. Tik apsišluot. Pas kitą ateina ir vėl nuo pradžių viską daro.

O kai šyvio šokiniojai iš namų išeina?

Visi išeina drauge. **Šluočius** nieko nedaro.

Ar išeidamas neapsišluoja?

Ne visada.

Girdėjau, kad kartais išeidamas turi apsišluoti, palikti šyvio šokinimo vietą švarią, tokią, kokią rado?

Kaip kada jau kur nutinka. Jei bus gerai, tai bus gerai padaryta iki galio. Kartais ir nuklystama, taip, kaip ir visur. **Šluočius** kartais ir išeidamas apsišluoja.

Garnys su lėliuku.

Kiek paprastai šyvio šokintojų būry būna kareivių?

Keturi **kareiviai** ir penktasis **vadas**. Visų **kareivų** vienoda apranga, **vado** kepurė skirtinga. Tik tuo jis ir skiriasi nuo **kareivių**. Daugiau niekuo. Visada būna keturi **kareiviai** ir **vadas**.

*Ką **kareiviai** turi daryti?*

Vadas duoda ženklačiems ateiti. **Kareiviai** ateina, atžingsniuoja kareivišku žingsniu, sustoja, lygiuoja, išsiskirs-to, kardu gerbia.

Kardai mediniai?

Mediniai. Duosi geležinius, dar sprandus nusisuks... Ir kareivių daina: „Oi kareivi kareivéli, kur nakvosi šią naktelę, / Oi li, oi li, oi li lia lia / Kur nakvosi šią naktelę...“ Yra trys šios dainos punkteliai, ir viskas. Kareiviai sudainuoja dainą, gauna komandą „laisvai“, tada stoja į keturis kambario kampus, o viduryje lieka visi kiti. Kareiviai tam stoja į keturis kambario kampus, kad yra tokį žmonių, kurie atėjė **šy-**

vę turi būtinai patampyti. Tai už skverno, tai už uodegos patraukia, tai už karčių griebia. Tada **kareiviai** tokiam kardu per nagus. Toks yra **šyvio** apsaugojimas. Kol **šyvis** yra kambarije, tol ir jie stovi keturiuose kambario kampuose. Kai visi išeina, ir jie išeina. **Kareiviai** veiksme nedalyvauja, tik stovi ir saugo **šyvi**. Stovi kaip įbesti.

*Ką daro **kareiviai**, kai **šyvis** jau pašokintas?*

Šyvis pabaigia šokti, visos rolės pasibaigia, ir viskas – visi pro duris, **šyvis** pirmasis, kiti paskui. **Šyvis** pirmiausia išleidžiamas todėl, kad kambarije esantieji jo „nenuskaptuotų“. Gali kartais ir be uodegos išeiti. Todėl jis į uodegą ir adatų prisimaigsto, tokį špilkučių su galvutémis. Jei čiup-telsi, greit paleisi... Ivařių spygliuotų dratų ir į **velnio** uode-gą prisagsto.

*Ką dar **vadas** veikia? Paklausia, komanduoja, bet ar ko linki, žada?*

Pirmiausia pasiklausia, ar šeimininkai priims. Jei priims, tai palinki laimingų Naujujų metų sulaukti. Derlingų, vaisin-gų. Kaip sugeba, taip ir pasako.

Pastovių oracijų, linkėjimų nebuvo?

Ne. Paskiau po linkėjimų – švilpukas, ir viskas einasi numatyta eile.

*Ar **vadas** dainuoja kartu su **kareiviais**?*

Jei nebus kam dainuoti, gali dainuoti, bet jam nebūtina. Jis turi savo vietoje pastovėti, kol **kareiviai** sudainuoja.

*O kai **kareiviai** kampuose stovi, ką tuo metu **vadas** veikia?*

Irgi pašaly. Jokio savo judėjimo ar krutėjimo neturi.

*Kaip dar **šyvį** rengia, be uodegos prisimaistymo? Be-ję, iš ko pačią uodegą daro?*

Iš linų. Tai yra linų sauja. Ir karčiai iš linų, kaip ir uodega.

Gal tuos linus kaip nors specialiai paruošdavo?

Ne, paprasčiausiai išminti, išbrukti, iššukuoti linai, kad lygūs būtų.

*Girdėjau, kad **šyviui** padaro tokias ausis, kad judėtų...*

Taip, **Šyvio** ausys turi judeti. Daugiausia daroma iš nematomų virvucių, permestų per sprandą. Šniūro galą judina, ir ausys tada kruta.

*Kaip veikia pats **šyvio** šokintojas, kaip sakėte, stambus, aukštas vyras?*

Jis turi mokėti gerai joti, nes jis raitelis. Nedribseti.

Gal jis dar kaip nors vadindavo?

Jis raitelis.

Ulonais ar kavaleristais nevadino?

Čia ne ulonai, čia visai kita uniforma.

*Kaip raiteliui reikia pasipuošti? Juk jis irgi panašus į **kareivius**?*

Panašus, tik jo pagonai būna didesni, stambesni. Kutai gražliai austi būna, dar pynė per krūtinę pervesta, kepurė – kaip **kareivio**.

Kaip padarydavo mešką?

Skrandą išverti, rankoves, kelnes pasiuvi iš kailio. Vi-sas kailinis turi būti. Kaip matėt, dabar jis tik „šuba“ turi... Dar gerai, kad nors tokią rado. Ant galvos – kaukė, iš to pačio kailio padaryta.

Kaip apsirengia meškininkas?

Paprasčiausiai – savo drabužiu, nėra ko specialaus, kad apredytų kitoniškesniu.

Koks seniau būdavo žydas, ką jis darydavo?

Žydas eina su kromeliu, turi déžutę, pilną niekniekių. Jis siekia, kad iškraustyti, išpirktų tą jo déžutę. Ten būdavo šriūbelių, visokių blékinių niekniekių, kur niekam netinka. Ateina ir siūlo gaspadoriui, kad pirkų, kalba, kad jam reikia pinigelių, padidint verslą. Paskiau prie jo staigiai prisistato **velnias** ir pačiupės neša jj, persimetės per petj. **Žydas** tada rékia visa gerkle: „Gvalt...“ Ir viskas, jau jo nér, nuneštas į peklą. Jį neša, kai veiksmas būna apie vidurj.

Kaip žydas apsirengės?

Aplépęs kalnierių, atsilapojet, jo aprangos biskj nestiprus, turi būti plono audinio, kad visas galėtų dribseti. Per pilvą susiřšes raudoną šniūrą. Barzda juoda – kaip žydų, kaip čigonų...

Kaip jis kalbédavo? Gal mokėjo kokią prakalbą?

Jau nepasakysiu, nepamenu. Tiesa, čigonaiškai dar šiek tiek moku, nes daug metų éjau **čigone**.

Ar žydas pačios neturėdavo?

Vienas buvo.

Koks būdavo velnias?

Juodu kombinezonu, kaukė uždėta, ragai pritvirtinti, pirštinės. Ant veido medinė kaukė – jo tik akys matydamosi. Niekas nemato, kas jis, niekas jo neatpažindavo, net ir savi, jei iš anksto nežinodavo. **Velnius** visą laiką nešiodavosi juodo batų tepalo. Suodinti reikia, **velnias** juk suodinas. Beje, drabužio suodinti negalima, bet kur nuogas kūnas – suodžių negaili. Tepa iki pamėlynimo.

Kur daugiausia tepdavo?

Žandus daugiausia. Gražindavo, pudruodavo mergas.

Vyrus neįdomu, daugiausia merginas. **Čigonė** daugiau su vyrais užsiima, o **velnias** ypač prie jaunų merginų lenda. Jei tik tokius namie randa, gyvenimo joms néra. Nesvarbu, ar moteris, ar mergina – **velniui** vienodai rodo. Pasižiūri, kur jos, nieko nesako, tik griebia savo suodinais nagais. Apeina visas pakampes, visur **velnias** įlenda.

Ko jis ten lenda?

Pasižiūrėt, kas kur yra. Mažu ką ras, gal kas vertingo paslėpta. Gal kokią merginą ar ką nors...

Kaip, be suodinimo, velnias dar merginas kibindavo?

Kareiviai ir jų vadovas (paklausikas) „gerbia“ mediniai karais.

Be suodinimo, mažai ką gali – tik už nuogo kūno griebt. Jei griebs už drabužio – išsuodys labai, išstepaluos. Kasdieninio drabužio ne taip ir gaila, o jei gerą pagadins? Gali gaut per kelnes.

Nuo ko?

Nuo gaspadoriaus. Ir visi, o ne katras vienas. Negalima, čia juk ne koks plėšikavimas. **Velnius** eina visur kiaurai – ir suolais, ir stalais, ir ant

Raitelis su šyviu žmonių sambūrio centre – mokyklos salėje. 1980 m.

Nuotraukos darytos vietinių gyventojų, publikacijai parinktos
Alesės Jankauskienės ir Nijolės Skinkienės.

plytos [taip suvalkiečiai kapsai vadina viryklę, o zanavykai – mašina – J. Š.] užšoka. Visur eina taip, kaip **velnias** – jo visur pilna. Paskiau, viską aplandžiojės, griebia **žydą** už kupros ir išsineša. Už durų išneša, ir jau **žydo** nér. Toli juk nenešios...

Jūs visą laiką éjote čigone. Ką ji daro?

Čigonų paprastai būna du – **čigonas** ir **čigonė**. Kartais dar **čigoniukas**.

Gali būti ir daugiau?

Nebūtinai, bet kartais būna du **čigonai** ir dvi **čigonės**. Jei prisideda, tai nieko nepadarysi, bet jų perdaug niekam nereikia. **Čigonė** prašo, kad šeimininkai ją kašiuką jdėtų, sakė, kad vaikučiai laukia, jiems reikia valgyti, pienelio gerti, visko – duonelės, mésytės... Ką turi, tą duok – aš viskā imu, man viskas praverčia.

Kaip ji sako – ar to visko esą reikia čigonės vaikams, ar vis dėlto šyvui ir jo palydai?

Čigonė ne **šyvui** prašo, bet vaikučiams. Dėl **švio**, dėl jo pasagelių yra **kasininkas** – jei **čigonai** dėl to išprašo, deda į kasą. **Šyvui** „avižų“ (dovanų) prašo dėl naujų pasagelių – senosios jau nudilę arba sulūžę. Tiktai dėl **švio** pasagelių **kasininkas** prašo, o ką **čigonė** susirinko, gavo į krepšį – dėl visuomenės, ne dėl **švio**.

Ji turi labai gerai mokėti prašyti?

Ojézau! Ikyri kaip nežinau kas. Labiausiai limpa prie gaspadinės ir gospodoriaus. Juk namuose gaspadinė turtinėgiausia.

Sakét, kad ji ir polką su čigonus turi sušokti. Kada ir kur?

Kada – ne taip ir svarbu. Gospodorių **čigonė**, gaspadinė **čigonas** pašokina. **Čigoniukas** krepšį panešioja, šalia **čigonės**. Žinoma, dabar jis mažai reikalingas, nes krepšys būna tuštokes, o anksčiau nemažos jégos reikėjo krepšį per kaimą tamptyti ir namo parnešti.

Kokia būna kasininko kasa, ką jis renka?

Jo kasa su šniūriuku ir ant kaklo.

Jis prašo ar kitį?

Kasininkas neprado, jam jau išprašyta būna, tik jdėti į dėžutę reikia. Tylį sau vaikelis ir tik deda. Išprašo **čigonas** su **čigone**, tai jų darbas.

Dar grupėje būdavo garnys arba gandras. Kokios buvo jų priedermės šokinant šyvį?

Jie jaunoms merginoms arba moterims nešiojo vaikučius. Neša ir dalina lėliukus. Atėjo, dribtelėjo ir eina apsisukęs.

Snapu?

Snapu. Snapas kalendavo, irgi buvo šniūru valdomas. Būdavo, ateina, stalas paruoštas, galvą nuleido, snapu pašiémė ką nors ir eina toliau. **Garnys** neša lėlytes visiems – ir suaugusioms moterims, ir visai jaunoms merginoms.

Kaip jis pasirinkdavo, ką jomis apdalinti? J kiekvienus namus?

Ne j kiekvienus. Daugiausia ten, kur yra jaunimo. Kam vaikas senėms reikalingas? Jų vaikai užauginti, ir vaikaičiai jau auga. Nešė merginoms ir moterims, kurioms, kaip sako, vaikai dar iš rėčio lipa.

Ką reiškia tas padėjimas?

Lauk, kad atlėks tikrasis garnys ir jmes per kaminą vaiką...

Ką dar garnys veikdavo šyvio grupėje?

Nieko, vaikščioja sau galvą iškėlęs tarp visų... Jis tik su lėliukais užsiima. **Garnio** galva medinė, kaklas medinis, apsisiautęs balta paklode, paties žmogaus nematyti, tik raudonos kojos (kelnės) matosi.

Ar seniau nebuvo taip, kad čigonai ne tik prašo, bet ir vagia?

Vogti negalima. Seniau buvo kartą atvejis, kad **čigonai** apsivogė. Vieną kartą teko šaltieną grąžinti, daugiau nesinorėjo... Atėjom Jakiškiuose pas Puidą. Buvo kiaulė papjauta, didelis kubilas, kambario kampe padėtas, prikrautas mėsos, ir ją kambarijus mus išleido. Greitai stojo šeimininkas prie to kampo, netoli kubilo, ir stovi, o **čigoniukas** pro ją gražiausiai praėjo ir susirinko visą šaltieną į savo krepšiuką. Ir pro duris. Šeimininkas žiūri, kur ką **šyvis** doro, jau kubilas jam nesvarbu, mano, stoviu čia, tai niekas neprieis. Parėjės **čigoniukas** rodo: „O aš tai parnešiau!“ Ojézusmarija, reikia nešti atgal, ką daryti! O gėda... Nunešiau aš pati, buvo gerai pažstamas žmogus, nepyko. Paskui atėjom pas Saukaitį, tai jis pusę skilandžio davė. Davė tikrai, nepavogėm – pusę skilandžio atpjovė ir jdėjo į kasą. O Puidienė vėliau kad pyko už tą skilandį, jis gana didelis buvo.

Ką ir kada grupėje veikia muzikantas?

Muzikantas laukia, kol pasigirs švilpukas. **Kareiviai** suėjo, padainavo, tada **muzikantas** užtraukia polką. Groja, ir tada visi urmu per galvas verčiasi. Paskui **šyvį** jis eina pirmas, o paskui jį eina visi kiti. **Muzikantas** groja polką. Pasuki nebegroja, vėliau užgroja ir valsą, ir polką. Pašoka **čigonas** su **čigone**, šeimininkus pašokina.

O kaip būdavo, kai susitikdavo dvi šyvio šokintojų grupės?

Susimūšdavo. Pirmiausia „muilą nešdavo“ **kasininkas**, kad jo niekas nepagautų. Kasa dažnai jau būdavo pilna. Abu **kasininkai** bėga, kiek įkabindami. Truputį **šyvis** prieš **šyvį** šoka. Katras tampa nugalėtas, nuleidęs ausis eina namo, o tas, kuris nugalėjo, eina galvą iškėlęs. Vieną tokį atsitikimą, kai Šilsodys susidūrė su Lankupėnais, gerai įsiminiau.

Kaip ten buvo? Ar ant kelio susidūrė?

Taip. Ant kelio susiejo. **Kasininkai** pasišalino, kaip parastai. **Šyvis** prieš **šyvį** stojo. Dieve, vieno **šyvio** veltinio galva iškelta, priėjės kiek bakstelėjo, kitas persivertė, ir **šyvio** nér. **Šyvis** su veltinio galva buvo iš Lankupėnų (ten kažkada Zaikauskučiai šoko). Jei **šyvis** nugalėtas, „neškit muilą“ namo, jau neisi niekur pas kaimynus. Kiti irgi mušeisi, palaikė savajį **šyvį**. Jei **šyvis** nugalėtas, ir kompanija pakrinka, jos néra. **Kareiviai** kartais irgi apsistumdo, bet ne iki kraujų. Nei peilis, nei kuolas ten neleidžiamas darban, tik **plaštakės** (plaštakos delnai), tik sausai. Svarbu **šyvį** nugalėti, ir jei jis nugalėtas, tai koks tikslas dar kraują parodyti? Aišku, jei **šyvis** nugali savo priešininką, jis stipriausias, jam garbė visoj apylinkėj – to nepaneigs niekas.

Prisimenu, pokario metais autobusu važiavome į Būdviečius. Sustabdė stribai. Kai iš mašinos émė lipti **kareiviai**, tai stribai kad „nešé muilą!“ Iš juoko ko ne kelnės buvo pilnos!

Ar nebuvu kalbų, kodėl reikia eiti šokinti šyvį?

Negaliu pasakyti, kodėl jie eidavo. Ateidavo tas laikas, antroji Kalėdų diena, ir jau jie kulnuiuoja nuo trobelės prie trobelės. Dabar mažai kas įsileidžia, o seniau retas neįsileisda-vo. Buvo garbė žmogui, kad jis aplankė ir **pašokino šyvį**.

Kaip apibūdintumėte patį šyvį? Kokio atspalvio toks ar klys būna gyvenime?

Šyvis turi būti baltos spalvos. Ne širmis (baltas su taškeliais) koksai, ne juodis, ne béris.

Kodėl jo balto reikėdavo?

Niekada niekas nepaklausė, kodėl jis baltas... Sakydavo, kad tai **šyvio šokis**. **Šyvis** kitokio vardo neturėjo.

Šyvį esu **šokinusi** ir savo kaime, Donelaičiuose, o darbar jau gana seniai vaikštom Gražiškiuose. Per savaitę taip eidavom penkias dienas. Pradėjau nuo 1945 ar 1946 metų.

Kokiose vietose seniai šokindavo šyvį?

Kiek atsimenu, **šokino** Lankupėnai, Skardupiai, Gražiškiai, Donelaičiai...

P. S. Su pokalbio medžiaga supažindinome kai kuriuos specialistus. Jiems pateikėme keletą klausimų.

1. Remiantis pateiktu teksto ir apskritai Jums žinoma medžiaga, aptarkite **šyvio šokinimo** paprotį Suvalkijoje mūsų platumų kalendorinės situacijos požiūriu.
2. Kokia šio papročio kilmė, archajiškosios ištakos, paplitimo arealo ribų ir slinkčių dinamika, semantika, bendruomeniškumo pobūdis mitologijos, archeologijos, etnologijos, tautosakos, kalbotyros faktų ir teorijų kontekste?
3. Kiek **šyvio šokinimas** yra lietuviškos (baltiškos), europietiškos (indoeuropietiškos) prigimties kultūrų reiškinys, kokios jų žvelgtinos jo patirtos modifikacijos, personažų elgsenos motyvacijų raida?
4. Kokia šio papročio vieta visame kaukininkų ir persirengėlių vaikštynių kalendoriniame cikle?

Apie šyvio šokdinimo paprotį Suvalkijoje

Apie šį savitą tik dalies suvalkiečių paprotį esu rašiusi knygo „Mūsų metai ir šventės“ (Kaunas, 1993. – P. 145). Ten esu suminėjusi Pajevonio apylinkių šyvio šokdintojų grupės veikėjus, svarbiausius jų veiksmus. Daugiau niekur Suvalkijoje neteko apie šį paprotį girdėti, tikriaus sakant, nesu jo išsamiau ir tyrinėjusi. Manau, kad neabejotinai tai – vokiečių kultūros įtaka. Vokiškieji šaltiniai žino „Schimellreiter“. Suvalkijoje šyvas arklys buvo vadinas „šimeliu“. Vokiečių valdomuose Rytprūsiuose (Vilkaviškio rajonui kaimyninėje Mažosios Lietuvos Stalupėnų apskrityje – dabar Rusijos Federacijos Kaliningrado sritys Nesterevo rajono apylinkėse) toks paprotys kalédiniu laikotarpiu buvo praktikuojamas dar ir XX amžiuje. Skirtumas tik toks, kad ten šyvio šokdintojų grupėje visada būdavo *kaminkrėtys*. Esu įsitikinusi, kad tai siejosi su jų žymiai ankstesniu kaminu virš trobos stogo atsiradimu gyvenamujų namų apšildymo sistemoje negu Lietuvoje. Tuo tarpu suvalkiečių šyvio šokdintojų grupėje būdavo *kazokai*, būtent *kazokai*, o ne kokie kitokie kariai. Tai liudija apie vietinės socialinės aplinkos įtaką papročio raidai.

Papročio egzistavimas pietvakarių Suvalkijoje, labai ned-

The leapers of the šyvis in Gražiškiai and Donelaičiai

The presenter Magdalena Gudaitytė-Černiauskienė, who has been interviewed by Juozas Šorys, has narrated of the rare surviving phenomenon of the living tradition both in the township of Gražiškiai and in the village of Donelaičiai (Vilkaviškis distr., Suvalkija, the northern parts to the south of the Nemunas river) – the custom of leaping the šyvis (mask representing a white horse) during a period after Christmas. A group of disguising leapers consists of four soldiers, their leader, the šyvis and his horse-man, a bear and its tamer-bear driver, a heron, a pair of Gipsies along with a Gipsy boy, a Jew, devil and a musician. The company usually goes visiting the neighbouring villages for five days sending best regards to everybody and wishing happy New Year to everyone.

deliame plote, aiškiai liudija, jog jis yra kaimyninės germaniškosios kultūros skolinių, tam tikro laikotarpio kultūrinė invazija, tačiau visiškai atitikusi lietuvių baltiškųjų mentalitetą, jų mitologinę sąmonę.

Šis paprotys turi gilias archajines šaknis, apie tai liudija jo pagrindiniai veikėjai – zoomorfiniai personažai *arklys, meška, garnys*. Senovės lietuvių baltas arklys buvo laikomas šventu gyvuliu. Gal iš šių vaizdinių kilęs ir mūsų valstybės ženklas – Vytis? Legendė apie šv. Kazimierą pasakoja, kad jis lietuviams padėjęs laimėti mūšį su užpuolikų maskvėnų kariuomenė, pasirodės ant balto, t.y. šyvo, žirgo. Iš tikrujų, kaip rašė ir profesorė Pranė Dundulienė, arklys buvo plačiai žinomas su žemdirbyste, derlingumu, vaisingumu, ištekėjimo sėkmė susijusiose prietaruose bei burtuose. Prisimenu, dar man 1938 m. mokantis Marijampolės Rygiškių Jono mergaičių gimnazijoje (mūsų klasės langai išėjo į Vytauto gatvę), stebėdavome, ar nepamatysime gatve važiuojančiojo su įsikinkytu šyviu. Skaičiuodavome juos, nes buvo sakoma: reikia suskaičiuoti 99 šyvius, paskui susitikti kaminkrėtį. Tada pirmasis sutiktas vyriškis ar bent jo vardą turintis kitas bus tavo jaunikis... Taigi dar tada buvo teikta reikšmė *šimeliui* ir *kaminkréciui*...

Kaip žinoma, daugelis pasaulio tautų senovėje yra turėjisos ir meškos, piktų dvasių nugalėtojos, žmogaus saugotojos nuo jų kultą. Taigi šyvio šokdintojų grupėje *meška* taip pat turi gilias tradicijas. Be kita ko, mūsų papročiams galėjo turėti įtaka

kos ir anais laikais po kaimus vaikščiojė meškininkai su vėdziotomis meškomis.

Gandras (suvalkiečių vadintas *garniu*) ar gervė – taip pat buvęs palaimos namams nešėjas. Be kita ko, galima prisiminti tikėjimą, jog gandrai gyvena ir peri vaikus tiktais gerų žmonių jiems parengtuose gandalizdžiuose, o Suvalkijoje jų būdavo ant daugelio klojimų kraigo galo, aukštame sodybos berže ar pan.

Nekelia abejonių, kad šie zoomorfiniai šyvio šokdintojų personažai yra buvę metų laiko kaitos, vieni archaiškiausių laikotarpio po žiemos saulėgrąžos maginių veikėjų. Žinoma, ilgainiui papročiams paprastėjant, jie, kaip ir kiti grupės personažai, virto tiesiog išdaigininkais, įgavo humoristinį veikimo pobūdį. Tokie jie ir aprašytame pasakojime apie Gražiškių ir Doneleičių kaimų šyvininkus.

Antropomorfiniai personažai – *kareiviai*, *šluočius*, *paklausikas*, *čigonai*, *žydas* – valstiečių buities tipai. Jie buvo reikalinių senovės apeiginiam veiksmui; naujausiais laikais jie – tiesiog liaudies teatro personažai. Reikšmingas yra buvęs *paklausikas*. Būtent jis, o ne *kareivių vadas*, turėjo pareigą atsklausti šeimininko, ar šis pavelys *šyvį pašokdinti*. Pats atsklausimas, jo formulė buvo vienas svarbiausių šios apeigos elementų. *Šluočius* taip pat buvo savitos apeigos – kelio paruošimo – pagrindiniams veikėjui *šyviui* atlikėjas. Prisiminkime, jog ir kitose reikšmingose liaudies apeigose, pavyzdžiu, marčios įvedimo į naujus namus, buvo atliekamas panašus veiksmas – jai nušluojamas takas ar bent trobos slenkstis ir pan.

Žydas, *čigonas* (dažnai tiktais viena *čigóné*, bet ją vaizduodavo moteriškai apsitaikės vyrai!) yra valstiečių socialinės aplinkos personažai. Buvo pasišaipoma iš jų savito etninio charakterio, aprangos, kalbėsenos būdo. Pasišaipoma, bet jie nebuvo išjuokiami. Valstiečiams su žydais, čigonais savo buityje tek davė dažnai susidurti: su vienais prekiavo, kiti važinėdavo „varažydam“ (vaginėdam), mainikaudami. *Šyvio šokdintojų* grupė jie suteikdavo įvairumo, pagyvindavo pačią apeigą.

Šyvio šokdinimas buvo beveik išimtinai nakties meto veiksmas, tai neabejotinai liudija apie šios apeigos sąsajas su protėvių kultu. Juk tokiu kaitos (savotiško chaoso) metu, koks liaudies

sąmonėje buvo kalendorinės žiemos saulėgrąžos tarpsnis (krikščionybės samprata, laikotarpis nuo Kalėdų iki Trijų karalių), buvo visokių kitapusio, vadinamojo Ano pasaulio jėgų siautėjimo laikas. Iš to ir personažų veiksmų, išvaizdos invertiškumas. Na, tokiu metu veikia ir *velnias*, liaudies išvaizduojamas raguotu, uodeguotu, labai landžiu, žmogų būtinai gundančiu, vedančiu į pikta veikėjų. Šitoks *velnias*, profesoriaus Norberto Vėliaus nuomone, buvo susiformavęs jau įtakojamas krikščionybės.

Vadinasi, visi senovės laikų persirengėliai buvo kitos erdvės, kito pasaulio atstovai, metų kaitos sumaišyti pasirodantys žemėje, lankantys savo bendruomenės narius. Iš tikrujų grupėje vaikščiodavo tik savo kaimo vyrai. Susitikusios svetimų kaimų šyvio šokdintojų grupės susipešdavo. Tyrinėtojų nuomone, susitikusiu atskirų grupių priešiškumas rodo tuos laikus, kai „persikūnimas“ dar nebuvo suvokiamas perkeltine prasme (plg. Bedoin J. L. Kaukė ir jos metamorfozės // Krantai. – 1989, Nr. 5. p. 14).

Archajinę papročio esmę liudija ir tai, jog senovėje persirengėlių grupėje moterų nebūdavo, tik vieni vyrai, paprastai jaunimas. Jeigu reikėdavo moteriško personažo, pasinaudota išvirkštumo principu – vyras rengesi moterimi. Žinoma, tai kėlė ir juoką. Tuo labiau kad ilgainiui apeigiskumas silpnėjo, vis stipresnis darėsi pramoginis veiksmo pobūdis – sveikinimai, linkėjimai ir dovanų prašymas. Tai liudija ir pateiktasis šyvio šokinimo Gražiškių ir Doneleičių apylinkėse pavyzdys: veiksmas atliekamas netgi lauke, o ne trobos viduje. Tuo šis aprašymas rodo jau visiškai naują, šiuolaikišką senojo šyvio šokdinimo papročio variantą. Bet gerai ir tai, nes ir esamoji medžiaga liudija *gyvosios tradicijos* buvimą. *Gyvoji tradicija* – tai šiuolaikinė tradicijos paveldo interpretacija, savitumo išlaikymas. O kad etninės tradicijos keičiasi drauge su gyvenamojo laiko reikalavimais ir daugeliu kitų veiksnių, niekam nekelia abejonių. Svarbiausia, kad savujų tradicijų išvis neatsisakytume, kad neužmirštume ir jų regioniškumo! Kuo daugiau įvairumo, tuo įdomiau, tuo pati tautos kultūra patrauklesnė ir sau patiem, ir iš šalies kitiems į mus žiūrintiems, su mumis bendraujantiems.

Angelė VYŠNIAUSKAITĖ

Šokdinamo šyvio mīslės

Daug kartų kintant visuomenės sanklodoms, atitinkamai veikiančioms ir pasaulėžiūros tradicijas, kartais labai sunku atsekti kurio nors papročio arba jo dalies, apeigos, kilmę ir įprasmimą. Dar sudėtingiau, kuomet toks reiškinys būna išlikęs tik vienur arba kitur, pasąmoningai atkurtas iš numanomai gyvavusios tradicijos ir pan.

Atrodytų, jog tokią mīslę mums užmena Gražiškių ir Doneleičių šyvio šokdintojai. Beje, visų pirma galėtume aptarti patį veiksmą: *šokinti* ar *šokdinti*? Pagal pateiktą tekstą matyti, jog patys veikėjai, juolab šiuolaikiniai apeigos vadovai, dažniau pasirenka *šokinimo* terminą. Šiuo atveju, manau, lemčių kalbininkų nuomonė, tačiau iš savosios tarmės bei kraštotoiros ekspekcijų patirties galėčiau pastebėti, jog „*šokinama*“ palengva, lėtai vedžiojant, o šokdinamasis priverčiamas daryti šuoliukus (plg. šokdynė). Galimas dalykas, jog šio žodžio kaita irgi yra

ne atsitiktinė. Anksčiau, kaip liudija pateikėjai, šyvis būdavo užteriamas suolu ar net stalu, kurį turėdavo peršokti. Dabar gi šitas veiksmas, galima sakyti, nebenaudojamas – šyvis tiktais gražiai pašoka.

Tokiu būdu pametama iš akių sąsaja su analogiškais pilnametystės apeigyno veiksmais: būtent tame pačiame regione, kairiajame Nemuno krante, ekspedicijų užrašai liudija, jog „*irašomasis į bernus*“ turėdavo šokinėti per suolą (kai kurie patelkėjai nurodo netgi reikalavimus tai atliliki surištomis kojomis). Taigi ar nebūtų šyvio *vedžiojimo* apeiga sietina su mūsų profesorių jaunikaičių, išlaikiusių brandos egzaminą, prisistatymu bendruomenei? Tuo pačiu prisiminkime, jog lalaudojais bei kalėdininkais dauguma atveju taip pat vaikščiojo „*Į bernus išauge*“ vaikinai. Prisimenant, kad viena iš arklio, juolab žirgo, simbolinių prasmų yra vaisingumas, lytinė potencija, („puola prie mergų kaip eržilas“), galima prisiminti archeologo Petro Tarasenkos ir kitų užuominas apie gentinių sutuoktuvų „prāžvalgas“ matriarchato laikais, kuomet vienos genties brandos eg-

zaminą išlaikę vaikinai būdavo pristatomi kaimyninės genties nuotakoms. Gali būti, kad tų laikų nors ir menkas atšvaitas yra pašaipus patarimas ilgai mergaujančioms, bet labai norinčioms ištakėti: reikia be rikto suskaičiuoti šimtą baltų arklių.

Apskritai pamatyti baltą arklių sapnuose arba tikrovėje ne tik mums, bet ir daugeliui pasaulio tautų (kur šis gyvūnas žinomas) reiškia sėkmę, norų išspūdymo tikimybę.

Pasitelkdami semiotiko Algirdo Juliaus Greimo teiginius, jog kalėdininkų ir lalauninkų vaikštynės yra senosios tikybos dvasininkų ir šventyklyų tarnautojų metinių bendruomenės vizitacijų palikimas, kaip vieną iš jo atmainų galėtume jvardinti ir suvalkiečių šyvio vedžiojimą. Ši tradicija yra itin gaji. Nuolatos keisdama savo pobūdį, ji nūnai vėl atgyja Katalikų bažnyčios praktikuojamu kalėdojimo arba kalendoravojimo papročiu. Prieškarinėse Lietuvos parapijų archyvų knygose randame po tokią vizitacijų užpildytas „Liber status animorum“ – parapijinės bendruomenės dvasinės būklės jvertinimo knygas. Bet kuriuo atveju patikrinamas bendruomenės dvasinis sutelktumas, o ankstyvaisiais amžiais, ko gero, ir materialinės šeimų bei asmenų išlikimo galimybės. Žinome netgi XIX amžiuje kaimo bendruomenes turėjus bendrus grūdų sandėlius, vadinamuosius magazinus, iš kurių maistui ir sėjai buvo šelpiami bendruomenės nariai jvairių nelaimių bei nepritekių atvejais. Atitinkamai daugiau turintys bendruomenės nariai aukodavo didesnę dalį. Ar ne tai atsispindėtų kasininko vaidmenye bei duoklės „dėl šyvio pasagelių“ rinkime? Kad veiksmas nėra prievertinis, liudija tai, jog kiekvienu atveju atsklausiamas, ar svečiai, linksmintojai ir pan. bus priimti.

Galimas dalykas, jog šyvuko vedžiojimo (šokdinimo) apeiga kadaise yra buvusi giliau sakralinė – vienas iš veikėjų, šluočius, nekalbant jau apie šeimininkų sutikimą ir pasiruošimą priimti apeigos vykdytojus, akivaizdžiai dar kartą paruošia, nusluoja veiksmo vietą. Minima taip pat, jog anksčiau, pasibagus apeigai, vieta dar sykį būdavo nušluojama. Beje, pakartotinis šlavimas, kaip teigia pateikėjai, būdavo ne visada. Gal tik tais atvejais, kai vedžiojų priėmimas būdavo nepakankamai nuoširdus bei dosnus? Prisimenant iki šiol gyvuojančią tikėjimą, jog pasaga – laimės ženklas, ir galimybė, jog apeiginiamame šokyje žirgas barsto laimės pasagas, įmanomas logiškas tokios veiksmų eigos paaiškinimas. Minėti veiksmai, taip pat ir kareivių sargyba labai akivaizdžiai aprūboja, išskiria iš kasdieninės erdvės bei laiko apeiginio vaidinimo vyksmą. Būčiau linkusi manysti, jog aplink šyvų susitelkę vadas (*klausėjas*), šluočius ir *sargybiniai* galėtų būti seniausi ir andainykštėse apeigose tikslinėliai išprasminti veikėjai. *Kareivių* uniformos, juolab pakanėliai nauja daina, matyt, galėtų būti aiškinama kaip tradicijos kitėjimo, prisiaitkant prie aplinkybių, požymis.

Kiti kompanijos veikėjai nėra šio regiono savastis, kadangi vienokiai ar kitokiai pavidalais bei deriniai sutinkami žemaičių Užgavénėse, Rytų Lietuvos ir dzūkų Trijų karalių vaikštynėse, Velyknakčio vaidinimuose, netgi tarp vestuvių ir krikštynu persirengėlių. *Gandras*, *meška* galimi ir kaip senieji totemišniai gyvūnai, bet dabartiniai jų vaidmenys – vienas dalija lėliukus, kita yra vedžiojama ir komanduojama *meškininko* („vengro“) – yra jau vėlesnių laikų jvaizdžiai. *Velnias*, nusinešantis žydą, be abejo, sukurtas, stebint iš šalies Lietuvos teritorijoje apsigyvenusių žydų religinės Purimo šventės apeigas. Panashiai ir *čigonų* paveikslai sukurti iš bendravimo su šia klajokliu tauta patirties.

Svarbiausias misterijos personažas – balto, šviesaus plauko arklys – šyvis. Ar tik nebus tai „seredoj subatoj gimęs Dievo kumeliukas“ – dar Ménulio kulto laikų paveldas? Tokiu atveju, visų pirma galėtume pateikti prielaidą, jog šio kulto, taipogi apeigos reliktų galima tikėtis daugelio tautų, kadaise gyvenusių pagal Ménulio kalendorių, papročiuose. Jvairių pasaulėžiūrų kaita bei kova, kurios pavyzdžių gausu žmonijos istorijoje, tai ištrina vienokius ar kitokius vaizdinius, tai leidžia jiems atginti jvairo mis formomis bei intensyvumu. Gal štai ir suformavo nuomonę, jog šyvio šokdinimo tradicija perimta iš germanų? Airių etnologų filmuotoje medžiagoje teko matyti analogišką šyvo (taip pat!) arklio, kai kuriose vietovėse vadinamo *Baltaja kumele* (White Mare), vedžiojimo po namus vėlyvą rudenį, taip pat kalėdinį metą vaizdus. Gal vis dėlto tai – bendra mūsų, indoeuropiečių, kadaise buvusių Ménulio garbintojų, apeiga, kai kur išlikusi iš dalies, kai kur apskritai pamiršta? Indoeuropietiškosios kilmės bendrumą siečiau su arklio (žirgo), kaip toteminio gyvūno, jvaizdžiu, kadangi pažiūrėję į kitų pasaulio tautų Naujuju metų šventes, ypač švenčiamas pagal Ménulio kalendorių, pamatyti tame analogiškų veiksmų, išreikštų kitokiais vaizdiniais. Antai kiniečiai savo naujametinėse eisenose vedžioja didžiulį drakoną.

Beje, dabar pastebime, jog Rytų tautos, priimdamos sutartinį, visame pasaulyje naudojamą bendrą kalendorių, dalį savo senojo apeigyno vaizdų žaidybiškai perkelia į visuotines šiuolaikines Naujuju metų sutiktuvų šventes. Taip, matyt, yra atsitikę ir su mūsų kalendorinių sistemų kaita, kadangi savo protyne turime ir šventvakarius nuo Kalėdų iki Trijų karalių, ir Užgavėnės. Kita vertus, pats Ménulio kalendorius (musulmonų, hebrajų ir kt.) sudaro salygas kilnojamosioms kalendorinėms šventėms (plg. mūsų Velykas).

Atsižvelgdami į tai, galėtume paieškoti šyvuko sasajų su vyskupo Antano Baranausko XIX a. minėtomis „kumeliuko krikštynomis“ Aukštaitijoje. Esą apie Grabnycias (vasario 2 d.), pagerbdamos jauną Ménulį, merginos keliančios „kumeliuko krikštynas“, ta proga pasitekdamos saldaus gérimo, pyragų bei apeiginio valgio iš kukulaičiai surutuliotų virtų žirnių su aguonom, kanapėm ir medumi, vadinamo čvakinu. Minimas metas tinkta į Ménulio kalendoriaus Naujuju metų ciklą. Tokiu atveju Suvalkyje šyvio šokdinimą užbaigiančias „pakasynas“ galbūt turėtume laikyti senųjų metų pabaigtuvii apeiga, išlaisvinančia keilią naujiesiems? Vėlgi atsigréždamis į Vedų laikų Indijos mitologiją, ten randame Ašvamedha – šventają arkli, aukojamą vaisingumo švenčių metu Pradžiapačiui (Prajapati).

Kodėl pirmuoju atveju beveik be išimčių veikia merginos, antruoju – tik vyrai? Gal todėl, kad daugeliu, netgi mūsų kasdieninės būties, atvejų gimimo slépiniai yra moterų privilegija, o suteikti paskutinius patarnavimus, deja, dažniau tenka vyrams: tam tikrais amžiais, tam tikrose etninėse sanklodose moterys, gyvybės nešėjos, apskritai nepageidaujamos laidotuvii apeigose. Tačiau tai tėra lyrinis pamastymas, kuris šiuo atveju neturi didesnės svarbos.

Jvairūs mitologijos žodynai arklio šokį kaip apeiginį veiksmą nurodo esant daugelio šalių papročiuose. Vis dėlto vertėtų neapleisti savo prioritetą pajautos jau vien dėl to, kad esame tarp tų šalių ir genčių, kurių heraldikoje puikuojasi baltas žirgas.

Gražina KADŽYTĖ

Akmens īvaizdis latvių mitologijoje

Svetlana RYŽAKOVA

Net akmenys,
Saulės ir vėjo bučiuotieji
Samanoti milžinai,
Auga –
Tik ne dienom,
Ne valandom,
Bet amžiais –
Auga pražilė!

Andris BALUODIS

Baltijos šalyse, ypač Estijoje ir Latvijoje, daugybė akmenų. Dauguma jų laukakmeniai, ledynmečio kilmės. Pasi- taiko ypač didelių, īmantriausią pavidalų ir spalvų. Ant kai kurių likę neiprastų pėdsakų, įdubimų (kūgio, cilindro, katiilo pavidalo), iškalti kryžiai, ideogramos, žodžiai, datos ir kitokie ženklai. Petroglifais padengtų uolų labai daug Skandinavijoje, Estijoje. 1986 metais tokį užregistruota ir Latvijoje. Gunčio Eninio tyrimų duomenimis, jų esama daugiau nei 30-yje vietų. Dauguma (90 proc.) Gaujos upės baseine. Yra pavienių akmenų, yra – išdėstyti tam tikra sistema. Akmenys prie namų, medžių, šaltinių, kryžkelių, ant žemės ribos. Arturas Guoba mano, kad atskiros megalitų sistemos tebeklotos XVII–XVIII a. Akmenys ant žemės ribos, su įdubimais, pėdomis, kulto akmenys – istorijos, kultūros paminklai. Akmenys (kartu su medžiais, šaltiniais, kau- buriais, uolomis) – šventvietės. Girnapusės ir jų pirmatai, dauguma – su sava mitologija, atsisindėjusia tautosakoje, grožinėje literatūroje.

Nuo seniausių laikų akmenys žmogui – ginklas, instrumentas, statybinė medžiaga, garbinimo objektas, ženklas, paminklas, papuošalas, magijos priemonė. Žmonės juos įprasmina, apmasto, „priima į pasaulėvaizdi“. Jų, kaip ir bet kokio daikto, reikšmė, paskirtis, keičiantis laikams, gali kisti. Tai priklauso ir nuo to „veidrodžio“, kuriame žmogus jį mato. Kai kurie dabar pastatų pamatuose, o kadaise buvo kulto akmenys. Vieni – aukojimo altoriai, kiti – kaip simboliai ar dvasių buveinės. Kai kurie kitados gal buvo instrumentai, o ateity turės kokią nors kitą paskirtį.

Istoriniai, kulto akmenimis nuo 1980-ujų metų Latvijoje imta ypač domėtis, jie pradėti saugoti valstybės lygiu. Kulto akmenys (stabai, su ženklais, įdubimais, pėdomis) pa- kankamai gerai ištirti (žr. Jurio Urtano veikalus). Jų Latvi-

joje užregistruota per 400. Daugelis akmenų per amžius iš- nyko: nuo XIII iki XIX a. imtinai krikščionių bažnyčia nai- kino tokius akmenis, gujo, niekino, smerkė jų pagerbimą, apeigas prie jų kaip pagonybės apraiškas.

Vis dėlto akmens kultas (su visa apeigų īvairove) latvių liaudies kultūroje išsilaikė iki pat XX a. Siandien, naujo etnokultūrinio mitologizavimo sąlygomis, jie lyg ir atgimsta kitam gyvenimui. Šio straipsnio tikslas – apžvelgti mūsų die- nų akmens kulto ypatybes ir kaitos tendencijas. Pagristas ir toks klausimas: ar galima į „akmenų kultą“ žvelgti kaip į kažką vientisa kultūroje, ar tai gyvuoją iš esmės tik kaip ty- rimų konstrukcija?

Pasitelkime latvių tautosakos siužetus, etnografijos duomenis, kur minimi akmenys. Siužetų jungimas į grupes bus gana sąlygiškas, nes dauguma jų tikrovėje persipina, išsilieja vienas į kitą. Antra vertus, vienų tekstu logika gali neatitinkti ir net prieštarauti logikai kitų. Prieš mus – ne kanonizuota „akmenų filosofija“, bet gyva realybė, ir ne tiek prasmių „reikšmės“, kiek jų „slinkties“ požiūriu.

Dėmesys bus sutelktas ne tiek į aptariamosios kultūros „sandara“, kiek į tai, kaip ji „susiklosto, atsiranda“ (1).

Akmuo ir vanduo – amžinybės ženklai

Latvių liaudies dainose, kurių struktūra liudija tekstu ar- chajiškumą (klausimų ir atsakymų forma, panašumas į mī- lę), akmuo ir vanduo dažnai minimi kartu. Tokių tekstu in- formatyvumas kiek įmanoma „suspaustas“, bet tame „su- spaustumė“ glūdi dar neapčiuoptos daugelio prasmių užuo- mazgos. Ketureilyje abu „veikėjai“ dažniausiai apibūdina- mi vienu dvieju veiksmažodžiais, nusakančiais vieną ar du veiksmus, atliekamus abiejų, visada esančių skirtingoj pa- dėty, beveik visada veikiančių priešingu būdu. Akmuo ir van- duo čia gyvuoją nuo pasailio pradžios, jie – saulės vienme- ciai: *Divi, divi, kas tie divi, kas dzīvoja saules mūžu? Ūden- tiņš, akmentiņš, tie dzīvoja saules mūžu* (LF KI707,508) (2). (Du du, kas tie du gyvena saulės amžių? Vandénėlis, akme- nėlis, jie gyvena saulės amžių.)

Akmuo įkūnija pastovumą, nekintamumą („miegą be miego“), vanduo – amžiną judėjimą. *Kas gulēja bez medziņa, kas tecēja bez kājām?/ Akmens gul bez medziņa, ūdens tecēj bez kājām* (LF K 1697, 331). (Kas miega be miego, kas bėga be kojų? / Akmuo miega be miego, vanduo bėga be kojų.)

Vijciemo gyvenvietė. Akmenų tyrinėtojo, rašytojo Artūro Guobos sodyba. Akmuo, vadinamas Dievo krėslu.

Akmuo ir vanduo būdingi ir rusų pasaulėvaizdžiui: akmenys vidur upės ar ežero dažnai buvo garbinti, prie jų eita per Petrines (3).

Latvių akmuo ir vanduo žymi „pasaulio ašies“ ribas: vanduo – „apačią“, „žemės gilumą“, akmuo – „viršu“, „kalno viršunę“. *Ūdentiņš, akmentiņš, tie dzīvoja saules mūžu./ Ūdens zemju dibenā, akmens kalna galinā.* (Vandenėlis, akmenėlis, jie gyvena saulės amžių. / Vanduo žemės dugne, akmuo kalno viršunėj.)

Akmens ir vandens susitikimas aprašomas lyg mūšis: *Ūdens gāja ar akmeni katru dienu kapāties:/ Ūdens cirta akmenim, akmens gālu purināj'* (LFK 1771, 4734). (Vanduo su akmeniu kasdien kaujas: / Vanduo kerta akmeniu, akmuo galvą papurto.)

Neakivaizdi akmens ir vandens priešprieša jaučiamą mišlę: *Kas ziemu nesasalst un vasarū neizkūst?* (LFK 407, 38). (Kas žiemą nesušala, o vasarą neištirpsta?) Jūdvieju „pirimapradiškumas“, stiprus „gamtiškumas“, nepasidavimas žmogui juos įsisavinti, „jikultūrinti“ atsispindi ir dainoj: *No akmeņa lūku plēšu, nevar' gala izdabūt;/ Uz ūdeņa rakstu raktu, nevar' raksta uzrakstīt* (LD 34274) (4). (Lupu akmens karina, negaliu rasti galo, / Ant vandens raštus piešiu, negaliu rašto įrežti.)

Vanduo ir akmuo (kaip ir kitos šventenybės) gali būti ir kliūtis, ir tuo pačiu – galimybė patekti per juos į kitą pasauļį. Latvių tautosakoje jie gali reikštis ir kaip priešprieša, ir kaip sutapimas. Aptarsime pastarąj ypatybę.

**Akmenye (uoloje) dingsta žmonės,
gyvuliai, daiktai.**

**Akmuo – sankaupa turtų, kuriuos
galima išimti.**

Latvioje nemažai prietarų, susietų su akmenimis, kuriuose arba po kuriais – turtai. Tai liudija patys akmenų pavadinimai: *Naudas akmens* (Pinigų akmuo), *Mantas akmens* (Turto akmuo). Turtai akmenyse visada susiję su nelabaja jėga. Daugybė pasakojimų, kaip Velnias po akmeniu slepia pinigų puodą ir pono „dūšią“, kad saugotų (LFK 464, 184; Ryga). Paplitę prietarai apie akmenis, kuriuose glūdi lobiai (pinigai), bet juos labai sunku, beveik neįmanoma paimti. Tai pavyksta tik nelabajai jégai (*Raganos akmuo* – 861, 187, Jaunjelgava).

„Turto akmenye“ motyvas dažnai persipina su žmonių ir gyvulių dingimo akmenye motyvu. Tokiu atveju akmuo tampa analogiškas vandeniu, šuliniu, upei (ezerui/jūrai: jis jungia pasaulius, veda į požemio pasaulį, tame slipy žinia apie „anapusybę“, apie mirusiuosius, praeitį, ateitį). Žinomos sakmės, kaip vyrai lindo į akmens (uolos) plyši, kur įriedėjo sidabrinis rublis, ir nebegrīzo (LFK 302, 1345, Je-kabpilio r.). Idomu, kad tokiais atvejais dažnai kalbama apie keletą pakartotinių bandymų, po kurių kaskart „plyšys“ esą didėjęs. Prie Rindės kaimo ganęs karves bernas dažnai sėdėdavęs ant didelio akmens. Kartą jis padaužė į akmenį ir suprato, kad jo viduj tuštuma. Kitą kartą bernas išvydo ertmę į akmenį ir ten įkrito. Prie akmens susirinko vietas gyventojai, bet matė tik skylę. Po to iš jos į jūros pusę per lygumą ėmė tekėti upė, kurią pavadino *Lielirbe* (LFK 995, 132, Ventspilio r., Dundaga).

Simbolinis ko uždarymas akmenye magijos tikslais minimas užkalbėjimuose: *Jauni puiši sirdis slēdza pelēkā akmenā;/ Jaunas meitas garām gāja, plīst akmens spraikškēdams.* (Jauni berneliai pilkan akmenin uždarē savo širdis, / Jau nos mergos ējo pro šalį – plyšta akmuo spragsēdamas.)

Kulto akmenys Latvijoje

Apie kulto akmenis Latvijoje, Lietuvoje, Estijoje, Prūsų žemėje nenuginčiamai liudija gausūs literatūros, tautosakos, archeologijos, etnografijos šaltiniai. Latvioje žinoma ne mažiau kaip 30 akmens, turinčių antropomorfinę, zoomorfinę, ornitomorfinę išvaizdą. Gulbenės, Alūksnės, Liepojos, Kuldīgos rajonuose rasta akmens su bitės atvaizdais (5; 6).

XVI a. antroje pusėje Vecsaules kunigas V. Boltenijus pastebi, kad iš medžio, akmens, molio ir kitokios medžiagos valstiečiai daro stabus. XVIII a. vidury vyskupas Tiškevičius atkreipia dėmesį, kad Latgaloje krikščioniškų skulptūrų

meistrai neturi jokio supratimo, ką turi drožti. Anksčiau darę pagoniškus dievukus, jie tėsia savo darbą, tik kiek prisiderinė prie krikščioniškos bendruomenės poreikių (5; 6).

XVIII–XIX a. esama aprašų apie kulto vietas, kur būta akmeninių stabų, prie jų atlikinėtos apeigos. Įdomus Drusčių parapijos kunigo G. F. Baumgarteno 1740 metų pranešimas, esą Cēsių rajone Viliūmos vienkiemio žemėje kalvos šlaite augęs didžiulis ažuolas, prie kurio vienas ant kito buvo sumeistrauta 13 akmeninių stabų. Viršutinis iš jų vadintas *Spitzkopf* (Aštriagalvis). Vienkiemio šeimininkas Janis pirmajį kąsnį visokio valgio mesdamas į ugnį, kūrenamą prie šventvietės, aukojo jį dievams. Kartą ugnis persimetė į ažuolą, šis išvirto, ir po juo žuvo pats šeimininkas bei du jo maži sūnūs. O kaimyninio, Gartavos, ūkio kieme apie 1970 m. aptiktas žmogaus povyžą primenantis akmuo. Vietinių gyventojų liudijimu, prieš daugelį metų ji ištraukė iš seno klojimo pamatų, dar anksčiau jis buvęs vienas iš stabų minėtojų šventojų vietoj.

Valmieros bažnyčių inspektavimo protokoluose 1739 m. aprašyta apeiga, kad nekristų vieno šeimininko arkliai. Pašauktas seneliukas davė jiems gydančiųjų žolelių, po to puolė prie slenkščių ieškoti „kažin kokios dievybės“ (*elka dievu*). Tai buvo prie vartų rastas akmuo. Seneliuko nurodytu būdu žmonės apeigą atlikinėjo dar devynerius metus: liejo alų, aukojo tris gabalus mėsos, vieną vištą ir tris šaukštus sriubos (6; 635). Pietų slavai (makedoniečiai) panašiai aukojo dviasioms: per Jurgines prie akmens dėdami ar užkasdami ériuką, vištą (Akmuo).

1970–1990 m. archeologijos tyrinėjimų metu Latvijoje surasta apie 10 kulto akmens, datuotinų iki XVII a. Daugelis iš jų, kaip paaiškėjo, anksčiau buvo gyvenvietėse. Beje, pavyzdžiu, šiaurės vakarų Rusijoje būta visai kitaip. A. A. Pančenko pastebi: „Kulto akmens, šaltiniai ir medžiai gyvenvietėse ar prie jų reti. Dažniau jie miške, laukų pakraščiuose, laukymėse, lomose, netoli ese žemų ir užpelkėjusių vietų“ (7; 70). Latvijoje gi daug kartų pastebėta, kad kulto akmens randami šalia gyvenamojo namo, kieme, prie vartų ir ne tik lauko pakrašty, lomoj, bet ir kalvos viršunėje. Esama aprašų, kad akmens buvo statomi ant briaunos ir aplink paspiriami mažais akmenėliais. Tokios akmens šventvietės (lygiai kaip užkasti lobiai, ant kelių rasti daiktai) laikyti neliečiamais. Latvių tradicinėje kultūroje esama vaizdinių apie vietoves, daiktus, gyvūnus, prie kurių negalima prisiliesti, nes užpuls liga ar nelaimė. Atsitiktiniai ar tyčiniai prisilietimai (*aiztikumi*) prie jų būna daugelio nemalonumų priežastis (6; 593).

Anaipol ne visi kulto akmens išliko iki mūsų dienų. Senųjų stabų skandinimas upėje, ežere, jūroje ar pelkėje, akivaizdu, buvo labai paplitęs atsikratymo jais būdas.

Štai vieno akmens istorija, aprašyta Karlio Valterio Liepino laiške rašytojui ir kraštotyrininkui Arturui Guobai (cita iš A. Guobos knygos „Akmenų gilio šaknys“). 1965-ųjų metų Bažnyčios kalendoriaus straipsnyje „Apie Vijciemo bažnyčią“ randame buvusio Trikatų bendruomenės pastoriaus Letsmano parašyta: „Trikatų kronikoje apie juos

(Vijciemo gyventojus) galima perskaityti kaip apie žmones, kurie ilgiau nei kiti laikėsi protėvių tikėjimo, pavyzdžiui, maičindami mirusiuų sielas. Dar XIX a. Silgaliešių apylinkėj ant Gaujos kranto prie Būdų sodybos buvo akmeninis stansas – „Būdų katinas“. Bažnyčiai spaudžiant, vėliau jį paskandino Gaujoj“. Neaišku, kada tai atsitiko. Bet štai kokių pasakojimų apie tą įvykį esama. „Mano tėvas nebijojo Būdų Velnio. Iš tėvo girdėjau pasakojimą, kaip tą akmenį skandino Gaujoj. Nuo senų laikų Lielbūdų namuose gyvenęs garbstomas Velnias. Jam duodavo pirmajį visokio maisto kąsnį... Tuo metu Paukulyšių sodybos šeimininkas garsėjo kaip pastoriaus pagalbininkas, kovojantis su burtininkais. Jis pasiryžo išvaryti velnius iš židinių ir kitų vietų... Atėjo metas, kai ir Būdų šeimininkai atsikvietė Paukulytį. Nu-sprendė sunaikinti Velniaj, paskandindami jį Gaujoj. Perskaitė reikalingas eilutes iš Biblijos ir įmetė Velniaj į upę. Po poros dieną Būdų šeimininkas nuėjo prie Gaujos, kad sužinotų, ar patenkintas Velnias savo nauja gyvenamaja vieta. Anaipol! Su siaubu jis pamatė, kad Velnias tupi sausumoju... Nuėjo pas Paukulytį tartis, kaip Velniaj skandinti iš naujo. Antrą skandinimą užbaigė žodžiais: „Jei tau ko reikia, at-eik pas mane. Amen!“ Tada Velnias kriokdamas dingo vandenį ir daugiau krante nesirodė“. Vis dėlto paskandintam „Būdų katinui“ buvo lemta antrą kartą, kaip sakoma, grįžti į gyvenimą. Mano tėvas Davis Liepinis, Kalėjų šeimininkas, 1908–1909 metais iš Smeilių pievų vežiojo akmenis. Tos pievos buvo palei Sargupės intaką. Vieną dieną, pavasariop, kai akmenų vežimai įreidėjo į kiemą, vienas iš vežusiųjų – Péteris Bruzis – visaip rėkavo. Namiškiai išlėkė žiūrėt, kas ten atsitiko. Péterio Bruzio vežimo viršuj dunksojo akmuo, labai panašus į katiną. Samdinio Davio Skuosto uošvė (mirusi 1915 metais, turėdama apie 102 metus) bemat pažino Gaujoj paskandintą „Būdų velniaj“ ir labai sunerimo. Moterys barė Péterį, kam jis parvezė į namus tokią nelaimę, reikalavo vežti šalin. Péteris, būdamas irgi prieteringas, labai nerimavo, bet nežinojo, kur tą akmenį dėt. Mano motinai, Kristinai, velnias taip pat nepatiko, ji pažadėjo pravažiuojančiam žydui tris rublius, kad tas jį išvežtų.

Bet prekeivis, matyt, kažką nujausdamas, atsakė: „Tai ne mano gesėftas, šeimininke!“ 1909-ųjų metų vasarą šeimininkė ėmė reikalauti, kad Péteris ką nors darytų su tuo akmeniu, nes žmonėms, gyvuliams jis galis prišaukti kokią negalią. Senutė, Davio uošvė, patarė vidurnaktį ar per vidudienio pogulį Velniaj pačiūčiuoti ant kelių: tada jau jis dingsiąs amžinai. Vidurnaktį taip daryti Péteriui atrodė šiurpu, ir jis pasirinko vidudienį, kai visi paprastai miega poilsio. Kad būtų įvairiau, jis su Velniu glėby vaikštinėjo po kiemą... Akmeninis stansas anaipol nebuvo lengvas, svérė 50–60 kg. Vis dėlto ir kitą naktį Velnias niekur nesidėjo. Patį gi Péterį „Būdų katinas“ gerokai nubaudė, nes, nešiodamas jį, bernas taip persitempė, kad porą savaičių turėjo išgulėt patale. Po viso to Velniaj įkurdino ant vienkiemio vartų stulpo, kur jis „pratupėjo“ apie dyliką metų. Visi tą akmenį lyg ir užmiršo, tik mes, berniūkščiai, jį aplankydavom – pamundyt ar atsisėst raitom ant jo. Susitarės su Etnografijos

Vijciemo gyvenvietė. Dievo akmuo prie rašytojo Artūro Guobos namo.

muziejaus direktoriūmi Matysu Siliniu, 1921-ųjų rudenį aš išsiunčiau akmenį Rygon. Vežant neapsieita be keblumų. Strenčių geležinkelio stoties viršininkas atsisakė priimti baigą, nes tarifų lentelėje tokio nebuvo numatyta. Išižiūrėjęs į sąrašą rado: „Akmuo, riedulys, pilkas”. Išvaizda jis išties priminė snaudžiantį katiną: apvali galvytė, trumpas kaklas, taisyklinga nugaros linija. Guli ant apytikriai 7 cm storumo taisyklingo rombo plokštės...”.

Dabar tas akmuo – Muziejaus eksponatas Vidžemės sodybos pievoje (8; 96–98).

Akmenys ir jų dvasios

Namų dvasios, kalendorinės dievybės (ateinantys/išeinantys „svečiai“), kai kurie tautosakos, mitologijos veikėjai, manyta, įsikūnija, gyvena akmenyse. Akmens ryšys ir su demoniškom būtybėm – vandeniais, undinėmis, giriniais – akivaizdus visame baltų, slavų kultūrų areale.

XIX a. aprašyta daug atvejų, kai *mājas gari, kungi* („namų dvasios“, „šeimininkai“) gyvenę akmenyse. Apie kovą su tokio pobūdžio kultais rašė Ērgemijus pastorius P. Karlblumas: „Pas mus daugelis namų šeimininkų garbina stabdžiaskas dievybes, vadinas *mājas kungi*. Jų buveinė –

kokis nors medis, pelenai, sodybos užkampis, akmuo lauke. Namų dvasių vietas šeimininkai saugo, svetimujų ten neleidžia. Tam tikrom dienom (ypač per Jurgines, Mykolines) šeimininkas pats vienas maitina jas. „Namų šeimininkams“ į aukojimo vietą pilama degtinės, šviežio alaus. Vieni ūkininkai pribaigia gaidį ir čia pat užkasa, kiti ir gyvą kasa. Prietaringi žmonės tvirtina, kad „namų šeimininkai“ – tai piktosios dvasios, kurioms reikia gerintis, kad nekenktų namams“ (9). Kalendorinių švenčių dievybės savo kilme, kartais ir išvaizda susijusios su akmeniu. Be to, latviuose, kaip ir slavuose (7; 71), dauguma apeigų prie akmenų vyksta pavasarį ir vasarą. Tokie šventi personažai kaip Janis, atsirandantis tik švenčiant vasaros saulėgrąžą (Lyguo), Jumis (prinokusio derliaus, pirmiausia – grūdų, įasmeninimas) visus metus gyvena „po pilkuoju akmeniu“. *Kur, Janīti, tu gulēji šo garo vasariņu?/ Es gulēju tīrumā zem pelēka akmentiņa* (Kur, Janyti, tu gulējai šią ilgą vasarėlę? / Aš gulējau arime po pilkuoju akmenėliu) (LD 28543). Panašiai pasakojama apie Dievo (taip galėjo būti pavadinami ir Janis, Jumis, Ūsinis) miegą. *Dievs gul nakti aiz kalniņa, uz pelēka akmentiņa*. (Dievas naktį miega už kalnelio ant pilko akmenėlio) (LD 260601).

Dievybės „ištraukimo“ iš akmens apeiga labai raiški tekstuose apie Janį, kurį „traukia“ iš po akmens ar iš vandens, džiovina, prižiūri, aptvarko (sušukoja, apskalbia, išlygina drabužius), maitina, leidžia pailsėt, o po to prasideda pagerbimo apeigos. „*Jānišam galva sāp uz akmeņa nogulēta;/ Celies, Jāni, sukā galvu, rītu tava diena būs*“. (Janiui galva skauda, ant akmens nugulėta. Kelkis, Jani, šukuok galvą, rytoj bus tavo diena.)

Žinoma tekštų, kur Janį sodina „ant suolo“ („i krēslą“). A. Guoba mano, kad tai buvo savotiški kampu išskobti akmenys, žmonių vadinti *Dieva/Velna sēdeklis* (Dievo/Velnio krēslas). „*Sēd, Jānīti, krēslīnā, zaļozola lapiņās, / Zaļozola lapiņās, dābolīņa ziedīņos.*“ (Sēsk, Janyti, krēselin i ažuolo žalius lapelius, / I ažuolo žalius lapelius, i dobilo žiedelius.)

Savo ruožtu Jumis „pentinus kala ant akmenėlio arime“. (LD 28534, 4).

Baigiantis šventei, Janį lydi atgal – žemyn, pakalnėn, už jūros, „po akmeniu“: „*Vakar Jāni gaidījām, šodien Jāni vadījām, / No kalniņa lejīnā, ar akmeni mugurā.*“ (Vakar Janio laukėm, šiandien Jani lydim/ Nuo kalnelio lygumon, su akmeniu ant nugaros); *Vakar bija Jānu diena, šodien Jānu paguliņa, / Šodien Jāni guldīsim zem pelēka akmentiņa*“ (Vakar buvo Janio diena, šiandien – Janio guldymas,/ Šiandien Jani guldysim po pilkuoju akmenėliu.)

Su akmeniu susijusi pavasarį atnešanti dievybė. Kai kuriuose tekstuose ji įvardijama kaip Ūsinis, nors dažniausiai – bevardė, o patys tekstai artimi mišlėms. Toji dievybė joja ant „akmeninio žirgo“ arba „akmeninio balno“: „*Kas tas bija, kas atjāja ar akmeņa kumeliņu?/ Tas atnesa kokiem lapas, tīrumiem zaļumiņu*“ (LD 34067,4). (Kas tai buvo, kas atjojo ant akmeninio žirgo? / Jis atnešė medžiams lapus, laukams žalumą.) Palyginkim: „*Pār kalniņu Ūsiņš jāja ar akmeņa kumeliņu, / Tas atnesa kokiem lapas, zemei zaļu ābolīnu*“ (LD 34067,6).

(Per kalneli Ūsinis joja ant akmeninio žirgo, / Jis atneša medžiams lapus, žemei – žalią dobilą”); „Viens atjāja sirmu zirgu akmins segli mugurā, / Tas atnesa kokiem lapas, visai žemei zalu zāli” (LD 34067,8). (Viens [toks] atjojo širmu žirgu su akmens balnu, / Jis atnešē medžiams lapus, visai žemei žalią žolę.) Ir pati dievybė dažnai „akmeninė”: „Akmentīna vīriņš jāja sudrabīņa zirdziņā. / Kokiem lapas skaitīdams, augumiņus mērīdams” (LD 34067,1). (Akmeninis vyriukas joja ant sidabrinio žirgelio. / Medžių lapus skaičiudamas, ūgi matuodamas.)

Pastebētina, kad Janio ir Jumio atvejais akmuo yra neveiklus (iš po jo kā nors ištraukia, po juo kā nors palydi arba ant jo kā nors veikia), o čia jī matome visai nebūdingą – veikiantį, judantį, sparčiai šuoļiuojantį.

1889 metų „Baltijskij viestnik” priede buvo išspausdinatas pasakojimas apie dievybę Ūsinę vaizduojančią akmeninę stovylą, stovējusią vienoje Golgių valsčiaus sodyboje, kurios šeimininkai ją garbino.

Galiausiai iš vandenų, iš po akmens pasirodo „pradinguos” likimo dievybės – Laima ir Karta: *Celies, Kārta, celies, Laime, no ūdeņa, no akniņa; / Jo tu biji gan gulējsi, li es augu kupluma*” (LD 17850). (Keklis, Karta, keklis, Laima, iš vandens, iš akmens; / Gana gi tu išmiegojai, lai aš tarpsiu.)

Laimos ryši su akmeniu liudija ir lietuviškoji medžiaga. Kai kurios pėdos ant akmenų aiškinamos kaip „Laimos pėdos”, jos batų ženklas. Latvijoje, Lietuvoje žinomi vadinautieji Laimos akmenys su duobutėmis. „Daugelis sako, kad tai paslapingų dieviškųjų būtybių, senovėje nusileisdavusi iš debesų ir vaikščiojusių žeme, pėdos. Jas esą įmynė deivė Laima ir laumės. Krikščioniškais laikais tai imta laikyti Mergelės Marijos pėdomis. Manyta, kad šie akmenys

Smiltenės rajonas. Vecapšių vienkiemis. Apeiginių akmenų sodas.

turėjo stebuklingos galios; prie jų ateidavo vaikų neturėjosių moterys... Prie tokų akmenų kiekvieną jauno mėnulio (jaunaties) septintą dieną rinkosi žmonės, garbstė juos, klaupeši aukodami duonos, vilnų, linų, pinigų” (12; 47). Toks pinigu, vilnų, lino, audinių (juostų, juosmenių, rankšluosčių, baltinių) aukojimas ant akmenų buvo labai paplitęs ir Rusijos šiaurės vakaruose (7; 88).

Baltų tikėjimu, prie akmens galima buvo sutiki Laimą, pasikalbėti su ja: „Ar Laimīti parunāju pie pelēka akmentīna, / Man vajaga treju mūžu dziesmu pūra pielocīt” (Su Laiomyte pakalbėjom prie pilkojo akmenėlio, / Man reikėtų trijų amžių dainų skryniai prikrauti.)

Moteriškųjų dievybių, konkrečiai – labiau susinkretintos šventosios Paraskevos Piatnicos, ryšys su akmeniu žinomas ir tarp rusų. Prie kaimo Ulieši Sankt Peterburgo srityje yra ovalo formos akmuo su paplokštintu paviršiumi ir žmogaus pėdos pavidalo įdubimu, kurį vadina Paraskevos kaninė šuliniu (7; 154).

Velnio sukurtieji ar atneštieji akmenys – tai jo įnagiai

Kaip atsirado akmenys? Šit ką liudija etiologinė sakmė. „Dievas pagimdė žemę. Velnias paėmė į burną jos gumulėli, bet tas ēmė plėstis – teko viską išspjaut. Taip atsirado kalnai. Didžiuosis žemės gniutulus Velnias ēmė trupinti, maigt kjom (drupināt, spiest). Taip atsirado akmenys” (13; 124).

Kodėl akmenys skirtini? „Senovėj Velnias daug séjo akmenų. Tada jie greit augo. Dievui tai nepatiko. Jis užleido pasaulį baisiu šalčiu (ledynu?), kad akmenys daugiau neaugtų. Po to šalčio jie nebeauga. Suspējusieji išaugti dideli, tokie ir pasilikoi... Tada Velnias užpyko ir liovėsi sėjės akmenis” (LFK 740, 1711; Ludza (4; 26).

Kodėl pasauly taip daug akmenų? „Juos sukūrė Velnias iš keršto ir pavydo Dievui, matydamas jo kūriniją. Sukūrė augančius akmenis, kad tie užgožtų viską. Bet Dievas pasiuntė šaltį, ir pašalę akmenys nuo to laiko nebeauga, mėtos po visą pasaulį” (LFK 70,80, Jelgavos r.). Jei ne vaidas tarp Dievo ir Velnio, pasaulyje akmenų visai galėjo nebūti (LFK 739, 6502, Jelgavos r.).

Kur akmenų sangrūdos ar jų eilės – tai Velnio išmestieji ar netycia išbyréjė iš jo maišo. Plg.: „Kai šventoji Olga patraukė į karą su pagonimis, tai skaroj nėsėsi daugybę akmenų, pusiaukelėj skara suplyšo, ir iškrito iš jos didelis akmuo: būtent tas, kuris guli lauke prie kaimo” (15; 142–143).

Latvijoje daugybė akmenų ir uolų, pavadintų *Velna akmens* (Velnio akmuo), *Velna sēdeklis* (Velnio krėslas),

Vēlna gulta (Velnio lova), *Vēlna tilts* (Velnio tiltas), *Vēlna nags* (Velnio nagas), *Vēlna klēpis* (Velnio kēliai/ skreitas), *Vēlna pulkstenis* (Velnio varpas/varpelis). Labai daug akmenų su pédomis – Velnio, Laimos, Maros, Raganos... Tokių akmenų pavojingumas atispindi dainų formulēj: „*Dieva kumelinī... bīstas no pelēka akmentiņa*” (Dievo žirgai... baidosi pilkojo akmenēlio). Prie akmenų nuolat buvoja velniai: „*Vāciets savu līgaviņu uz akmeņa dancināja, / Pieci vēlni apkārt skrēja, dzelzu stibas rociņā*” (LD 31902). (Vokietis savo sužadētinę šokdino ant akmens / Penki velniai aplink skriego su geležiniais strypais rankose.) Lenkų tikējumu, ant lauko akmenų krūsnī ūska raganos (Akmuo).

Latvių padavimuose, sakmēse labai dažnai pasakojama apie piktašias jēgas ir akmenis. 1691 m. rašytiniame šaltinyje pragaro vietoj minimas akmuo lauke, kur renkasi penki burtininkų bendrija; ten gyvena ir jų ponas, ten yra kambarys, didesnis nei tas, kuriame krikštijama (6; 557). Didiji ketvirtadienj ir kai kuriom kitom dienom prie akmenų renkasi raganos (16; 264). Prie milžinišķu akmenų – vieta, kur aukojama Velnui. Jei ant tokio akmens ūzogus vidudienj užmigs, jokia jēga jo nepažadins: miegos iki tam tikro laiko ir tik tada išsilaisvins. Visā tā laikā ant jo kaklo sēdi velnias (Šmitas; 595).

Latvių, lietuvių pasakose, sakmēse labai dažnas Velnio, nešančio pilnā maišą akmenų, motyvas. Nešama įvairiais tikslais: Dievo prašymu neša paskandinti akmenj ar pats nori ezerā, upē užpilti. Arba velnias už nuodēmes baudžiamas nešti akmenis (pats mano, kad ten auksas, pinigai) – (LFK 1965, 2130 Aizputēs r.). Velnias neša juos iš pragaro, iš jūros ar iš Švedijos (LFK 1059, 199, Rygos r., Kuoknesē). Panašaus įsvaiždavimo, esą akmenys atsirađe iš žemės, kurią velnias kai-rēj rankoj atnešē iš jūros, esama ir Lenkijoje (Akmuo).

Latviai, gudai, lenkai, kašubai pasakojia apie velniai, nešantį akmenj, kad užtvindytu upę ar sugriautu bažnyčią. Dažniausiai tai vyksta naktj; tik gaidžio giedojimas išgelbsti nuo pavojaus. Latvių tautosakoje populiarus archajinis daužymo akmenimis motyvas. Velnias mēto akmenis, kad ką sugriautu. Paplitę siužetai apie akmenimis besimētantį Velniai, apie jį nugalējusį Dievą, apie Velniai, pavirtusį (pavers-tą) akmeniu. Esama ir įspėjančio posakio: „*Nemesk į veline akmeniu*” (17; nr. 2528).

Apie akmenis prie Burtniekų ežero yra toks padavimas: „*Senovēj Velnias negalējo pakēsti, kam Burtniekuose yra bažnyčia. Pirmajā jis paskandino ežere. Anot senolių, giedrā dieną jā galima ten matyt. Kai buvo pastatyta iki šiol tebesanti bažnyčia, Velnias ir jā bandē sugriauti. Atsinešē iš jūros milžinišķu akmenų ir, stovēdamas ant ežero kranto, ēmē mētyti juos ī Burtniekus, kad sugriautu naujają bažnyčią. Nepataikydami ī jā, akmenys krito ant ežero kranto. Vis dėlto Velnui būtų pavykė pataikyti ir ī bažnyčią, jei nebūtų sutrukdes Dievas, kuris prięjēs paklausē: „*Ko gi tu, senas ūzogau, smaginiesi akmeneliu mētymu kaip vaikas?*” „*Ne tavo reikalas!*”, – atšovē tas, nepažinęs Dievo ir pasijutęs įžeistas, kad tokie milžiniški akmenys pavadinti akmenēliais. „*Jei tu šiuos akmenis vadini akmenēliais, tai pabandyk, ar išjudinsi iš jū bent vieną, sapaliau!*” Dievas kairiaja ranka sučiupo*

Vecapšių vienkiemis. Velnio akmuo.

Velniai, o dešiniajā sumetē tuos akmenis ī Švedų žemę. Tik tada Velnias drebēdamas suprato, kad tai buvo pats Dievas, pasivertēs senuku. Nujausdamas, kad blogai baigsis, jis pabandē išsilaisvinti iš galingos Dievo rankos, bet negalējo. „*Palauk, netikēli, – pasakē Dievas, – tu norējai akmenimis sugriauti namus, kur ūzmonēs sueina man melstis, prašyti to geru, kurj aš darau jiems, todēl aš nepaliksiu tavęs nenubausto. Mētydamas tuos akmenukus, tu norējai parodyti savo jēgā; aš pristatysi tame ten, kur dideli akmenys, ir tu išbandysi, ar gali bent vienā išjudinti*”. Tai tardamas, Dievas permetē Velniai per jūrā ī Švedų žemę, kur tas trenkēsi ī didelę uolą. Velnio atvaizdas iki šiol matomas Švedų žemėje, nes Velnias ten paversto akmeniu” (14; 312–313).

Akmenys, po kuriais ar kuriuose slepiasi Velnias (dažnai – nuo Perkūno ar Dievo)

Tas itin archajinio mito siužetas, aptartas V. Toporovo ir V. Ivanovo, atispindi latvių tautosakoje (dainose, sakmēse, pasakose, posakuose). Suskaldyti akmenys dažnai vadime

Vecapšių vienkiemis. Akmuo su „žalčiu”.

namai „Velnio”, ir, manoma, taip atsitikę Perkūno žaibui trenkus į velniai. Žinomi posakiai: „Nuo Dievo nė akmeny nepasislēpsi” (Birkerts, 2534); „Pataiké kaip kirviu į akmenį” (17; nr. 2624). Tikėta: griaudėjant nevalia sėdėt ant akmens, nes po juo slepiasi velnias (18; 36).

Griausmavalдžio ir velnio mūšis trumpai nupasakoja mas liaudies dainoj: „*Pieci velnī zem akmina tautu dēla pagalmā; / Man pērkona kumeliņi visus piecus saspārdīja*” (LD 19054). (Penki velniai po akmeniu bernelio kieme. / Perkūno žirgai man visus penkis suspardē.)

Žinomi tikėjimai, kad akmuo suskilo, velnui smarkiai trenkus juo į žemę arba Dievui pakišus dalgi (LFK 696, 761–2). Matyt, akmens, kaip ginklo baudžiančios dievybės (ypač Perkūno) rankose, vaizdintys baltų ir slavų plote yra visuotinis.

Velnio gyvenimą po akmeniu liudija ir tokis papratos. Jei žmogui kas dingdavo, jis privalėjo supinti tris žolytes, au-gančias iš po dviejų greta guliničių akmenų. Jei dingęs daiktas atsirasdavęs, tai surištąjį velną derėjo išleisti, jei ne, tai te ir lieka velnias surištas (Šmitas, 35 932).

Manyta, velnias gyvena po žeme, balose, miškuose, ežeruose, jūroje, upėse, šuliniuose, urvuose, po akmenimis, bet ir ant kalvų. Iejimas į požemį dažniausiai eina per akmenį miške ant kalno (14; 290).

Velnio gyvenimas akmenyse, virtimas akmenimis, esančiais gamtoje (laukiniais) ar panaudotais statybose (isaviniais), atispindi daugybę tautosakos tekštų. Pasakojama (dažniausiai pasakose, padavimuose) ir apie akmens – velnio nuskandinimą.

„Ūkininkas statési namą. Pristigo pamatui akmenų. Iš toli vasarą vežti akmenis sunku, o artimiausia apylinké ap-

rinkta – liko nebent velnio akmuo, guljis miške prie kelio. Jį ir pasiémė. Kiti atkalbinėjo: „Kam tokį imti, tame gi pats velnias, vaidensis visą laiką!” Bet ūkininkas jų patarimus pavadino prietaraus ir atsivežė tą akmenį. „Užmūrysiu pamate, tegul sau ten vaidenasi, jei nori, tik mus tepalieka ramybę!” Bet vos namas buvo baigtas, žmonės persikelė į jį – velnias jau ir čia. Siaučia per naktis: sukrausto indus iš spintos ant stalo, stalą apverčia, siautėja kaip pa-mišėlis iki pat gaidžių. Mato šeimininkas, – blogi reikalai, kviečia kunigą, kad namą pašventintų. Niekas nepadeda. Velnias dar labiau pasiuto – ēmė ir žmones už kojų trauktis iš lovų. Nebeapsikentė šeimininkas – iškasė iš pamato akmenį ir nuvežė iš kur paémęs. O velnias name kaip daužési, taip ir daužosi... Du pakiestieji kunigai niekuo nepagelbėjo – velnias tik šaipési iš jų...” (LPY II, 178–179).

„Lintenės sodybos jaujoje prie krosnies buvo akmeninis suoliukas, kur miegodavo samdiniai. Kartą ryte vieną iš jų rado negyvą. Jaujininkas Rūga iškrito šermukšnio baslį, išpjautė ant jo 99 kryžius ir gaidžiui užgiedojus apdaužė visas sienas. Nakčiai liko ten miegot – ryta jį rado negyvą. Žmonės tada suprato, kad suoliuko akmenyse yra velnias. Suoliuką išardė, akmenis sumetė į ezerą. Vanduo tik užvirė, – žmonės suprato, kad velnias nuskendo” (14; 290).

Akmenimis paversti grybai, augalai, gyvūnai ir žmonės

Baltų ir slavų plote tikėta, kad akmenys anksčiau buvę kažkuo kitu. Kaip manoma, jie panėšėjo į augalus ar gyvas būtybes: buvo minkšti, jautė, dauginosi, augo, judėjo. Kai kuriose sakmėse jie kildinami iš pumpotaukslio (kukurdvelkio).

„Anksčiau akmenys buvo lengvi kaip kukurdvelkiai, žmonės nešiojo juos lyg plunksneles. Vienas žmogus neše tokį į pamatą, ir didžiulis kukurdvelkis, iškritęs iš rankų, nuriedėjo į šoną. Vyras tarė: „*Aizvēlās kā akmens!*” (Nuriedėjo kaip akmuo!) Ir tuoju pat kukurdvelkis pasidarė sunkus kaip akmuo ir nustojo augt. Anksčiau tai tie akmenys per naktį išaugdavo dar labiau nei kukurdvelkiai” (LFK 739, 8215 Daugpilis 14; 26). „Kai Dievas paséjo akmenis, leido jiems augti tris dienas. Po trijų dienų jis išėjo į lauką ir ištarė: Amen. Tada visi akmenys nustojo augt ir iki šiol yra tokie, kokie suspėjo užaugt per tris dienas” (LFK 548, 1984 Ludza). Plg.: gudai, lenkai manę, kad akmenys nustojo augti, kai Dievas žemę ir žmones prakeikė už nuodėmes (Akmuo).

Kodēl akmenys sunkūs ir kieti? Nes – „i minkštus kaip medis ar pumpotaukšlis akmenis (sutvertus Dievo) Velnias pradējo kaišioti pirštus, pēdas” (LFK 219, 142, Cēsis 1106, 21 Kuldyga).

Kitu atveju – statybos darbų metu kažkas ištaręs: „Sunkus kaip akmuo!” Ar: „Išikrito kaip į akmenį!” (14; 26). Yra pasakojimų, kad akmuo atsirado atspējus, jog akmuo tai akmuo. Kodēl akmenys neauga? – „Anksčiau akmenys vadinti Velnio ropēmis. Jie greit augo, kenkē žmonėms: prakiurdindavo stogus, pramušdavo pamatus, sugriaudavo namus. Vienas žmogus netycia atspējo, kad tai akmenys. Nuo to laiko jie daugiau nebeaugą” (LFK 741, 299 Abrenė).

Akmens atsiradimas susijęs su „sudužymu”, „sutrumpinimu”, „suspaudimu”, taip pat – pradžijo „ne akmeninės” materijos augimo sustabdymu, „pasunkinimu”.

Netiesioginj akmens ir augalo ar gyvos būtybės sugretinimą matome ir latvių mišlēse: *Kas aug bez saknes?* (Kas auga be šaknų?) (LFK 553, 5066); *Zaļo, bet lielāks netiek.* (Žaliuoja, bet nedidēja.) (LFK 1730, 19667); *Ne ziemu salst, ne vasaru svīst.* (Žiemą nešala, vasarą neprakaituoja.) (LFK 1730, 11013); *Nav ne kāju, ne roku, ne mutes, ne ausu, nav pat nieka valodiņas.* (Neturi nei kojų, nei rankų, nei ausų ir nė kiek nekalba.) (LFK 917, 1387); *Pats mēms, pats muļķis, Visas pasaules izlāpītājs.* (Pats bežadis, pats kvailys, visą pasauly lopo [taiso].) (LFK 942, 946). Nepaisant akivaizdaus supriešinimo, jaučiamas akmens „augališumas”, „gyvūnišumas”. Jis – „augą”, „žaliuoja”, „kvailas”, „laukia”, „lopo [taiso] pasauly”; nors neturi kūnams būdingų savybių (nešala, neprakaituoja), bet „gyvena” ir daro apčiuopiamą poveikį aplinkiniams. Akmuo (girnapusē) kviečiama „pažaisti”. *Pelēkais akmentiņ, nāc ar mani spēlēties; / Es ar tevi saspēlēšu pūru rūuzu rītiņā* (LFK K 166, 1926). (Pilkas akmenēli, ateik su manim pažaisti; Aš su tavim rytelį prižaisiu rugių pūrą.) Akmens padetį erdvėje nusakantys dažniausi veiksmažodžiai – „sēdi”, „miega”, „guli”. Bet jis ir „urzgia, griaudėja”.

Mišlēse akmuo dažnai užmenamas gyvūno kodu. *Pelēks lācis tūrumā, Ne kust, ne rūc* (LFK 23, 3665). (Pilkas meškinas lauke, nei juda, nei riaumoja.) *Kur lācis tup, tur bedre paliek* (LFK 553, 757). (Kur meška tupi, ten lieka duobė.) *Simtu gadu govs / Guļ uz zemes, / Ne pūst, ne pel* (LFK 1620, 25). (Šimtmetė karvė / Guli ant žemės, / nei pūva, nei pelija.) Latvijoje daug akmenų vadinami „katinais, „karvēmis”, „arkliais”, „meškom” ir pan. „Vidur Dauguvos, žemiau Duplēs salos, yra didžiulis akmuo, vadinas arkliu. Taip pavadinatas dėl didumo...” (LFK 918 b 597).

Visuotinis gyvūnų, žmonių virtimo akmenimis motyvas žinomas ir Latvijoje. Anot vienos sakmės, velnias pavertē akmenimis karves ir piemenj – už tai, kad pastaras neatidavė jam bandos. Akmuo iš piemens kasmet auga (LFK 1993, 644, Ventspilio r., Ancē).

„Strazdēs lauke yra į žmogų panašus akmuo. Kažkada jaunikaitis ganē kiaules, ir viena īkrito į šulinj. Nusileidęs paskui ją, jis pateko į požemio pasauly, kur jį pamaitino morteris. Po trijų dienų grīžęs ant žemės, bemat virto akmeniu”

(LFK 981,3, Talsu r., Lybagai). „Prie Piestinios upēs, Aiiekstēs intako, yra Mošive vadinamas akmuo, o apie kilometrą upe aukščiau – trys gulintys eilute – mažesni. Juos vadina „Raganos tiltukais”. Senovėj per šią upę iš Vidžemės į Latgalę éjo laimės karvė. Latgalos miško pelkėj gyveno ragana, ir jai labai nepatiko, kad laimės karvė nueis į Latgalą. Metė ji tris tiltukus, jais karvė grīžo atgal, sumykė ir pavirto akmeniu. Todėl Vidžemė daug turtingesnė nei Latgala” (LFK 744, 42, Abrenės r., Bérzplis).

Savotiškas šio motyvo variantas – pasakojimas apie jūros ir pakrantės akmenis kaip skaičių sielų. „I pietus nuo Ainažių pakrantė labai akmenuota, – tai velnio darbas. Kartą Velnias sumanė Ainažiuose suskaičiuoti gyvas sielas, bet vis suklysdavo, nes sielos nebuvò vienodo dydžio. Kad geriau atskirtų didžiasias nuo mažųjų, émè rinkti akmenis jūroje. Didesnė siela – didesnis akmuo. Vaikų – mažiausis akmenukai. Taip jis skaičiavo visą naktį, bet kai nuéjo prie jūros devyniskart po devynis kartus, užgiedojo gaidys, ir Velnui iš to išgąščio visi akmenys pažiro kupetom, išdriko palei krantą” (LFK 17, 19645, Valmieros r., Ainažiai).

Akmuo – kaip judančios sielos simbolis. Pjaunant rūgus, šienaujant ar raunant linus rasti akmenį – reiškė, kad netrukus būsi pakviestas į krikštatėvius (Šmitas, 24301; 27109; 17685). Jeigu talkoj pjūties metu žmogui pasimaišo plokščias akmuo – laukia netolimos vaišės, vestuvių ar šermenų stalas (Šmitas, 24302).

Akménelis kaip pakaitalas ko „tikro”, „gyvo” (žmogaus, gyvūno, valgio) labai dažnas užsiimant prevencine magija. Kaip pakaitalas akmuo naudojamas ir per apeigas gelbstint gyvybę arba – iš šykštumo, pavydo.

„Prieš kepart duoną, į krosnį deda akmenį ar plytą, kad aitvaras rastų jį, o nepagrobtų duonos” (18; 362).

„Per Jurgines išvykstantiems pavymui reikia mesti akmenį. Jei jis nuriedės pirmyn, tai išeinantis naujoj vietoj neužtruks; jei akmuo pasiris atgal, tai žmogus grīš” (Šmitas, 12098).

Akmuo – paribio vieta: plokšumoj (kryžkelė) ir vertikalėj (uždaros kelių į požemio pasauly)

Ši motyvą salygoja ne akmens „igimtos” savybės, bet sakralinė paskirtis. „Paribio” („durų” į kitą pasauly ar vietas, kur kas pasirodo, išnyksta) savybė akmeniui suteikiama ypatingais atvejais.

Beveik visose latvių mišlēse akmuo – aukščiausiam „pasaulio ašies” taške ir apibūdinamas kaip „sédintis kalno viršūnėj”: *Atminiet, sveši laudis, kas sēd kalna galīnā. / Akmens kalna galīnā pelēkiem svārciņiem?* (LFK 553, 1268). (Atspėkit, svetimi žmonės, kas sėdi kalno viršūnėj. / Kalno viršūnėj akmuo pilku švarkeliu.); *Kas sēd kalna galīnā pelēkos svārciņos?* (LFK 834, 7634). (Kas sėdi kalno viršūnėj pilku švarkeliu?); *Pelēks vecītis sēž kalna galā* (LFK 17, 385). (Pilkas senutėlis sėdi kalno viršūnėj.); *Zaķītis sēd / tup / kalniņā, / Pelēks / Raibs/ kažoks mugarā* (LFK 17, 718, 104).

(Kiškelis sēdi / tupi/ ant kalniuko, / pilkais / raibais / kailinukais.); *Varnā sēž uz kalna, / Pelēks lakats galvā* (LFK 927, 3331) (Varna tupi ant kalno, / pilka skarute ant galvos.)

„Akmens” ir „viršūnēs”, „ašmenē”, „padangi” giminungumā liudija ir leksemos „akmuo” etimologija. Anot K. Karulio, latvių *akmens*, *akmē* kilęs iš ide. *ak-*, reiškiančios „aštruma, viršūnē, briaunotas; akmuo”. Ide. *ak-* latvių kalboje turi dvejopą prasmę: *ak-*, iš kurio – *akmens* (akmuo) ir *as-as*, iš čia *ass* (aštrus), *asmens* (ašmuo). K. Karulis įžiūri leksemą „akmuo” ir „dangus” sąsają: dangų išsivaizduojant kaip akmeninį skliautą (19; 63).

Akmuo īvardijamas ir kaip „kažkas sudarkyto, kreivo”, „priploto prie žemės”: *Salīcis, sakropolis, / Pie kalna malas piespiedies* (LFK 1311, 3331). (Sukumpęs, luošas, prie kalno krašto prispaudęs.) Tai akmenį sieja ir su požemio pasaulliu („kreivumas”), ir su viršumi („kalnas”). Reikšminės čia ir veiksmažodis „prispaudė”: suspaustumas apskritai būdingas akmeniui.

Etiologinių sakmių, liaudies dainų akmuo (kaip ir ežerai, pelkės, augalai, kai kuria prasme – upės ir jūra), priklausydamas „šiam pasaullui”, itin priartėjęs ir prie „ano”: uždaro įėjimą požemin.

„Velnias norėjo prie Nytaurės užpilti upę: suėmė sauja smėlio ir neša. Bet sugiedojo gaidys, ir Velnui reikėjo išnykt. Paleido smėlį, o šis virto akmeniu. Velnias akimirksniu prasmego, o žemėj liko skylė. Akmuo pasiridenės uždarė ją. Taip, lyg durys į pragara, ir guli” (LFK 738, 11, Pliavinos).

Pagal sakmes, žmogus per duris patenka į akmenį, kuriame parduoda sielą Velnui (Šmitas, XY, 141).

Užkalbėjimuose, mišlėse akmuo yra tarsi pasaulio vidurys. Merginai, kad sužinotų, iš kurios pusės atvažiuos jaunkiniai, reikėjo užsilipti ant akmens ir klausytis, iš kur sulos šunes (Šmitas, 33740). „Pavasari išėjės iš namų ir kilstelėjės pirmą akmenį pamatysi skruzdę – metai bus turttingi, slieką – tušti” (Šmitas, 35977).

Norint ką sunaikinti užkalbėjimu, viena iš dažniausių formulių – *vidū jūras uz akmeņa* (vidur jūros ant akmens). Ant to akmens, lyg altoriaus ar apdorojimo stalo „guldoma” auka, liga, piktoji jėga – ką norima pasiūsti į „kitą pasauly”, sunaikinti ar „perdirbtį”.

Pakišti po akmeniu – pasiūsti į požemio pasauly, į nebūtį, – dažnas užkalbėjimų motyvas: *Liku bēdu zem akmeņa, pāri gāju dziedādama*. (Pakišu bēdą po akmeniu, peržengiu per jī dainuodama.); *Kuries, mana uguntiņa, ledus kalna starpiņā! / Div' akmeņus apkārt liku, divi ledus gabaliņus. / Neauk kājiņas, necel spārniņus!* (LFK 1766, 3454). (Kūrenkis, mano ugnele, tarp ledinių kalnų! / Du akmenukus aplink dedu, du ledo gabaliukus. / Neauk kojeliu, nekelk sparneliu!)

Péduotieji ir kai kurie akmenys su ženklais yra riboženkliai. Akmenys su žmogaus kojų (basų ir su apavu), delnų ar gyvūnų pėdų žymėm – beveik visada miškuose, pelkėse, prie nedidelių upių, ežerų. Juris Urtanas pažymi, kad prie tokiu akmenų nėra aukojimo pėdsakų (Lietuvoje esama ir kitokių paliudijimų). Pėdos dažniausiai reiškė „nuosavybės

ženklą”, tam tikros žemės, teritorijos valdymo simbolį (plg. posakį – „patekti po padu”).

1436 m. rašte, kuriuo Matysui Ramui dovanojama žemė prie Krimuldos, sakoma, kad ribos pažymėtos medžiais ir akmenimis, su lelijų, kryžių ir nuosavybės ženklais (*burti*) (5, 13).

Apeigų ir/ar magijos veiksmai ant akmens

Kai kurių akmenų, būtent – péduotujų ir dubenėtuju (tokių Latvijoje – per 100) paviršius liudija, kad ant jų būta apeigų, magijos veiksmų. Latvių *mulda*, be geologinės, turi ir „duonkubilio, geldos (*abra*) ir lovio (*sile*), taigi talpos ką nors „gaminant” reikšmę. Pastarųjų metų archeologų tyrinėjimų liudijimu, akmenys su įdubimais anksčiau yra gulėję netoli gyvenamųjų namų ir buvo naudoti apeigoms. Dabar dubenėtieji, péduotieji akmenys dažniau aptinkami miškuose, pelkėse. Tai paaškinama tuo, kad vėlesniais laikais čia atliekamos apeigos buvo slepiamos nuo bažnyčios.

Kaip naudotasi akmenų įdubimais, savaiminiai ar dirbtiniais? Esama daug nuomonų. Žinoma, kad ten détos aukos: pilta pieno žalčiams ir gyvatėms, déta auka iš pirmojo derliaus. Nuo kai kurių įdubimų veda iškalti vingiuoti grioveliai, primenantys gyvatę. Tačiau daugely akmenų įdubimai iškalti ne tik viršuj, bet ir šonuose ir net apačioj. Kam? Manoma visaip: tokie akmenys žymėjo žvaigždžių padėtį (tokios nuomonės laikosi ir Lietuvos akmenų tyrinėtojai, būtent L. Vasilevičius), buvo susiję su saulės, mirusiuju bei vaisinumo kultais, su mėnulio kalendoriumi, naudoti ir kaip savotiški muzikos instrumentai. Galbūt įdubimai atsiradę gaminant akmens miltelius, naudotus gydymo, magijos tikslais; tokiuose įdubimuose susikaupęs vanduo taip pat naujotas panašiais tikslais.

Ant akmenų deginti laužai. Vienoje sakmėje pasakoja ma, kad lobio ieškotojai sukūrė ant akmens laužą. Bemat po akmeniu imta stūgauti ir švilpt. Ant akmens pasirodė pinigus saugo jusio ponaičio su apsvilintais plaukais dvasia. Žmonės išsigando ir pabėgo (LFK 464, 184, Ryga). Vilkolkis ant įkaitinto akmens sudegina savo kailį ir tampa žmogumi (Šmitas, 13).

Daugelis dainose apdainuojamų maginių veiksmų vyksta „vidur jūros”. *Melna čūska miltus mala vidū jūras uz akmeņa.* (Juoda gyvatė miltus male vidur jūros ant akmens.); *Sasakūru kaulu guni vidū jūras uz akmeņa, / Lai tas gāja sildīties mana kaula grauzējiņš.* (Susikūriau kaulų ugnį vidur jūros ant akmens, / Te ateina šildytis mano kaulus gražiantis.) (LD 9158).

Akivaizdu, kad daugelis magijos veiksmų buvo atliekami ir su akmenimis. Pavyzdžiu, žinomi apeiginiai „sodinimai” ant akmens ar vargo jam per davimai. *Apsēdos, noraudos uz pelēka akmentiņa. / Lai paliek jauna diena pie pelēka akmentiņa.* (Prisēsiu, paverksiu ant pilko akmenėlio. / Lai palieka pikta diena prie pilko akmenėlio.) Aprašytas ir akmens mušimas žabais: *Krustam situ vara picku uz pelēku akmentiņu, / Lai tā rūc tautu dēls, kā pelēks akmentiņš.* (Kryžmai čaižau vario rykštę per pilką akmenėli, / Lai taip baras

Vecapšių vienkiemis. Svetlana Ryžakova sėdi ant Dievo krėslą.

bernelis, kaip pilkas akmenėlis.) (LD 34126). Jaunikaitis joja prieš saulę, talžo rimbų per akmenį užkeikdamas, kad mergelė „sédētų kaip pilkas akmenėlis“ (LD 15278).

Kai kurias apeigas, magijos veiksmus žmogus atlieka stovėdamas ant akmens, tuo būdu įgaudamas jėgos, apsisaugodamas nuo nelaimės. *Uz akmeņa stāvēdama ar nelieti saderēju, / Kreiso roku saderēju, ar labo atderēju* (LD 15809). (Ant akmenio stovėdama, su nedoru suderėjau, / Kairiaja ranka sederėjau, dešiniaja atsižadėjau.); *Uz akmeņa stāvēdama dziedu kājas kratidama, / Lai nokrata tie ļautiņi, kas man labu nevēlēja* (LFK 530, 2407). (Ant akmenio stovėdama, giedu, kojom kratydama, / Te [kojas] pakrato tie žmonelai, kurie man labo nelinki.)

Akmenys – amuletai ir magijos priemonės

Akmenų naudojimą magijai lėmė ir jų „igimtos“ savybės (kietumas, tvirtumas, pastovumas, ilgaamžiškumas), ir požiūris į juos, asociacijomis siejamus su mitiniu pasauliu. Pavyzdžiui, labai paplitę vadinančių akmens kirvukai – *Pērkona bultas / lodes* (Perkūno strėlės/kulkos). Sakmė: „Būdamas ore, Perkūnas semia vandenį iš jūrų, ežerų, upių ir leidžia jį vėl į žemę. Smūgis stiprus, sunkus, tad atsiranda baisus griausmas. Pats Perkūnas retai trenkia, dažniau jo išdykės sūnus, nors tėvui ir nepatinka, kad tas taip tankosi. Bet kai pats Perkūnas trenkia į reikiamą vietą, ten galima rasti strėlę ar kulką. Ta strėlė galima gydyti kai kurias ligas“ (14; 248). Su ja iš žmogaus kūno ištraukiamos kulkos, daromi stebuklai (Šmitas, 1650; 23337, 23338). Iki šiol tikima: jei akmens „strėlę“ perbrauksi išilgai dantų, išgydysi nuo skausmo, jei išilgai karvės tešmens, bus daugiau pieno (14; 4). Dar 1920–1930 m. Latvijoje žinoti itin senovinai tikėjimi, esą akmens kirvukais Perkūnas muša savo priešininką Velniai ar Kipšą. Iki šiol tokios strėlės, aptinkamos Baltijos

šalyse, yra „kovos kirvukų“ išplitusios kultūros (kaip manoma, indoeuropietiškos kilmės nuo III–II tūkst. pr. m. e.) reikšmingiausios liudininkės. Archeologai mano, kad tie „kirvukai“ – apeiginiai daiktai.

Akmens ryšį su griaudėjimu (griausmu, žaibu) Latvijoje liudija ir užkalbėjimai (tarp jų ir vad. *riebšana*) nuo ligų. Pirmą kartą išgirdus griausmą (perkūną), reikia paimti akmenį ir, tariant užkalbėjimo žodžius, pertraukti jį tarp dantų, apsukti triskart aplink galvą iš dešinės į kairę ir padėt kur buvęs.

Akmens magija naudotasi dvejopai: panaudojant jo „igimtas“ savybes bei žymint erdvės koordinates. Kai kurios akmens savybės nusakyto latvių fraziologizmai. Kokios gi „igimtos“ akmens savybės? Be abejo – tvirtumas ir kietumas. „Kaip akmuo“ – reiškia, labai kietas, nepalenkiamas, atkaklus, bejausmis, žiaurus, sunkus. *Sikas olas, rudakmenis gul uz puiša dvēselīti...* (LD 8901). (Smulkūs žvirgždai, raudoni akmenys gul’ bernelio sieloje...)

Sąlyčiu su akmeniu kaip magijos priemone įmanoma permoti jo savybes. Taip „sédējimas“, stovėjimas ant akmens, jo „lietimas“, „judinimas“ igauna prasmę ir reikšmę.

Daugely liaudies dainų tekstų įspėjama ant akmens nesėdēti: ypač mergelėms (ilgai neištékės, bus toli išvežta ar vyrą gaus tingų) ir nėščiosioms (vaiko gyvenimas bus sunkus). Latvai tiki, kad itin svarbu, kur yra Laima, paskirdama naujagimiui likimą: jei ji tuo metu žemumoj, vandenyn, pelkėj, šalia akmens, likimas bus sunkus. Jei nėščioji sėdi ant akmens, vaikui visur bus sunku (Šmitas, 27322): „Oi oi, sunki mano dalia, sunki kaip akmenėlis! / Ar Laima, ar motinėlė sédėjo ant akmens?“ (LD 54795). *Es piesaku tev, māsiņa, uz akmiņa nesēdēt: / Akmens tevi nolādēs, mūžam vīra nedabūt* (LD 11806). (Aš prisakau tau, sesule, ant akmenėlio nesėdēt: / Akmuo tave prakeiks, amžiai viro negausi.); *Es piesaku tev, māsiņa, uz akmiņa nesēdēt: / Akmiņam dzīlas saknes, vedīs tālu tautiņās* (LD 11805). (Aš prisakau tau, sesule, ant akmenėlio nesėdēt: / Akmens gilius šaknys, nuduos tave toli.); *Kad es biju jauna meita, uz akmeni nesēdēju, / Lai tas manis arājiņš kā akmens negulēja* (LD 9985). (Kai aš buvau jauna mergelė, ant akmens nesėdėjau, / Kad mano artojas kaip akmuo negulėtu.); *Paldies saku māmiņai par to vieglu dvēselīti: / Nesēdējse uz akmeni grūtajās dieniņās* (LD 1059). (Dėkui sakau motinélei už tokį lengvą būdą: / Nesėdėjo ant akmenio sunkumo dienomis.) Netinka ant akmens sėdint ir siuvinėti: drabužiai bus sunkūs (LD 4466).

Kartais to „kietumo“, tvirtumo, atsparumo siekiama. Pavyzdžiui, užkalbėjimuose akmuo gretinamas su „sūriu/sviesu“, „vaiku“ (plg. rusiškąj medžiagą D. Baranovo tyrinėjimuose). „Jei pavasarį kielę pamato stovinčią ant akmens prie vandenio, vasarą bus daug sviesto (ar – karšta vasara)“ (Šmitas, 4501, 4517).

Ant akmens atsisėdama, atsistojama, kad paliktų jam vargą, pasiųstyti sunkumus nedraugams: *Atsēdos raudādama uz pelēka akmeniņa, / Lai nogūla kā akmens, kas man gauži raudināja* (LFK 3959; 8336). (Atsisėdau verkdama ant pilko

akmenēlio, / Te atgula kaip akmuo, kas verčia mane taip graudžiai raudoti.) *Lai nosēd paļājiņš kā pelēks akmentiņš* (LFK 3959, 8335). (Te prasēdi [gyvenime] peikējas kaip pilkas akmenēlis.)

Akmuo – sutvērimas bežadis. Smerkiant akivaizdu ne-teisingumā, sakoma: „Akmenims reikia šaukt!” Ši akmens savybē užkalbējimais sunčiamā nedraugams: „*Atsēdos raudādama uz pelēka akmentiņa, / Lai tā klust ļaužu mēles, kā pelēks akmentiņš*” (LFK 3959, 8335). (Atsisēdau verkdamā ant pilko akmenēlio, / Lai žmonių liežuviai nutili kaip pilkasai akmenēlis.)

Akmenų pilna visur. Linkint gausumo, tariama: „Te auga ant akmenų!”. „Te Dievas tokius šeimininkus ant akmenų augina!” O šnekant apie reikalingą, bet retai pasitaikanti: „Taip, štai jau neauga ant akmenų”.

Apie žmogu, dirbantį kas paklius, tik ne tai, kas reikia, sakoma: „Jis akmeni ant akmens deda”.

Ivairiomis aplinkybēmis akmuo naudojamas kaip amuletas. Tarkim, kačių negalima vežti arkliais, nes tai juos vargina, jie gali apsirgti. Tokiu atveju į vežimą reikia īdėti ir akmeni, tada arklys nepavargs (Šmitas, 12540–43).

Akmuo – pakaitalas: apsaugant kūdikį nuo nelabujų jēgų, į lopši dedamas akmuo: *Kad skaugītis mani kēra, lai sakēra akmentiņu* (LD 1727). (Kai pavyduolis mane čiups, teapačiumpa akmeni.) Apsaugant nuo raganų gyvulius, Jooninių nakti tvarte ant lango deda akmeni (LFK 184, 1301).

Akmuo valo vandenį. „Jei vanduo prateka per devynis akmenis, ji drāsiai galima gert, nes jokio pikto tame nera” (Šmitas, 31331).

Akmenye gali laikytis ir namų dvasia, „namų šventenybē”. „Persikēlus su gyvuliais į naują vietą, tvartan īmeta tris akmenukus iš senosios vietas” (6; 352).

Viesulas laikytas nelabujų jēgų prigimties. Kad sulaikytų viesulā, metē į jī peilj ar akmeni ir bēgo iš paskos rēkdamī (6; 539). Kad nelabieji (raganos) pavasarī nevogtu grūdū, maišā dera užrišti, o ant viršaus uždēti akmeni. Nelabasis pamans, kad maiše akmenys, atšoks nuo maišo, nieko neēmēs (LP VII, 1, 703, 700–704).

Manyta, kad tragiškai žuvusio žmogaus siela klaidžios po pasauly, kol nebus pasibaigęs jai skirtas gyvenimas. Tad žūties vietoje ar ant kapo dējo akmenis (dažnai kryžiumi): šitaip dengē mirusajam išējimą i gyvujų pasauly, išlaikē sieļa aname, požemio. (Taip susiliajā abi pagrindinēs akmens paskirtys bei savybēs: akmuo kaip užstojantis angą į požemio pasauly ir akmuo – kas kieta, nejveikiama). Padēt kā po akmeniū – pasiūsti į aną pasauly. Vēliau atsirado akmeniniai paminklai stelos, suderinančios akmens ir medžio, kuriuo siela kopija į dangų, paskirti.

Akmenis naudoti ir užsiimant apotropējine magija. Kad sausros metu išsauktu lietu, ima akmeni ir meta saulēlydzio link (jēzuito Samsono 1598 m. liudijimas). Pavasarī sodinant kopūstus, į pirmajā duobutē dēta dilgēlių, o ant viršaus akmuo (jī vadina „pavyduolio akmeniū”, *skauga akmens* – 6; 591). Tuo pasiekiamā trejopo tikslo: kopūstu galvos augs kietos kaip akmuo, bus apgintos nuo nelabujų jēgų

ir jū neapniks piktžolēs. Vienintelis akmuo čia yra ir kliūtis, ir pakaitalas, ir tai, su kuo tapatinama. Panašios magijos rastume ir tarp rusų (Akmuo).

Visame baltų, slavų plote akmenys naudoti ir magijos veiksmuose nuo ligų. I akmeni (kaip ir ī vandenį, kalnā, mišką) išvaroma tai, kas nepageidaujama – ligos, nelabojī jēga, sunkios nuojautos, blogas ūpas. K. Straubergas pateikia tokį aprašymą iš 1708 m. „Toks Kalnanas turi gydantį akmenį – apvalū, pailgā, panašū ī balandžio kiaušinį. Saugomas jis maišelyje. Triskart apveda akmeniu apie skaudamą vietą, ištaria žodžius, ir liga išnyksta kaip dylantis mēnuo, nes apninka akmeni ar medij” (6; 753). Pietų slavai akmenis nauja doja kaip baudimo priemonę, turi net užmušimo akmenimis apeigas, serbų vadinamas *uterivanije u kamen* (ivarymas ī akmeni): paskelbdami kam nors anatemą, sušerdavo akmeniu ī akmenį ir tardavo formulę (Akmuo).

Daugeliu akmenų gydo ligas: ima akmeni, po to grāžina ī senąjā vietą, ir ligos dingsta (6; 598). Šitokiu būdu pasinaudota aukščiau aprašytomis akmens savybēmis – „pasiimti” ligą: „*Ko sērdiene sērojies uz akmeni sēdēdama? / Lai paliek sērumiņš rudajam akmenim*” (LD 4077). (Ko, našlaite, liūdū, ant akmenio sēdēdama? / Te lieka liūdesys rudam akmeneliui.)

Jei kirvakočiu kaukštēlesi ī akmeni – užkeiktas žmogus pasveiks (LD 1697).

Akmuo būtinas užsiimant ir kenkimo magija. Užkalbētā akmeni meta ī šulinį (6; 616). Užkalbējo akmeni, rato nuolaužą, vinj ir padējo ant kelio. Pro šalį praeinanti moteris sunegalavo pilvu (6; 608).

Zinomas toks vogimo magijos būdas: vagis ima numirēlio apdangalą, daro iš jo svaidykļ ir meta akmeni ant stogo tū namū, kuriuos ketina apvogt. Ten visi žmonės miegos kaip užmušti (6; 62).

Užkalbant, užkeikiant, prisiekiant – nuolat minimas akmuo. Jo paskirtis ir čia tokia pati „Te tas ir vaisius jo taps bežadis lyg akmuo” (LFK 31, 1647; / 6; 576). „Te lyg dylantis mēnuo išnyks liga, te geriau prilimpa akmeniui ar medžiui”, „Te aš (jei nesilaikysiu priesaikos) sukietēsiu kaip akmuo” (LFK 75, 1708; / 6; 577). Priimta manyti, kad ligų, kurios užkalbētos ī akmeni, zemę, ugnį, šliuzus, gydytojai negali pagydyti (20; 156).

Rišdami ī skepetā grūdū, salyklo, anglī, akmenukų, silkių uodegų bei kokį niekalą, pasiūsdavo bēdā. Visa tai užkalba ir īmeta priešininkui ī tvartą, arklidę, namą, sodą, kiemą ar ganyklą (Šmitas, 36008–9). Ir visokie nelabieji buria prie akmens: *Kas tai mūsų vadāmāj uz celiņa radībīnas; / Pie akmeņa guni kura, kūrpī silda ūdeni* (21; 248). (Kas per sutvērimas ant mūsų nuotakēlēs kelio; / Prie akmens ugnī kuria, kurpēj vandenē šildo.)

Šiandien Latvijoje akmenų kultas īgauna naujų bruozų. Tradicinių prietarų elementai persipina su naujomis žinomis (dažniausiai iš literatūros), plintančiomis masinės kultūros terpēje. Kas tame svarbiausia? Nelengva suprast.

Kaip pavyzdj galima pateikti vienos „naujos senovinės šventyklos”, kurią Andrio Zandro ir Maros Kylės šeima iš

Strenčių aptiko ir atnaujino, istoriją. 1997 m. tapę savo protėvių žemės (30 ha) ir Vecapšių (netoli Smiltenės sr.) ūkio savininkais, greta buvusio gyvenamojo namo jie aptiko šaltinį, į kurį suėjo daugybė požeminių gyslų, o šalia miške – ypatingą akmenų grindinėlį (jų supratimu, kadaise padarytą žmonių). Tai nulémė ūkio naują mitologizavimą.

„Vis aiškiau skamba akmenų kalba... Mes labai norėtume ten sukurti savotišką istorinės, kultūrinės atminties vietą, rodyti ją lankytojams, paversti turizmo objektu. Mes émėmės paruošiamujų darbų: renkame gyvenimo ir protėvių muziejui medžiągą, ypač būtiną stiprinant dvasią ir tikėjimą,” viename iš laikraščių rašo Mara Kylė.

Raštuose būsimojo muziejaus vieta – „Āpšu kalns” (Barsukų kalnas) pirmą kartą minima 1665 m. Tada jo šeimininkai Jorgis ir Darta šaltinio vandeniu, pelkių dumblu, barsuko taukais gydė nuo ligų bei žaizdų. XIX a. vid. čia šeimininkavo Janis Apsé (Maros Kylės prosenelis); 1868 m. jis išpirko žemę. Jo sūnus Emīlis Apsé („Triju žvaigždžių” ordininkas, Smiltenės banko pirminkas) 1949 m. su šeima buvo ištremtas į Sibirą, Omsko r., Zarianskoje k., kur 1956 m. mirė.

Andris Zanderas, taip pat ilgai išbuvęs Sibire, prisimeina: „Mes ten likom gyvi tik vietinių déka. Jie mums labai padėjo, dalinosi paskutiniais daiktais, maistu. Žemė ten labai gera, žmonės nuoširdūs, teisingi ir tingūs. Sakydavo: „Ivanai, pasédék, darbas durnius myli!”

Šio straipsnio autorė akmens naujosios simbolikos, Vecapšių ūkio pažinimą pradėjo būtent Maros ir Andrio namuose Strenčiuose, kurie išsidėstę savotiškoj landšaftinėj duobėj. Vietovė – miškingiausia Latvijoje (Valkos r. 70 proc. – miškai). Namuose Andris rodė paminęklį „didiesiems latviams”, E. Brastiniui ir U. Gérmaniniui, projektus. Piešiniai nai-vūs ir labai patriotiniai. Aistringas noras teigtis: „Štai mūsų turtas!”

Smiltenės miesto ligoninės sodas – tarsi kitos būsimos istorijos sritis. I. Krūmalo surinkti, išdėstyti dideli ir maži akmenys, kuriuos kiti garbsto kaip kultinius. Iprastiniai akmenys, girnapusės. Ant visų aptinkami „ženkliai”: ševronai („jumiai”), kryžiai („Maros ženkliai”). Kai kurie akivaizdūs, kai kurie tik numanomi. Ar tai yra žmogaus rankų iškalta, néra principinis dalykas: ir savaiminiai išvagojimai priimami, išsiąmoninami kaip „ženkliai”, „simboliai”. Idubimas akmeny: čia galbūt buvo pilama pieno žalčiams, gyvatėms – tarpininkams tarp gyvujų pasaulio ir mirusiuju. Ypatingas démesys atkrepiamas į aštruma viršun stovinčius akmenis („iš jų išeina energija”).

Visą Vecapšių erdvę šeimininkai apmasto, išsiąmonina naujai. Nuo sodybos į vakarus yra Vélių giraitė, „kur laidojo

mirusiuosius”. Čia seniausios ievos – šventieji medžiai. Klony nedidelis tvenkinys su akmenimis – „Maros pirtis”. Du akmenys netoli vienas kito – vartai. Akmenų žiedais apjuostū medžiai (lazdynas, šermukšnis, obelis). Eilutė akmenų, ypač jei jie konuso formos, nukreipia, kur eiti ar žiūrėti. Akmuo su kampo pavidalo įdubimu – „Dievo krēslas”. Akmenys su ženklais viršu – laidotuvų liudininkai? Akmuo po medžiu. Prie didelio akmens – mažas („šeima”). Daug akmenų aplink gyvenamajį namą. Šeimininkai juos vadina: „Duonos karvojus”, „Banda” (akmuo su giliu įdubimu, panašiu į pirštų žymes duonoj), „Ūsinio akmuo” – „krēslas”, atsuktas į „šventą kalvą”. Šalia takelio, vedančio į namus, eilute išdėstyti dekoratyviniai akmenys: „Dievo pėda”, „Krivulis”, „Palankus damoms ir dvasios darbui”... „Vyro atsiradimas”, „Maros ženklas”, „Ežiukas”, „Širdelė”, „Kaukolė”, „Varlė”, „Moters lyties organai”, „Pusmēnulis”, „Mieganti motinėlė”. Vieni akmenys „šalti”, kiti – „šilti”. Tai esą galima pajusti virš jų ištiesus rankas...

Medžiai ir akmenys. „Ženkliai”: daugelis jų, akivaizdu, savaiminiai, gamtiniai. Bet tai šeimininkų netrikdo: jiems tai vis tiek kulto objektas. „Juose – nuoroda į gydymo, apeigų, ūkio reikmes... Ir visoks akmuo – informacijos šaltinis. Ir bet kaip pabirę giraitėj akmenys – unikalū. Kitur miškuose nieko panašaus neaptiksi, ten viskas pabirę sumišai. O čia visi akmenys nukreipti į vakarus – į „šventą kalvą” – sakralinį centrą. Tik „Dievo krēslas” giraitėj ir „Ūsinio krēslas” prie namų – į rytus. Šiaurės vakarų kryptimi – nieko nėr, ten tuščia, ten saulė niekad nesirodo. Ten vėlių karylystė. Mirusiuosius laidojo vakarų pusėj, sielos išeidavo į šiaurės vakarus. Pietų pusėj – obelų sodas.

Smiltenė. Buvusių apeiginių akmenų sodas prie ligoninės. Autorės nuotraukos.

„Kur akmenys išdėstyti ratu ir kur sueina keletas požemio gyslų, paukščiai dažnai suka ratus, mes žiūrim – ir ašaros mūsų akyse...”

Vijcieme yra rašytojo kraštotoyrininko Arturo Guobos namas, – taip pat „akmens naujosios simbolikos” Latvijoje paminklas. Šeimininkas ypač atkreipia dėmesį į gydomąsiąs, informacines, magines akmenų savybes. Jis bendrauja su akmenimis, augalais, klausia jų patarimo. Išdėsto juos taip, kaip jie patys jam liepia; mano, kad akmenys veikia tam tikra sistema, prisilaiko hierarchijos, todėl labai svarbu jų išsidėstymas.

A. Guoba buvo nuvedęs prie išnykusio Silabitarų kaimo. Pasak padavimų, jo žmonės labai ilgai, iki pat XX a. vid., laikėsi senojo tikėjimo, apeigų. Kalvos šlaite dar žymu augus čia labai senai, 1950 m. audros nuverstai pušiai, prie kurios iki pastarųjų laikų buvo nešamos aukos. Čia pat būta ir kapinių...

„Šventasis kalnas”, – anot A. Guobos, – visada buvo įreniamas „Pasaulio kalno”, „Pasaulio medžio” pavyzdžiu. I aukštį – trys lygiai: dieviškasis, žmogiškasis, chtoniškasis. Plokštumoje – keturių pasaulio pusės. Šiaurė visada tuščia, „ten saulė niekada nesirodo”. Rytai – ten dažniausiai šaltinis, tekantis prieš saulę, į rytus. Šiuo atveju – upė Vija. Pietūs – oro sritis. Vakarai – susiję su liūdesiu, mirtimi – ten pelkė ar ežeras („Maros tvenkinys”). Ir taip visoje Latvijoje. Štai kylame „Saulės taku”. Žmogus (jis buvo vadinas Ūsiniu) pavasarį į ji kildavo ant žirgo. Viršus išklotas akmenimis. Jie susiję su gyvenimo, kalendorinio ciklo apeigomis.

Po įvedimo apeigų žmogus gaudavo tam tikrą žymenį, kurį, tam žmogui mirus, iškaldavo ant akmens – „kad siela būtų balta”.

Iš rusų kalbos vertė Liudvikas GIEDRAITIS

*Dékoju dr. Lilitai Kudirkienei,
padėjusiai sutvarkyti tekstą.*

ІШНАШОС:

- Христофорова О. Б. Логика толкований. Фольклор и моделирование поведения в архаической культуре. – Москва, 1998. – С. 5.
- Čia ir toliau: LFK – Latvijos MA Literatūros, tautosakos ir meno instituto fondas. Pirmas skaičius žymi rankraščio numerij, antras – teksto.
- Славянские древности. Том 2. – Моква, 1999. – „Камень”. (Toliau – Akmuo).
- Čia ir toliau: LD – Barons K., Visendorfs H. Latvju Dainas. 1–6 sēj. – Jelgava, Rīga, Pēterburga, 1896–1915.
- Urtāns J. Pēdakmeņi, robežakmeņi, muldakmeņi. – Rīga, 1990.
- Straubergs K. Latviešu tautas paražas. – Rīga, 1940.
- Панченко А. А. Исследования в области народного православия. Деревенские святыни Северо-Запада России. – Санкт-Петербург, 1998.
- Goba A. Akmenim dzīļas saknes. Celš, kas sākās Bitarīnā. – (Rīga), 1995.
- Tas Latviešu ļaužu Draugs. – 1836, Nr. 21.
- Goba A. Jāniša kults // Varavīksne. – Rīga, 1988.
- Baltijas Vēstneša pielikums. – 1889. g., Nr. 23.

- Dundulienė P. Pagonybė Lietuvoje (Moteriškosios dievybės). – Vilnius, 1989.
- Lerhis-Puškaitis A. Latviešu tautas teikas un pasakas. – Cēsis. XIII. (Toliau – LP ir tomo numeris). Taip pat: Vēja vanadziņš. Latviešu tautas teikas. Sak. G. Leja. – Rīga, 1993. – P. 24-25.
- Vēja vanadziņš. Latviešu tautas teikas. Sak. G. Leja. – Rīga, 1993.
- Богушевский Н. К. Заметка о селе Выбутах, родине св. вел. Кн. Ольги Российской // Труды III Археологического Съезда. Том 2. – 1878.
- Šmits P. Latviešu tautas ticējumi. 1–4 sēj. – Rīga, 1938–1942. – 15 skyrius. (Toliau – Šmitas ir teksto numeris.)
- Latvju tautas anekdotes. Sakopojis un redīgējis P. Birkerts. 1–4 sēj. – Rīga, 1930–1938. (Toliau – Birkerts).
- Straubergs K. Latviešu buramie vārdi. 1–4 sēj. – Rīga, 1944.
- Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnica. 1 sēj. – Rīga, 1992.
- Latviešu Avīze. – 1861.
- Tihovskis H. Kāzu paražas Latgalē. – Rīga, 1993.

THE VOICE OF LATVIA

The image of the stone in Latvian mythology

Svetlana RYZHAKOVA

Svetlana Ryzhakova, a Russian scholar from Moscow who lived in Riga for a long time and who has become well acquainted with this nation and has a good command of the Latvian language is investigating from different angles the reflection of the stone in Latvian mythology.

In Latvia the attention of the scholars has been attracted by historical data concerning the cult of ancient beliefs since 1980. Preservation of stone has become the state's concern. Over four hundred cult stones have been registered in Latvia.

Up until as late as the twentieth century the cult of the stone was retained in Latvian folk culture. Presently under the circumstance of the new ethnocultural mythologization ancient cult stones are being restored to a new life.

On the basis of both the themes of Latvian folklore and ethnographical data concerning the stones the author is trying to single out conditional subject groups that in one aspect or another may reflect the image of the stone in Latvian folk world concept. Stone and water have been regarded as signs of the eternity. People, animals and things disappear in the stone (in the rock); the stone is an accumulation of wealth which can be taken out of the stone. Cult stones make up a separate groups of stones. In Latvia around thirty stones, which have anthropomorphic, zoomorphic or ornithomorphic appearance, are known. Descriptions from the 18th–19th centuries provide facts that diverse rites used to be performed near cult stones. It was assumed that homely ghosts, calendar deities as well as some folklore or mythological personages were embodied in the stones. The whole of the areas of Baltic and Slavic cultures feature the interrelationship between the stone and demonic entities – water-nymphs, water-sprites, forest-men.

The stone is considered to be the place of the boundary – on the plain it represents a crossing, and vertically it serves as an orifice to a world of the underground.

The stones were used both as amulets and means of magic. The utilization of the stones for magical purposes was predestined both by their properties (solidity, hardness, stability, longevity) as well as the associations with mythic world. According to archaeologists, widespread little stone axes, for example, are regarded as former ritual things.

Sēlių sielos žaltvykslėm

Liudvikas GIEDRAITIS

2001 m. rugpjūčio 10–12 dienomis į „Sēlių kultūros dienas Zarasuose” šio rajono savivaldybės kultūros skyriaus vyriausiosios etnografės Rimos Vitaitės rūpesčiu ir kvietimu buvo susirinkę daug garbių žmonių: archeologai Vytautas Urbonavičius, Vytautas Kazakevičius, Andra Simniškytė, kalbininkai Bonifacas Stundžia, Laima Grumadienė, muzikologai Algirdas Vyžintas, Martinis Boiko (iš Latvijos), Raimundas Garsonas, daugelio etnokultūros dalykų žinovas Libertas Klimka, iškalbioj tautosakos specialistė Gražina Kadžytė, kraštotoiros Lietuvoje puoselėtoja Irena Seliukaitė, sēlių krašto patriotas dvasingasis Algirdas Svidinskas, veiklusis žurnalistas iš Latvijos Sigizmundas Timšanis, jo tautietė Olga Vabilė iš Aknystės kraštotoiros muziejaus, senojo tikėjimo aiskintojas Liutauras Balsys, „Gastautos” folkloro ansamblio vadovė Vida Lungienė ir dar pulkeliis matytų ir nematytių žmonių, vedinę vieno siekio: kuo daugiau sužinoti apie sēlius. Sēlių gyventi plotai dabar perskelti Lietuvos ir Latvijos sienos: šiapus jos – Biržų, Rokiškio, Kupiškio, grybšteli Zarasų, Utenos, Anykščių, gal – Ignalinos rajonus, o kitapus – siekia Dauguvą. Lietuvoje du trečdaliai Sēlos, Latvijoje – trečdalies. Septyni šimtai gramzdinančią iš užmarštį metų! (Kai pats, žmogau, tiek laiko nebeturi gyvybinių jėgų priiminti save, ištarti bent savo vardą, taigi – žinom, kas atsitinka... – L. G.) Ilgus šimtmečius ir patys lietuviai, latviai nė savo vardo nelabai pajėgė garsiai ištarti, smilko istorijos žaizdre, o kai tarp XIX ir XX amžių pagaliau išsiliepsnojo, tai dar ilgai buvo užsiemė vien savimi. Nuo XX a. penktodo dešimtmečio, žinom gi, – vėl atėjo *iskonno russkich zemelj* įteisinimo laikai, kurių labai raudonoj ugny tokia subtilybė kaip baltų gentys buvo itin nepageidautina, o „*idėjiškai kryptingai*” mąstantiems – net ir „*nacionalistiskai žalinga*,” turėjo visai išgaruot. Taip ir smilko šimtmečiai. „Prisiminimų”, aišku, būta, bet retų ir „gryna moksliui lygiu”, tačiau Sēlą kaip realiai ar trokštamai dvasia gyvuojančią, savo istorijos oru kvėpuojantį organizmą bandoma prisiminti, atgaivinti tik dabar. O Zarasai (ten ir folkloro ansamblis „Sēlona”, ir kasmetiniai festivaliai „Sēlos muzikantai”, ir daugybė renginių, kiek tik įmanoma, – vis su Sēlos vardu), taigi Zarasai štai jau ir visa atsakomybe, atrodo, bando priimti naujujų laikų Sēlos sostinės vaidmenį, juo labiau kad ir pats Zarasų pavadinimas – tikrai sēliškas (kalbininkai tuo neabejoja), iš sēlių žodžio *ezers* (ar *azars*, *ezars*), jei būtu iš lietuviško *ežero*, skambėtų – gal *Ezerasai*, gal *Ezerénai*, gal *Žerasai*, gal pagaliau – *Žarasai*. O žemės iš Šiaurė nuo Zarasų (apie Antazavė Dusetų link), taip pat, anot kalbininkų (archeologai jiems šiuo atveju galvomis nelinksi), esą buvusių sēlių apgyvendintos intensyviausiai, nes ten „labai tanku”, jų aiškinimu, būtent sēliškų vandenvardžių, vietovardžių: *Čičirys*, *Zalvė*, *Antazavė* (sen. *Antazalvė*), *Zaduojā*, *Zinajai*... (Atsiprašau, esu pasauli išvydęs būtent šių pavadinimų tiršty, tad jei kalbininkai teisūs, – „nenuginčijamai” sēlių palikuonis, kurį jau galima būtų ir „tirti”: atsisprendę gal ir sēlių sielos bent blyksnis – L. G.). Paslaptingas, net Lietuvos mastu kiek per tolimas už savo vandenų Zarasų kraštas, gal net svetimokas, pamestas tarp tų nesibaigiančių apšepusių kalvelių. Va, Rokiškis – visai kas kita: iš ten ir sūriai, ir kalvio Ignoto

teisybė, ir protinges, gudrus A. Brazauskas, taipogi – ir itin prisiitaikęs P. Griškevičius, o Zarasai, Dusetos – kas jie su savo pakrūtėm, ežerais, ką gi jie – Vienužis, Strazdas, Širvys – Dieve, po kojom realios žemės nematę, labai jau neteisūs, kad buvo gimę šiam pasauly, labai jau nepritaikyti gyvenimui, nebent giedot gražiai mokėjė, o ir tai – tik užpylę kairumo ant karšciujančių smegenų... Gal tokia ir yra Sēlos dvasia: grynujų racionalistų ir grynujų lyrikų... Bet tai tik mano, atsitiktinio L. G., kuris visai ne mokslininkas (vien gerbiantis tokius) ir niekad net netroškės tokiu būti, sušiauštų jausmų pasiplaikstymas, atsiliepus į nenuilstančios Rimos Vitaitės kvietimą atvažiuoti minėtomis dienomis į Zarasus, kuriuose radau išvardintų bei kitų protinę žmonių pulkelį, o tai buvo visai pakankamas prindas pradeti „Sēlos paieškas” nuosekliai ir argumentuotai.

Sēlių genties tyrinėtojos archeologės A. Simniškytės liudijimais (labai nemenka jų dalį galima perskaityti „Liaudies kultūros” 1999 m. Nr. 5), dar nėra įtikinamai įrodyta, kas ta Sēla: ar ji buvo tik administracinis teritorinis vienetas, ar jau sudarė ir kultūrinį kalbinį darinį. Stanga duomenų. Iki III m. e. a. sēlių teritorija, archeologų požiūriu, nesiskiria nuo aplinkinių baltiškių žemių. III a. ēmė formuotis baltų gentys. Sēlių požymis tuo metu – laidojimai pilkapiuose su akmenų vainikais. Deja, po trijų šimtų metų (V–VI a.) archeologinių paminklų Sēlių krašte staiga labai sumažėja, o kai VI a. pab. vėl ima daugėti, jie labai sulatgalėjė. Tai reiškia, kad sēliai jau asimiliuojami. Būtent todėl, anot archeologų, sēlių gentis visavertiškai lyg ir nesusiformavo. Tik nuo VI–VII a. esą galima „bandyti Sēlos ribų ieškot.” Lietuvoje jos eitų per Čičirio ež. – Antazavę – Dusetas – Šventąją – Subačių – Vabalninkus – Papilį. Vėliau tos sienos susiaurėjo iki Luodžio – Antalieptės, išnyko sēlių gyvenimo žymės dabartiniuose Utenos, Zarasų rajonuose. Sēlių reliktai akiavaizdžiaus ir ilgiausiai išsilaike Lietuvos pusėj pariby su Latvija. Pasak A. Simniškytės, tai esą gal todėl, kad sēliai nuo lietuvių labiau nei nuo latgalių skyrėsi, tad „iš paskutinių stengési išsilaikti, ir jiems tai pavyko.” (Ta proga ir man, L. G., rūpėtų įsiterpti: juk lietuviai ir šiandien savo „tautines mažumas” kitą kartą labiau gerbia nei patys save!) Rašytinių šaltinių apie sēlius labai šykštūs ir velyvi: V. Kazakevičiaus liudijimu, X a. minima tik *fluvium Selane* (Sēlių upė). Tai dabartinė Daugava. O patys sēliai pirmą kartą paminėti XIII a. pr. (dvieju šimtmečiais vėliau nei lietuviai, užkalę Brunoną, vadinamą Bonifacijum, ėjusį krikštyti Lietuvos. – L. G.). Antropologiskai sēliai esą artimiausiai lyviams (taip teigia Latvijos antropologai). V. Kazakevičius yra kasinėjęs sēliams priskirtiną Visietiškių (Anykščių r.) pilkapyną su 15 pilkapių iš III–XII a. („intensyviausi” jie esą buvę VIII–XI a.). Kapai nedegintiniai (išskyrus du). Radiinai – apykaklės sukeistais galais (tokių Lietuvoje rasta apie 40, čia – 3), žalvariniai įvijiniai karoliai, žalvariniai smeigtukai, apyrankės su užkeistais galais (VI–VIII a.). Archeologai vis prienna sēliškų reliktų stoką. Bet tai galbūt dar anaipolt neliudija sēlių genties minėtojo, sakytum, nesusiformavimo. V. Urbonavičiaus žodžiai, ten, kur „strichuotos keramikos kultūra” (tai – ir sēlių teritorijoje), V–VII a. palaikai buvo deginami ir

sumetami į ežerą. Ir aukos buvo metamos į ežerus. Tad būtent ežeruose galbūt slypi nemenka sėlių paslapčių įminimo dalis. Nes daug esama piliakalnių, prie kurių nežinia kodėl nėr laidojimo paminklų. Archeologų kasinėjimo duomenys akivaizdžiai paliudija bent jau du dalykus – tautų kraustymąsi ir – kaip krikščionybė gujo senojo tikėjimo papročius. Pilkapiai su akmenų vainikais I a. aptinkami tik Žemaitijoje, V a. jie ten išnyksta, bet atsiranda Rytų Lietuvoje (ir – Sėloj). Vandeny laidota iki pat krikšto. Dar XVI a. mirusieji laidoti su įkapėm (t.y., pagal senojo tikėjimo paprotį). Tik XVI a. pab. štai išnyksta: krikščionybė įsigali (ir sėlių krašte).

Archeologų radiniai lyg ir sunku paliudyti, kad sėliai buvo susiformavę į visavertę gentį, o kalbininkai (bent jau B. Stundžios lūpomis) tikrai nelinkę abejot sėlių kalbos, kuri, visai tikėtina, turėjo ir tarmių, savitumu. Ir ne tik kalbos, bet ir – dvasios. „Gimęs prie Tauragno ežero, keturi kilometrai nuo Sélās kaimo, – esu sėlis: be šlipso, be papildomų atributų”... Sėlių pasaulis mišlingas kaip ir galindų. Net senieji (iki XII a.) rusų metaraščiai nežinia kodėl nepamini sėlių: gal tos genties žmonės ne itin išsiskyrė iš kitų, gal gyveno pramaišiu su žiemgaliais, latgaliais, lietuviiais. Rašytinių šaltinių sėliai nepaliko, tad apie jų kalbos savitumus dabar tegalima spręsti pagal tai, kas sėlių gyventame krašte, kalbos požiūriu, nepritampa, iškrenta iš bendralietuviškos, rytų aukštaičių sistemos. Tačiau netgi ir tai, kas „iškrenta”, sunku įrodyt, ar yra būtent sėliška. Bet paieškos nerā bevaizės. K. Būga teigė, kad vietoj lietuviškų š, ž sėliai turėjo s, z. Tuo neabejojama. Minėtieji toponimai (*Zalvē, Zaduoja, Zirnajai...*) – „šimtu procentų tikslumu” – sėliški žodžiai. Esama ir bendriniai žodžiai, neabejotinai sėliškų – *zliaugti* (tekėti), *zerletyti* (purvinti). Tauragnų apylinkėse aukštą, liesą pravardžiuoja *znieba*, o tokią mériną – *zniebyčia*. Tai esą tikrai sėlių žodžiai. Kur lietuvių kalbos minkšta k, sėliai turėjo c, *keliias* sėliškai skambėjęs *cels*. Yra toks ežeras *Čedasas* (miestelis – *Cedasai*), sėliškai skambėjęs – *Cedasas* (*Cedasai*), o lietuvių išvertė į *Cedasq*. Jei tas ežero pavadinimas būtų grynai lietuviškas, jis būtų *Kedasas* (kaip ir minėtasis *Čičiryš*: jei būtų lietuviškas, skambėtų – *Kikiryš*). Sėlių krašte vietovių, upių pavadinimuose būdinga priesaga -j: *Indraja, Zaduojas, Antadraja...* Tai esą tikrai sėlių palikimas. Kaip jotvingių -ng-: *Leipalingis, Stabingis*. Tuo neabejojama. Sėloj būdingos pavadinimų galūnės -as, -(i)ai: *Bradesiai, Aslnai, Zarasas*. Deja, visą tos kalbos garų sistemą rekonstruoti tikrai neįmanoma, nes neatsekami tie elementai, kurie buvo sutapę su lietuviškais, latgališkais. Manytina, kad kupiškėnų būdingasis -o- (*mergoita, rotas...*) yra būtent sėlių kalbos paženklintas. Tačiau įrodyt neįmanoma. *Lé-vuo* (upė), *želmuo, akmuo* – tikrai baltiški žodžiai, turę labai senovišką formą, bet jų kilmė neišski. Gal – sėliška? Daug kas neišski. Anot L. Grumadienės, tyrinėjusios šio krašto senoussius inventorius, ties manytina sėlių vakarine riba linkstama pribalsius minkštinti, lyg dzūkuoti. Tad sėliai – galbūt rytų baltų gentis, atklydusi iš pietų?! (Vasaros vidurys – esą galima moksliskai bent kiek ir pafantazuot!) Tačiau yra taip: minkštink kokį *Kiviliai*, ir galiausiai išeis *Civiliai*. Tad gal pirmynio būta k, kuris tik vėliau išvirto į č, c ? Dviejų šimtų metų senumo dokumentuose rašoma būtent *Kiviliai*. (Na, štai – jau ir pakankamas pagrindas tiesos tarp dviejų teiginių ieškojimams! – L. G.) Sėliai gyvено ne tik šalia baltų, bet ir – dregovičių, krivičių (t.y., slaviškų genčių), ir jų įtaka taip pat galėjo būti reikšminga. 1585 metų Panemunėlio dvaro inventoriuje pavardės labai baltiškos: *Mažiulionis, Narbutas, Kivirponis, Godulis*, o tų pavardžių turėtojų žmonos – *Masia, Hania, Naruša, Haliulia, Polonia* – aiškiai slaviškais vardais. Visa tai akivaizdžiai liudija buvus tuo metu (deja, ir anksčiau bei vėliau – L. G.) nemenkos migracijos iš

rytų, pietų. Net aiškinant kalbinus pakitimus, verta atsižvelgti į tai. Sėlių kraštui truputį būdingas pavardžių, sakytm, sumoteriškėjimas: *Karla, Ruzga, Stundžia* (juk ne Ruzgas, Karlas...) Kodėl? Sunku paaiškint. Sprendžiant pagal archeologų radinius, sėliai esą buvę labai taikini, iš istorijos akiračio išdilo tik XIII a. Bet sėlių genijaus vaisius sutartinės – gyvos ir iki šiol. Anot B. Stundžios, jos gal net priešindoeuropietiškos kultūros palikimo, nes aptinkamos mažesnėj nei visa Sėla teritorijo (tik Latvijos pariby, kur, A. Simniškytės teigimu, sėlių kultūros pozymiai išsilika į ilgiausiai, net iki XV a. – L. G.). Ar būta ir Latvijos Sėloj sutartinių? 1891 m. vietovėje *Sauka* buvo užrašyta daina apie žiemos lygiadienį, o kita, *lyguo* daina, – vietovėj *Leis-ciems* (Vidžemėj). Abi, anot jas tyrinėjusio M. Boiko, labai išskiria iš kitų šio krašto dainų, „glumina sekundų, daugiaabalsumo gausa”, t.y., tuo, kas būdinga sutartinėms. Aiškinėsis to priežastis muzikologas niekuo įtikinamesniu jų negalėjęs pagrįsti, tik būtent „sėliškumo pozymiu”. O ir visą Sėlą (muzikiniu požiūriu) jungia tik tos *sekundos*, „aptinkamos” vien senosios Sėlos plote. Bet – kas ta Sėla šiandien? Ar, A. Vyžinto žodžiai, tik „istorijos atodūsis, ar tebežaliuojanti baltų ąžuolo šaka?” Muzikos palikimo požiūriu, esą – „tebežaliuojanti”. A. Sabaliauskas, A. R. Niemis, S. Paliulis akivaizdžiai įrodė, kad sutartinės – būtent sėlių muzikinės kultūros palikimas. Sekundinės polifonijos darna, orkestrinio mastymo pradžia, daugiaabalsumo šaknys – gal būtent čia, „Sėloj”, anot A. Vyžinto, kilusio iš Vyžuonų, laikancio save sėlių genties palikuoniu, nuo jaunų dienų gamtos paviliotu prie liaudies muzikos, prie jos „nesuvokiamų reiškinii”. Tie pirminiai instrumentų tipai – penkiastygės kanklės, penki skudučiai, dvi daudytės – jau esą pakankamai orkestrinio mastymo pradžiai, to užteko atlkti ir sutartinėmis. Sutartinėse daug tariamo „chaotiškumo”, bet yra viena nuostata – „apsieiti be pustonių, be mažosios sekundos”. Polifonijos ir orkestrinio grojimo tėvynė, anot nenuilstančio savo gimtinės muzikos dievintojo A. Vyžinto, – būtent „Sėlija”: penki vienas šalia kito sutartinę grojantys skudutininkai – „kaip orkestro prototipas”. Tas archaijiskas sėslus patriarchalinis kraštas tarp balų, ezerų, miškų išsaugojo daugiaabalsę savo muziką. Jos pulsas „mušė su skudučių ritmu, trimitų saskambiais,” susiliédamas su gamta ir viskuo, kas gyva, alsuoją. Tos muzikos tempas – lyg žmogus be galio eitų savo tolimą (gyvenimo, – sakau) kelionę. Visur joje būtinai girdime „visuminį gamtos pojūtį”: nei minoro čia, nei mažoro... Tai muzikai būtina erdvė, aidas, erdvės ir laiko vienovė. Ir – ne kapojimas, o gaudesys, *ostinato*, kaip gamtoj. Atskiros partijos išnyksta, lieka būtent tas gaudesys, „sakrališkoji funkcija”. Ta muzika puikiai tiko gamtos jėgoms pagarbinti, apeigai atlkti, žmogui palydėti į aną pasaulį, medituoti, vienovei su gamta išreikšti. Tolimos civilizacijos meninis palikimas – ta sutartinių muzika. Tai – lyg muzikinė ikona, šventas paveikslas, nutapytas muzika, kuriai būdingas ir „kosmologinis pradas” (vertikali polifonija). Viso to šiandien nederėtų pamiršti mūsų folkloro ansambliams. Nes, A. Vyžinto žodžiai, „vyksta tos muzikos desakralizacija” (J. Čiurlionytė savo laiku šnekėjo apie liaudies muzikos „denacionalizaciją“). Turim svarų baltiškosios kultūros klodą, savają klasiką, tad nusikalstama nepasinaudoti ja, nemodifikuot, ne-transformuot, nepritaikyt prie naujosios muzikinės kalbos ir mastymo, bet – „nedeformuojant senojo etnoso raiškos pozicijų”. Mūsų šiandieninės mokymo sistemos didelė klaida – atsisakyti tos „baltų kultūros klasikos... Laikas atsirasti Sėlijos muzikiniams vienetui Europos kultūroje“. Kompozitoriu V. Bartulio, B. Kutavičiaus, F. Bajoro dėka naujai iprasminamas ir baltų kultūros muzikinis palikimas. „Neprarasti savitumo – mūsų būties klausimas“. (Malonu girdėt balsą tyruose! Ir – perteikti ji, tą balso... tyruose... malonu. – L. G.)

Kalbėti apie sėlių krašto instrumentų išskirtinumą, savitumą sunku, nes, pasak N. Lungienės, folkloro ansamblio Rokiškyje „Gastauta” vadovės, nėra konkretių žinių apie daugelio instrumentų susiformavimo laiką. Prie Utenos yra rastas paukščio kaulo muzikos instrumentas iš I a. po Kr., o pirmieji mūsų muzikos instrumentų rašytiniai paminėjimai – XVI–XVII a. Prūsijoje. Lietuvoje – tik XIX a. Senieji instrumentai turėjo pirmiausia apeginę, maginę, signalinę paskirtį. Saviskambiai (terkštės, dzinguliai, kleketai, varpeliai...) pirmiausia tiko piktozioms dvasioms nuvaikyti bei – kaip signaliniai instrumentai. Panašiai ir mušamieji: žiniai perduoti (tarkim, mušant tam tikru taktu, pranešti apie kieno mirtį), švenčių metu žmonėms išmiego kelti, meškai baidyti iš javų lauko.... Kanklės. Jų atsiradimo laikas – nuo pat poledynmečio. Išvaizda (lyg juodas luto telis, penkių septynių stygų), skambinimo tikslu, paskirtimi archaiškiausios esą – būtent Šiaurės ryty Aukštaitijos – Biržų, Kupiškio, t.y., Sėlių žemėje. Paskirtis sietina su laidojimo ritualais, kelione, palydėjimu į kitą (aną) pasaulį. O ir vėliau čia kankliuota, sakytum, „suapeigintai”: tik sambrėsky, tik sau, tik namie, tik – vyru... Visos kitos kanklės, paplitusios Žemaitijoje, Suvalkijoje (9–12 stygų, ornamentuotos), jau vėlyvesnės. Aukštaitijoje esą dar tebesanti gyva kankliavimo tradicija. Ir skuduchiavimas (paradoksalu: pučia vienas žmogus vieną skudutį, o girdim daug balsų!) ilgiausiai išsilika būtent čia, sėlių krašte, – iki pat XX a. Paskutinis židinys buvęs Biržų, Kupiškio r. (Ten, kur sėliai, anot A. Simniškytės, vėl primenu, ilgiausiai išsaugojo savitumą – L. G.) Skudučiai sietini ir su toteminiais paukščiais. Švilpukai, molinukai – piemenų signaliniai instrumentai, bet anksčiau naudoti ir medžioklėse. Vėliausiai – naktigonėse. O būtent Rytų Aukštaitijoje lumzdžiuodavę ir skerdžiai. Ragai – tik „sutartinių srityje” (Biržų, Kupiškio r.). Jie sietini su toteminių gyvūnų garbinimu. Bet jais ir žinios buvo perduodamos – per Jonines, Petrines ar laidojant: gaudžiant kas 5–7 km. Išnyko XX a. I p. Daudytės Sėlių krašte išnyko anksčiau už ragus, kartu su sutartinėmis... (Kažkokia neapčiuopama laimė eina per kūną, atsiprašau, visa tai rašant... Ir keista, net – tokius žodžius: „atsirado... išnyko, atsirado... išnyko...” – L. G.). Sėlių krašte būta ir savitų daiktinių muzikos instrumentų: stryku virpintas pjūklas, mušta į duonkubili, pasagą, o XIX a. pab. – XX a. pr. čia labai paplito „peterburgskās (petaburgskās) armonikās”. Bandomojos nemėgtos. Čia, pasirodo, nežinoti ir tabalai. Bet šamanizmo reliktai (minėtos skambinimo kanklėmis tradicijos) ilgiausiai išliko būtent čia, sėlių krašte, toj etnokultūriniu požiūriu, pasirodo, savotiškoj Lietuvos pasaulio gūdumo. Taigi ir tradicinė muzika būtent čia ilgiausiai išsilikė – iki pat XIX a. pab. – XX a. pr., o galutinai užgeso – XX a. viduryje: Biržų, Rokiškio, Kupiškio, Zarasų krašte, – Sėloj. Esama šiam krašte ir švenčių šventimo, papročių savitumo. L. Klimkos (beje – „Klimka”, o ne koks „Klimkas”, tai reiškia, anot jo paties, „taip pat iš Sėlijos vidurio pavardė pareinanti”), taigi šio stropaus žmogaus tyrinėjimų déka gal pirmą kartą išsiaiškinta daugelis būtent sėlių krašto papročių, švenčių šventimo ypatybų. Artojo laistymas po pirmos arimo dienos žinomas visoje Lietuvos, bet čia, sėlių krašte, – ir per mėšlaveži, užbaigus darbą, laistytasi. Čia linus sėti esą „labai būdinga”, kai su žmona esi susipykės. (O!) Kodėl? Neaišku. (Gal – kad séjėjas supykęs energingesnis būtu!..) Čia labai tikima dešiniaja puse. (Šventi žodžiai. Jei esu sėlis ir tuo požiūriu mane galima „tyrinėt”, – galiu patvirtint: kur beatėjės – į bažnyčią ar prie ežero, niekad ne suksiu į kairę. – L. G.) Čia tiesià (t.y. dešiniaja – L. G.) akimi ką pamatyti lemia daug didesnę sėkmę. Saulei nusileidus čia pirtin jau nebeinama, o – tik su saule. Tik čia tikima, kad girnas per Naujuosius metus galima atnaujinti sumalant pelenus. Tik čia

devyni vainikėliai (būtent įvardinama – devyni) per Jonines palaidžiami. Čia per Agotą šventinama ir druska, ne tik duona. Per Blovieščių (kovo 25 d.) čia paminima, kad atbunda meška (kitur Lietuvoje to lyg ir nesakoma, o tik – kad gandras atskrenda). Per Petrines čia saulė *nusirėdo* (kitur – *šoka ar pradēs antrą pusę*). Tačiau visa tai – pusiau tikra, pusiau netikra, nes trūksta išsamesnių duomenų iš visos Lietuvos. (Betgi vis tiek, sakau, laimė apie tai šnekėt... – L. G.). O alkvietai čia visada *prie vandenų*. Tai jau būtina. O sėlių genties minėtajį taikingumą, nekarlingumą, darbštumą liudija senųjų kaimų vardai, labai susiję su amatais (Šikšniai, Avilai, Daržininkai...). Antra vertus, čia užrašyta daug ir karo dainų, ir revoliucinių, iš čia daug „sovietinių veikėjų... paradoksių”...

Senujų tikėjimų pamatas – burtai. Juos gyvildenti Zarasuose minėtom dienom émési L. Balsys, kurio seneliai esą „būtent iš čia” ir kurio protéviai esą buvę žiniuony. Burtai – dievų valios ženklo ieškojimas. Tačiau nuo krikščionybës laikų burtininkai paversti „blogais”, neigiamais. Burtininkas – rysiui su anapusiniu pasauliu. Burtai – svarbiausias gyvenimo atvejais gauti labai reikalingas žinias. Nereikėtų painioti magijos (kerétojų srities) dalykų su burtininkavimu. Magas esą niekad nebus burtininkas. O burtininkas gali mokėti ir magijos. Magas niekad nebus žyniu. O žynys gali mokėti ir magijos dalykų. Burtininkas – kaip astrologas. Jis mato ženklus ar išgauna juos iš tam tikrų jėgų ir pranašauja. O jau tų ženklų poveikis – magijos dalykas. Tačiau visų jų, esančių senojo tikėjimo paunksmę (L. Balsys saké – „senojo tikėjimo nešėjų”), – burtininkų, kerétojų, užkalbėtojų, žiniuonių pasaulėžiura, pasaulėjauta labai artima: visi jie yra to „senojo tikėjimo”, ir visi jie palaiké darną su dievybëmis. (Kaip ir dabar kunigas – su tuo Vienu Dievu). O sėliai, Sėla – „tai nei dvasia, nei kūnas”, *sėlēti – tekēti, ménē-sélis* – ménuso teka. Ir tai lyg užslaptintai paliudija vandens svarbą sėlių krašte. (Ir O. Vabilės iš Aknystės miestelio, kurio muziejuje yra sėlių istorijos skyrius, aiškinimu, – *sele* – kaip *tece* – vandens tekėjimą reiškiaš žodis. *Selanus*, anot jos, atrodo, – seniausias žinomas Dauguvos pavadinimas.) Tačiau, anot L. Balsio, teka ne tik vanduo, bet ir laikas, laiko upė (žr. minėtajį žurnala), matom vienos salos krantų dešinėj (!) užriettimus, tai esą „ragai” (lyg ir iškasti), kaip Šventaragio. Ir pačios salos prasmė sėliams esą buvo labai svarbi: kaip centrinė vieta burtams, apeigoms. Sėlių net kanklės luotu virto, jos – penkiastygės. Kodėl? Luotas – esą įtampos simbolis, o pojūčių pilnatvė – penkių pojūčių žmogaus galvoj visuma... Taigi ir grojimas penkiom stygom – lyg grojimas visuma, visais penkiais pojūčiais, paskutinikart (prie mirusijo)... Sakraline muzika negalima *kapot*, būtinas gaudesys (taip teigė ir A. Vyžintas – L. G.), nes tik taip galiausiai „atsiranda transansas”, pasikartojimu sustiprinamas „kilimo pojūtis” – net „galva ima suktis”... (Taip, suktis ima galva nuo tokios srities aiškinimui, bet tai, sakau, gal pirmiausia todėl, kad mes labai jau, labai toli nutole nuo jų – L. G.).

Žemiškesni G. Kadžytės aiškinimai: apie aukštaitiškaji gyvenimo būdą ir papročius. Aukštasis psychologinis pilotažas! „Racionalioji ir lyrinė puse” Aukštaitijoje esą visai greta. Aukštaičius matom kaip diplomatiškiausius žmones. Tarkim, A. Baranauskas: pasakoja apie subtiliausius žmogaus jausmus, o šneka ilgiausiai vardindamas gamtos reiškinius... Kitokios psychologinės sandaros žmonės (atėjūnai, perėjūnai) Aukštaitijoje nemėgtami. Labai diplomatiškai, netiesiogiai apie tai ištariama. Oficialumas ir pajuokavimas čia beveik neapčiuopiamai sutampa.

„Skanaus”. – „Po biškį ganaus”. „Padék, Dieve!” „O ką Dievas tavo paémė?” Čia labai gerai esą jaučiama, kur, kas, kaip galima, leistina, to ir prisilaikoma. Viskas – ant oficialumo ir pašaipos ribos. (Gal todėl, sakau, ir mūsų šiandieniniai „televizoriniai” svarbiausieji „Nosies” ar „Žynių” humoristai – šio krašto žmonės! – L. G.). G. Kadžytė pateikia pasakojimą, kaip sumanus (geras psychologas) elgeta prisigretino prie vietinės (rytų aukštaitės) moteriškės, kuri jau vieną kartą jį buvo išvariusi kaip svetimą... Ateina jis kitą kartą į tą pačią trobą (šiakart pasiryžęs gausiai gauti išmaldos), o moteriškė ir sako: „Iš kur atejai?” „Iš kur ir tu”, – atsako. „Ar tebér, – klausia moteriškė, – ten kieme akmuo?” „Nebe, – sako, – supuvo”. „A, matai, – nusistebi moteriškė, – jau ir mano laikais buvo apsamojojės... O ar tebér kūdra?” „Nebe, – atsako elgeta, – sudege”. „Nagi matai, – vėl stebisi moteriškė, – dar kai aš ten buvau – vis rūko. – O ar tebér jautis?” „Nebe, – atsako kalbos žaidimą perpratęs elgeta, – kunigais išėjo”. „Ogi matai, – nenusileidžia ir moteriškė, – to reikėjo ir tikėtis: vis, atsimenu, gražiai baubdavo...” Tai štai kokiu būdu rytų aukštaitė (sakykim, sélė) atpažino būtent savajį, savo krašto žmogų. Tod dosnai ji pavaišino ir pagerbė: elgeta mokėjo *kalbét ta pačia sistema*. Kalbos etiketui, diplomatinėi šnekai aukštaičiai esą itin jautrūs. Ten esą net ir gegužinei į trobą prašantis (net kai iš anksto viskas būdavo sutarta) vis tiek dar vėl ir vėl kreipdavosi į šeimininkus – atsiprašydami ir perklausdami, ar nenuvarginsią... Čia reikia daug kartų viską „sureikšmint, irodyt”, „atsiprašyt”. Visa apeigų virtinė... Dzūkas vaišindamas esą viską sudeda ant stalo – valgyk. O aukštaičiams tada prasideda didieji „prašymai” ir „kyvetimai”. Iš čia ir tie jų anekdotiniai nuotykiai: „Stalai lūžo, bet nebuvo prašymo – likom alkani”. Antra vertus, jaučiamas ir tam tikras žodžio nuvertinimas, nesureikšminimas: „Kaip pavadinsi – nepagadini”, „Nors ir juodu vadink, bet į pečių nekiš”. Esama savitum ir švenčiant šventes. Štai per Užgavėnes aukštaičiai ypač mėgsta važinėjimą savo šauniais žirgais. (Žemaičiai tuo metu kaukėti vaikšto.) Neatsitiktinai būtent ant Sartų lenktynių tradicija! Savita ir drabužių nešiosena: čia labai ilgai išliko nuometas (ištekėjusios moters apdaras). Nuometuotoms atitinkama pagarba turėjo būti teikiama – išdidžiom, baltagalvėm... Archeologai vis mini sélų taikingumą, bet, keista, karinių dainų šiame krašte – daug. Tik jos nėra *veiksno*, šaukimo į karą dainos, o – apmästymo, iprasminimo... Čia labiau nei kur kitur sureikšminti advento vainikai – amžinai žaliuojantis žalumynų ratas. (Ir A. Klimka minėjo apie devynis Joninių vainikelius – L. G.). Kiekvienu sekundinėj po ankstyvuju mišių grįžus iš bažnyčios čia esą uždegdavo žvakes, sustatytas *ratu...* (Ai, sakau, žmogau, – pusė antros nakties – iš spalio antrosios į trečiąją – protas seniai tyli, intuicija kirba ieškojimo pastanga – lyg voro pirštais – savaime „be pastangos” gyva, bet – nusialinimas... naktis... naktis... – L. G.). Rytas išaušta – aptariamosios konferencijos pasutinė diena – rugpjūčio 12-oji – žodis šeimininkei, R. Vitaitei: „Zarasų krašto paveldo bruožai”. Pasirodo, ne tik šio Lietuvos kampelio žemės paviršius veltas suveltas, bet ir tradicinio paveldo vertybų sankloda ir likimas tame – kaip reta įvairus. Čia ypatingą padėtį (bent jau tarp muzikantų), anot R. Garsono, turi armonikininkai su jų taip pamėgtom Lietuvoje daugiausia tik čia ir grojamom tricilėm „peterburgskom” armonikom, išviešpatavusiom XX a. III dešimtmetyje 70 proc. Zarasų krašte skambančios liaudies muzikos – būtent iš tokų armonikų dumplių. Iš smuikų stygelių – 27 proc. Rokiškio rajone armonika groja dar daugiau – 73 proc. muzikantų (smuiku – 11 proc.). O, tarkim, Pasvalio krašte armonikai belieka 55 proc., Jonašos – vos 30. Groja daugiausia vyrai. Moterys muzikantės žinomas tik dvi. Bandonijos čia nemiegstamos. Akordeonai –

taip pat. Labai šauniai šiuose kraštuose ir šiandien „darbuojamasi” būgneliai, mušant ir pagaliukais su dviem bumbulais galuose, ir delnu, ir alkūne, ir sau ar kitam per kaktą, kelj – smagu girdėt ir matyt. Grota dažniausiai tik vienu instrumentu – armonika, smuiku. O grojimas kitkuo (svilpynėm, lūpi�em armonikėlėm...) net nelaikytas muzikavimu („piemenų reikalas”). Tikru muzikantu tampi išsigės armoniką. Armonikininkai čia gerbiamiausi ir šiandien: Algiris Vaitonis, Stanislovas Berniūnas, Algimantas Mieliauskas, Vaclovas Vasiliauskas, Vytautas Trapnauskas...

Viskas turi pabaigą. Ir – konferencijos. Bet pastarosios labai dažnai nesibaigia paskutiniuoju oficialiu „moksliniu” žodžiu. Nes suėjus bendraminčiams – labai gera proga aptarti, numatyti veiklos gaires: kaip išjudinti, kaip suaktyvinti, A. Svidinskio žodžiais, „sélų judėjimą Lietuvoje”. Prieš dešimtį metų jo iniciatyva Rokišky bandyta įkurti Sélų kultūros bendriją, bet „pasipylę” kraštiečių, skirtomų rajonais, judėjimai parkito tos bendrijos pagrindus. Tačiau idėja išliko: sélų dvasinio, kultūrinio gyvavimo idėja. A. Svidinskio supratimu, Rytų aukštaičių tarmės labiausiai, gal net tiesiogiai patyrė sélų kalbos įtaką, tad daugiausia išlaikė jos reliktų. Norėdami veiksmingiai išsaugoti ši palikimą, turime skatinti meninę žodinę kūrybą tarmėmis. Turim būti ne tik tyrinėtojai, bet ir gyvieji tarpininkai tarp tūkstantmečių praeities ir ateities. Latvijoje Sélilos idėja daug gajesnė akademiniu lygmeniu. Ten, anot S. Timšanio, vien kalbininkai jau išleido penkias knygas Sélilos klausimais, yra žemėlapiai... Reikia skatinti *asmenybes*, mokslininkus, dvasininkus „bendram Sélilos darbui”: juk sélų genai, be abejonės, gyvi ir šiandien... Dera, pasak V. Urbonavičiaus, kreiptis į mokslinius institutus, kad mokslininkai sudarytų konkretias tyrimo, veiklos programas ir sélų klausimais. Arba, B. Stundžios siūlymu, – sudaryti organizacinį komitetą (gal prie Aukštaičių akademijos), kuris koordinuotų sélų tyrinėjimus. Ir tebus ateities konferencijose daug daugiau mokyti, kultūrai neabejingu žmonių – mokslinės medžiagos apie sélus rinkėjų. I. Seluakaitei (kurios vien pavardė esą išduoda priklausomybę sélų giminei, o ir jos gimtinė, „Tverečiaus iškyšulys”, – esanti labai įtarinai séliaška: „sutartinėm nusėta”, be to, ten ežero pavadinimas *Erzvetas* – savaime mūšių mūslė: šaknis -*erz*- „sena indoeuropietiška” ir tasai „*zv*” – vienintelis Lietuvos ežerų pavadinimuose – „nuteikia į „séliskumą”... Taigi ir „Tverečiaus iškyšulys” gal séliai gyvenę!?) „rikiavus” diskusijas, išrinkta organizacinė grupė Sélų kultūros draugijai atgaivinti bei įteisinti (A. Svidinskas, N. Lungienė, L. Klimka, L. Balsys (pirmininkas), R. Vitaitė, G. Andrijauskas, J. Nemanis), siūloma 2003 m. surengti kitą konferenciją – Aknystėje (kurioje 1999 m. jau panaši buvus), o visojo Sélolo „tęsti mokslinių ieškojimų darbą, „skleisti Sélilos idėjas”.

Following the traces of the Séliai tribe

Liudvikas GIEDRAITIS

In August of this year a cluster of scholars (archaeologists, linguists, ethnologists and folklorists) gathered in Zarasai to held the conference „The heritage and the present of the Séliai”. Séliai was the Baltic tribe that resided in the north-eastern part of the present Lithuania as well as in Latvia's territory up to the Daugava River. The most valuable part of the heritage of the Séliai – sutartinės – an exceptional musical phenomenon not only in Lithuania but also world-wide, has dissapeared. Because of the remoteness of this region and historical circumstances a lot of the relics of traditional culture (music making with multi-pipe whistles, playing the psaltry) has retained their existence longer than elsewhere in Lithuania.

„Kad būtų šilta”

Apie Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus parodą „Kad būtų šilta” (Mūsų senolių aprangos margi raštai ir spalvos), vykusią Kaune nuo 2000 12 08 iki 2001 03 10.

Aušra KARGAUDIENĖ

Parodoje būta 104 eksponatų, iš kurių du trečdaliai eksponuoti pirmą kartą (pagal nuo 1990 m. vykdomą programą). Tai megztai daiktai: pirštinės, kojinės, riešinės, taip pat apšvietimo priemonės: žibinčiai, žibintas, žvakidės. Pirmą kartą panaudotos ir autentiškos XX a. III–IV dešimtmečio fotografijos (B. Buračo, V. Miškinio, J. Timuko), kuriose užfiksuoti vilnų ir linų apdirbimo momentai.

Šią grupę eksponatų papildė rūbai: gūnios, sermėga, skaros, taip pat verpimo įrankiai: verpstės, ratelis, prie-verpstės. Jų nedaug, ir jų rolė simbolinė.

Labai domėtasi stendu, kuriame megzti daiktai buvo gražiai įkomponuoti į jvairių regionų kostiumus. Taigi vieni eksponatai parodoje „grojo pirmu smuiku”, o kiti jiems „pritarė”, atliepdami pavadinimui ir sumanymui ir būdami ne mažiau svarbūs.

Iš parodos pavadinimo matyti, kad norėta pabrėžti užuominą į šilumą, kuri simboliškai būtų suprasta ir kaip dvasinė (ne vien materiali). Šį sykį šilumą stengėmės perteikti kaip pastangas, fizinį darbą, jdėtą į sukurtą daiktą, ir kaip kūrybiškumą, meniško daikto gavimą. Antra, dauguma rodomų daiktų buvo ne vien būtiniai, bet ir apeiginiai, pavyzdžiu: pirštines jaunoji dovanodavo vyrų pusės giminėms ir vestuvininkams. Gi Klaipėdos krašte užrašyta, jog ir jaunasis dovanodavo pirštines jaunosioms tėvams. Klaipėdos krašte buvo pirštinių su įrašais

(kaip ir juostų), kurie rodo jas naudotas ir kitomis progomis, pavyzdžiu: „Klaipėdai atminti”, „Dovana prezidentui”. Labai savitos juostos (panašesnės į šalikus) būdavo dovanojamos krikštasūniams, kurie, jau patys suaugę tapdami krikštatėviais, apsijuosdavo kailinius šia juosta du kartus. Skaromis buvo gaubiamasi ne vien dėl šilumos. Pavyzdžiu, Aukštaitijoje, jaunajai nuėmus vainiką, ją gaubdavo gaubtine. Tai buvo ženklas, suteikiantis merginai moters statusą.

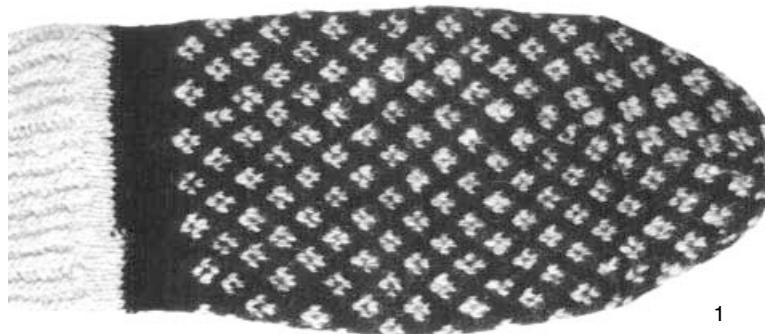
Trečia, pagal savo muziejaus profilį norėjome atkreipti dėmesį į megztų (o ir medžio!) dirbinių grožį: formas, ornamentą, motyvus, simbolius. Iš rodomų megztų dirbinių matyti, jog buvę ir lokalinių savitumų.

Paprastai, rengiant parodas, paaiškėja daug nežinomų dalykų arba nenudirbtų darbų. Pavyzdžiu, mes neturime megztų daiktų iš jvairių Lietuvos vietų: dominuoja vakarų ir šiaurės Lietuvos mezginiai. Neturime ir jvairių laikotarpių mezginių. Mezginiai mažai tyrinėti, o mums rūpejo nemaža klausimų: formos ir ornamento santykis, spalviniai deriniai, būdingi mezginių raštai, simboliai, regioniniai savitumai; mažai žinomas ir megztų daiktų apeiginis aspektas ir kt.

Būtų naudinga ir jdomu pamatyti visų muziejų mezgius vienoje didelėje parodoje, kuri galėtų tapti ne tik pažintinė, – tiesiog „idėjų banku” tolimesnei meninei kūrybai ir tyrinėjimams.

Kumštinės pirštinės

1. Vilnonė pirštinė. Mezgė Ona Gerulienė, Užubalių k., Paberžės vls., Biržų apskr. Iš A. Tamošaičio vadovaujamos 1930 m. ekspedicijos rinkinio. E 1519.

1

2

3

4

5

6

7

2. Vilnonė pirštinė. Zarasu apskr. Iš Lietuvij dailės draugijos rinkinio. E 1504.

3. Vilnonė pirštinė. Mezgė Ona Kučinskaitė (g. 1893 m.), Juodetų k., Biržų apskr. E 6248.

4. Vilnonė pirštinė. Mezgė Ona Bilevičienė. Pasvalio vls., Biržų apskr. Iš A. Tamošaičio vadovaujamos 1930 m. ekspedicijos rinkinio. E 1518.

5. Iš vilnos ir medvilnės megzta pirštinė. Mezgė Alzbieta Davidinskienė. Pasvalys. Iš A. Tamošaičio vadovaujamos 1930 m. ekspedicijos rinkinio. E 1514.

6. Vilnonė pirštinė. Mezgė Domicelė Kaulakienė apie 1939 m. Naujonių k., Anykščių apskr. E 2581.

7. Vilnonė pirštinė. Mezgė Domicelė Kaulakienė apie 1938 m. Naujonių k., Anykščių apskr. E 2580.

8

9

10

8. Vilnonė pirštinė. Mezgė Ona Grigalionienė. Pasvalio r., Saločių apyl., Saudagalos k. Įgyta 1985 m. ekspedicijoje. E 6133.

9. Vilnonė pirštinė. Iš Lietuvų dailės draugijos rinkinio. E 1499.

10. Vilnonė pirštinė. Mezgė Ona Grigalionienė (g. 1907 m.). Saudagalos k., Saločių vls., Pasvalio apskr. E 6133.

Pirštuotos pirštinės

11. Vilnonės pirštuotos pirštinės. Mezgė Veronika Rutkevičaitė. Buiviškių k., Saločių vls., Biržų apskr. Iš A. Tamošaičio vadovaujamos 1930 m. ekspedicijos rinkinio. E 1539.
12. Vilnonės pirštuotos pirštinės. Mezgė Salomėja Mikulskienė. Kretiškių k., Žemaitkiemio vls., Ukmergės apskr. Iš V. Kuprevičiaus rinkinio (1927 m.). E 1543.
13. Vilnonės pirštuotos pirštinės. Mezgė Salomėja Mikulskienė. Kretiškių k., Žemaitkiemio vls., Ukmergės apskr. Iš V. Kuprevičiaus rinkinio (1927 m.). E 1543.

11

12

13

14

15

16

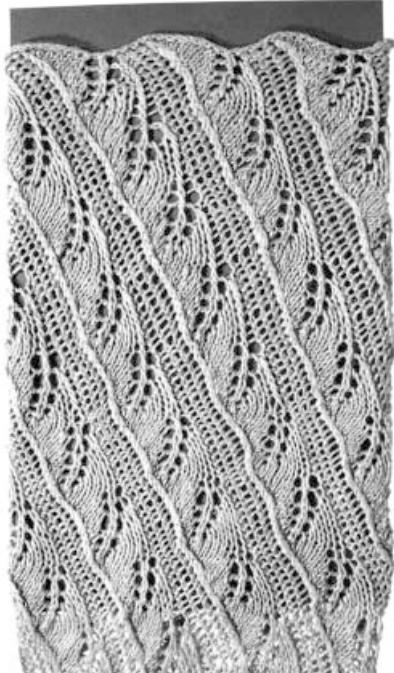

17

18

Kojinės

19

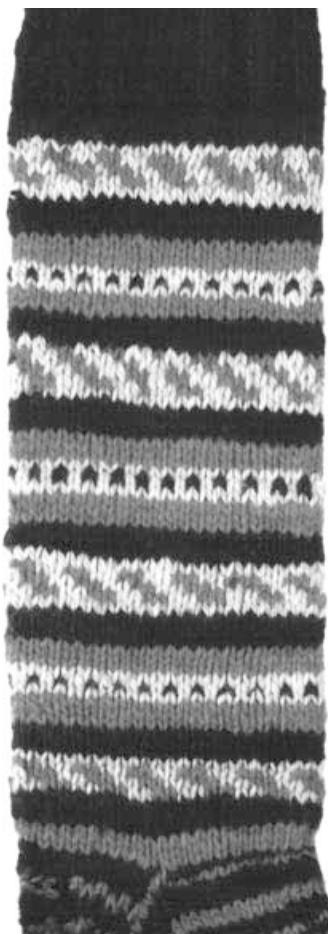
14. Vilnonės pirštuotos pirštinės. Mezgė Domicelė Kaulakienė apie 1947 m. Naujoniu k., Anykščių apskr. E 2579.
15. Vilnonės pirštuotos pirštinės. Iš Lietuvijų dailės draugijos rinkinio. E. 1559.
16. Vilnonės pirštuotos pirštinės. Klaipėda. Iš Lietuvijų dailės draugijos tautodailės parodos (1927 m.). E 1501.
17. Vilnonės pirštuotos pirštinės. E 1503.
18. Vilnonės pirštuotos pirštinės. Iš Joanos ir Kazio Grinių kolekcijos (1902–1927). E 302.

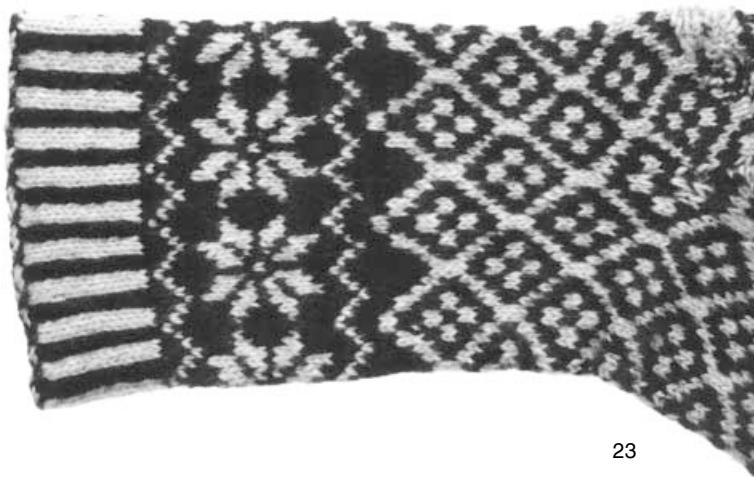
20

22

21

23

24

19. Iš lino megzta kojinė. Šakių apskr. E 5856.

20. Iš lino megzta kojinė. Mezgė Ona Gustevičienė. Pasvalio vls., Biržų apskr. Iš A. Tamošaičio vadovaujamos 1930 m. ekspedicijos rinkinio. E. 1524.

21. Vilnonė kojinaitė. Mezgė J. Tučius. Buiviskių k., Saločių vls., Biržų apskr. Iš A. Tamošaičio vadovaujamos 1930 m. ekspedicijos rinkinio. E 1522.

22. Vilnonė kojinė. Mezgė P. Kalvaitytė. Autorės dovana. E 1508.

23. Vilnonė kojinė. Plungė, Telšių apskr. Rimto Kalpoko rinkinys (1926 m.). E 1511.

24. Vilnonė kojinė. Iš Lietuvių dailės draugijos rinkinio. E 1526.

Riešinės

25

26

27

28

29

25. Vilnonė karoliukais puošta riešinė. Mezgė Ona Širvydaitė. Pilsupių k., Josvainių vls., Kédainių apskr. Iš B. Buračo rinkinio (1929 m.). E 1567.
 26. Vilnonė karoliukais puošta riešinė. Mezgė Marė Mažeikienė. Kalviškių k., Kučiūnų vls., Seinų apskr. E 3870.
 27. Vilnonė karoliukais puošta riešinė. Mezgė Marija Žiūkienė. Naudžiūnų k., Birštono vls., Prienų apskr. E 5889.
 28. Vilnonė riešinė. Mezgė Alena Kizuvienė. Pasvalio vls., Biržų apskr. Iš V. Kuprevičiaus rinkinio (1927 m.). E 1548.
 29. Vilnonė riešinė. Mezgė Ona Gustavicienė. Pasvalio vls., Biržų apskr. Iš A. Tamošaičio vadovaujamos 1930 m. ekspedicijos rinkinio. E 1542.

Rimantės ROPYTĖS nuotraukos

TO BE WARM

The ancient motley designs and colours of our forefathers' clothes

The pieces of folk art from the collection of the M. K. Čiurlionis National Museum have been exhibited at the show. The idea of organizing this display was hinted by the reminiscences of warm long winter evenings when the whole family and also the neighbours would gather at the hearth and work with a diversity of tools which had been brought together by them. An abundance of works of art were produced in such a way.

During autumnal rains and bitter winter frosts Lithuanians used to wear lots of warm clothing. The exhibition has exposed the entire outfit consisting of a mantle, a wrap, an overcoat, mittens, socks, stockings and etc. All these items are being investigated world-wide both as pieces of art and ritual things meant for christening and wedding ceremonies.

To produce a garment works of many kinds had to be done, e. g. breeding a sheep, clipping its wool, washing and combing it, spinning, dyeing and knitting the thread. Flax had to be pulled, retted, scutched, combed, bleached, weaved...

Some of the implements have been exhibited, too: spindles, a spinning-soheel, candle – sticks. The record of the course of works has been presented by authentic photographs of the 4th decade of the 20th century.

Pranas Tamošaitis – jubilieju pakilumoje

Lietuvos muzikos akademijos profesorius Pranas Tamošaitis šį rudenį šventė net tris jubiliejines datas: amžiaus 70-metį, kūrybiškės 50-metį ir jo išugdyto lietuvių liaudies muzikos instrumentų kamerinio ansamblio „Sutartinė“ 45-metį. Pasekime keliais, atvedusiais jį į šį jubilieju pakilumą. Pradékime nuo vaikystės.

P. Tamošaitis gimė 1931 metų lapkričio 5 dieną Raseinių apskrityje, Jurbarko valsčiuje, Molynės kaime, įsikūrusiame ant gražaus Nemuno kranto. Gausioje Tamošaičių giminėje buvo ir ūkininkų, ir žvejų. Visi buvo labai muzikalūs. Pranuko tévas Kleopas jaunystėje paveldėjo kelis hektarus žemės, bet jos nedirbo. Nusipirkो... gražų „Honer“ firmos akordeoną, kurį aplinkiniai „Baltaja gulbe“ vadino. Grodamas vestuvėse, krikštynose ir įvairiuose vaikarieluose, vėliau dar pramokęs siuvėjo amato, savo trijų vaikų šeimą maitino. Kelerius metus tévas su Pupų Déde (Petru Biržiu) grojo Kauno cirke „Roma“. „Linksmas žmogus buvo tas mano tévas, vis grodavo ir grodavo ir visokiems kolektyvams vadovaudavo“, – prisiaimena Pranas. Ir dar priduria: „Matyt nuo jo ir savo motinos, geros dainininkės, aš muzika užsikréčiau. Atsimenu, dar visai mažas būdamas jau liurlinau armoniką, o kartais ir prie tévo akordeono pripuldavau“. Tévams persikélus į patį Jurbarką, Pranukas lankė vaikų darželį, kuriame mokési eiléraščių ir savo vaikiškus muzikinius gabumus demonstravo. Nepraleisdavo progos su meškere prie Nemuno nubégti.

1942 metais Pranukas įstojo į Jurbarko gimnaziją. Tai buvo sunkus bei sudėtingas karo ir pokario metas. Ačių Dievui, skaudžiau nepalietęs Pranuko šeimos gyvenimo. Mat muziką mėgo ir vokiečiai, ir rusai. Tai vokiškais šlageriais, tai romansasis tévas, visų mėgstamas muzikantas, atsipirkdavo... Mokslose gimnazijoje sekési gerai.

Iš kairės: Pranas Stepulis, Zita Stepulienė, Regina Tamošaitienė ir Pranas Tamošaitis.

Pranas Tamošaitis. 1954 m.

Brendo judraus, veržlių polėkių jaunuolio charakteris. Jis dalyvavo bemaž visuose gimnazijos meno mėgėjų kolektyvuose: grojo, šoko, dainavo, deklamavo, vaidino. Gimnazijoje, mąstant apie tolimesnį gyvenimo kelią, didelj vaidmenį Prano biografijoje suvaidino du įvykiai: susitikimas su nuostabiu muzikos mokytoju Benediktu Vasiliauskui ir pažintis su Jonu Švedu. B. Vasiliauskas, pastebėjęs neeilinius Prano muzikinius gabumus, padėjo jam pasirengti stojamiesiems egzaminams į Konservatoriją (dabar Muzikos akademija), o pažintis su J. Švedo vadovaujamu Valstybiniu liaudies dainų ir šokių ansambliu nulémė specialybės pasirinkimą. Taigi 1951 metais baigta gimnazija ir tais paciais metais ištota į Konservatorijos liaudies instrumentų katedrą. Iškart buvo priimtas ir į minėtajį ansamblį choro bei orkestro artistu. Savo autobiografijoje P. Tamošaitis rašo: „Man nusišypsojo laimė, kad turėjau gerus pedagogus: specialybę déstė Povilas Samuitis, dirigavimą – Vitas Žilius, liaudies muziką – Jadvyga Čiurlionytė, partitūrų skaitymą – Konstantinas Galkauskas, aranžavimą – Jonas Švedas“. Be birbynės

specialybės, Pranas ypač domėjosiai liaudies kūryba ir liaudies muzikos aranžavimui – tai nulémé jo ateities kūrybinj pasirinkimą. P. Samuitis, atkreipęs dėmesį į studento užsi-spyrimą ir sugebėjimus, parinkdavo jam kaskart vis sudėtingesnę programą, kurią jis be didesnio vargo įveikdavo. Tad 1956 metais, laikydamas valstybinj egzaminą, P. Tamošaitis sublizgėjo aukščiausio lygio meistriškumu ir iškélė birbynės galimybes iki klasinių muzikos instrumentų lygio.

Konservatoriją baigęs, liko dirbtu Valstybiniame dainų ir šokių ansambluje orkestro artistu solistu, vėliau birbynui kvinteto ir galiusiai orkestro vadovu. Ansamblis – tai mo-kykla, formavusi atlikėjo meninę individualybę. P. Tamošaitis ir tapo individualybė: buvo puikus artistas, talentingas atlikėjas ir gabus organizatorius. Su ansambliu „Lietuva“ jis Respublikoje ir užsienyje dalyvavo per 1500 koncertų, – atlikdamas orkestro primarijaus partijas, solinius kūrinius. Jo birbynė skambėjo sodriai ir placiai, birbynei būdingu tembru visuose regisuose. Kūrybingai P. Tamošaitis organizavo ansamblio birbynų kvintetą ir jam vadovavo. Jis sugebėjo sudominti ir kompozitorius: specialiai šiai sudėčiai nemaža kūrinių sukūrė Eduardas Balsys, Vytautas Klovai, Vaclovas Paketūras, Jurgis Gaižauskas, Vytautas ir Jurgis Juozapaičiai ir kiti. Dirbdamas ansambluje, P. Tamošaitis atsiskleidė ir kaip gabus aranžuotojas, pradėjo harmonizuoti liaudies dainas, kurti autorines dainas, šokius ir instrumentines pjeses įvairios sudėties kameriniams ansambliams ir orkestrams. Po trylikos darbo metų ansamblje „Lietuva“ 1964 metais iš jo išėjo ir pradėjo dirbtu Konservatorijoje dėstytoju.

Ryškiu akordu P. Tamošaičio kūrybinėje biografijoje su-skambo kamerinio liaudies instrumentų ansamblio „Sutartinė“ veikla. Dar 1956 metais, paskatintas profesoriaus J. Švedo, P. Tamošaitis suburia lietuvių liaudies instrumentų kamerinę grupę iš šešerių kanklių (kankliavo Zita Stepulienė, Birutė Trugatelytė, Regina Tamošaitienė, Irena Balčytė, Antanas Žemaitis ir Romualdas Mankelevičius), dviejų solistų – vokalisto

1957 metais koncerte Maskvoje, Žemės ūkio parodoje.

(dainavo Virgilijus Noreika) ir birbyninko (birbyne grojo pats ansamblio vadovas P. Tamošaitis). Šis ansamblis 1957 metais dalyvavo Sajunginiame jaunimo bei studentų festivalyje ir laimėjo antrą vietą, o tais pačiais metais Šeštajame pasaulyiniame jaunimo festivalyje laimėjo pirmą vietą, tapo absoliučiu laureatu ir buvo apdovanotas aukso medaliu. Laureato diplomai ir aukso medaliai buvo įteikti vi-siems instrumentalistams ir solistui V. Noreikai, o P. Tamošaičiui įteikti du diplomi ir du medaliai – kaip solistui ir kaip kolektivo vadovui. Tuometinė spauda rašė, kad ansamblis pasirodymas konkurse buvo lietuvių liaudies instrumentų triumfas tarptautinėje scenoje. Juo labiau, kad varžėsi per 90 kolektyvų iš viso pasailio. Iš tiesų tai buvo kokybinis šuolis lietuvių liaudies muzikos tobulėjimo kelyje. O kolektyvui, kuris vėliau, profesorei J. Čiurlionytei pa-siūlius, buvo pavadinamas „Sutartinės“ vardu, atsi-vėrė naujų darbų ir kūrybinių puslapiai keliai. Per 45 metus, visą laiką vadovaujant tam pačiam meno vadovui P. Tamošaičiui, „Sutartinė“ į sa-vo kūrybinj dienoraštį įsirašė štai kokius laimė-jimus: Lietuvoje ir užsienyje atlikta per 3000 kon-certy, koncertuota 30-ye užsienio valstybių, per visą laiką kolektyve grojo apie 100 atlikėjų, padaryta per 1000 garso įrašų Lietuvos ir užsienio studijose, „Sutartinės“ pavyzdžiu Respublikoje susikūrė kitų kolektyvų („Kanklių trio“, „Uostamiesčio muzikantai“, „Lietuvos ainiai“, „Kanklės“ ir kt.), ansamblis išvedė į sceną Povilo Mataičio folkloro teatrą, apie „Sutartinės“ kūrybinę veiklą rašė Respublikos ir užsienio spauda („Li-teratūra ir menas“, „Gimtasis kraštas“, „Kalba Vilnius“, „Laisvė“ (JAV), „Liaudies balsas“ (To-

„Sutartinė“ su solista Jonu Stasiūnu ir Aušra Stasiūnaite.

rontas, Kanada), „Naakansa”, „Kansan Untiset”, „Hufvudstadsbadet” (Helsinki, Suomija) ir kiti). Parašyti 104 recenzijos. Autoriai: Jonas Švedas, Juozas Karosas, Julius Finkelšteinas, Saulius Sondeckis, Pranas Stepuolis, Vaclovas Juodpusis, Lioginas Gadliauskas, Marija Baltrėnienė, Laima Burkšaitienė ir daugelis kitų. Ansamblio 25-mečio proga jam suteiktas Respublikos nusipelninio kolektyvo garbės vardas. Savo 45-mečį kolektyvas pažymėjo koncertu Lietuvos muzikos akademijoje 2001 metų lapkričio 9 dieną.

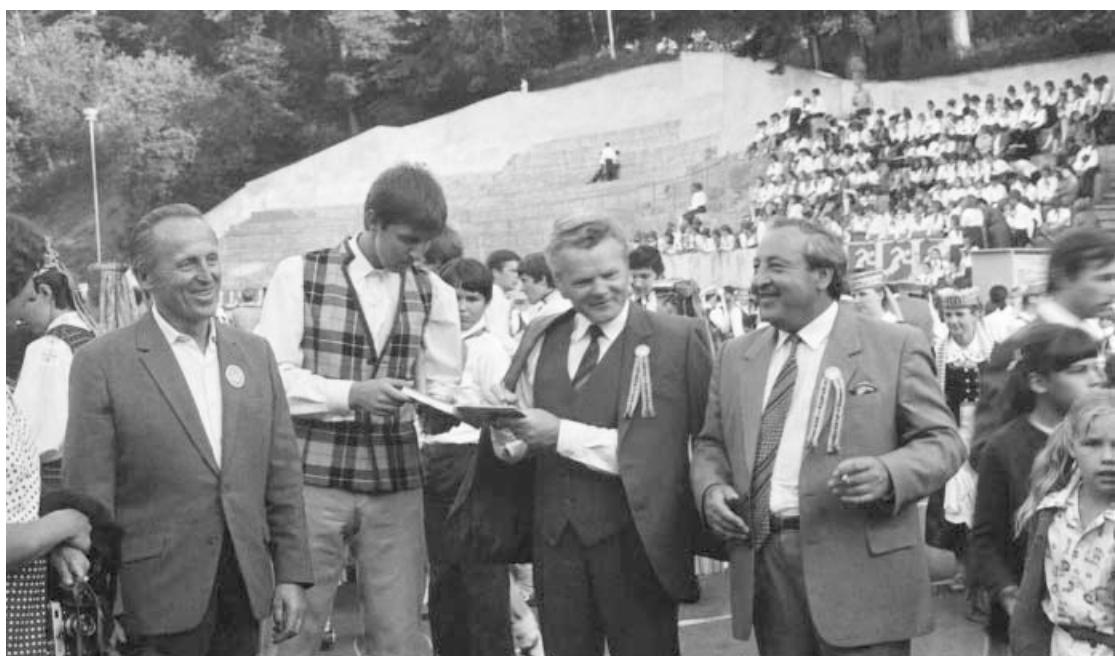
Daug dėmesio P. Tamošaitis skyrė meno mėgėjų veiklai. Tai vaizdžiai liudija jo vaisingas darbas su Vilniaus miesto medicinos darbuotojų dainų ir šokių liaudies ansambliu „Rūta”, kurį jis 1956 metais subūrė iš atskirų mažų klubinių kolektyvų. Jam vadovaujant per 20 metų šis kolektyvas pasiekė aukštą meninį lygi. Ansambliu buvo suteiktas Respublikos pavyzdinio kolektyvo vardas. Respublikiniuose konkursuose „Rūta” laimėjo aukštatas prizines vietas, daug koncertavo Lietuvoje ir užsienyje, vienuomenei surengė per 300 koncertų.

Pažymėtinas P. Tamošaičio darbas 1980 metais sukuriant Lietuvos eksperimentinį liaudies instrumentų orkestrą. Orkestras buvo suburtas „Sutartinės” ansamblio pagrindu, įtraukti Konservatorijos aukštesniųjų kursų studentai ir absolventai. Buvo sudaryta 40 atlikėjų grupė, parengtos dvi programos, atliktos kelios perklausos ir siūloma Kultūros ministerijai suteikti jam valstybinio kolektyvo statusą. Deja, graži iniciatyva, palaikoma visuomenės ir liaudies muzikos specialistų, iš ministerijos valdininkų pritarimo nesusilaukė. Taip ir žuvo puiki prielaida, palikusi tik vadovo P. Tamošaičio gilių įsitikinimą, kad „kada nors” toks orkestras vis tiek gyvuos.

P. Tamošaitis buvo respublikinių renginių organizatorius ir vadovas: nuolatinis Dainų švenčių Ansamblių vakaro, Moksleivių dainų švenčių dirigantas, daugelio konkursų žiuri pirmininkas arba narys, kolektivų konsultantas, aktyvus švenčių muzikos repertuaro rengėjas, aranžuotojas. Už kūrybinę veiklą apdovanotas daugeliu garbės rašty ir diplomų, o 1967 metais jam suteiktas Lietuvos nusipelninio artisto garbės vardas.

P. Tamošaitis, pats būdamas talentingas atlikėjas, pasiekė gerų rezultatų ir dirbdamas pedagoginį darbą Muzikos akademijoje. Jo specialybės klasė yra baigė gerai parengtos beveik trys dešimtys birbyninkų ir šešių dirigentų. Dirbdamas su studentais, profesorius ypatingą dėmesį skiria jauno žmogaus kūrybinės iniciatyvos skatinimui, asmenybės individualumo ugdymui. Kalbėdamas apie darbo metodiką jis pažymi, jog juanam žmogui būtina mokytis atskleisti kūrinio idėją tik jam būdingu mąstymu. Vertindamas instrumento garso formavimą teigia, kad šiam klausimui skiria ilgos praktikos metu susiklosčiusius reikalavimus ir pasiekia gerų rezultatų. Dėstydamas remiasi kruopštumu, nuoširdumu, santykii su studentais kolegialumu. Už pedagoginio darbo laimėjimus 1973 metais jam suteiktas docento, 1988 metais – profesoriaus vardas.

Nemaža P. Tamošaitis yra pasiekės ir kompozicinėje prak-

1985 metų dainų šventės Ansamblių vakare.
Pranas Tamošaitis – iš dešinės, centre – Algirdas Vyžintas.

tikoje. Iš savo mokytojų J. Švedo ir J. Čiurlionytės jis gavo tvirtus pagrindus ir žinias apie liaudies muzikos harmoninę struktūrą, išraiškos galimybes. Todėl daug dėmesio kreipė į kūrinių instrumentuotę, aranžuotés klausimus. Vėliau ir pats ēmė harmonizuoti liaudies dainas, kurti autorines dainas, pjeses ir šokius. Per laiką susidarė nemažas pluoštas jo aranžuotų kūrinių įvairių ansamblių repertuaruose. Juk ir didžioji Dainų švenčių Ansamblių vakaro repertuaro dalis gula ant P. Tamošaičio pėčių. Jo kūryba liaudiška, gero stiliaus ir formos, populiaru. Daug P. Tamošaičio kūrinių jrašyta Lietuvos radiuje (1000), išleistos 5 plokštelės, 6 videofilmai TV. Šiandien jo kūrybos kraitų sudaro arti 1000 aranžuotų ir per 200 autorinių kūrinių: liaudies ir originalių dainų, šokų, instrumentinių pjesių.

Daugelį metų kartu su dideliais kūrybiniais darbais rikiavosi ir nuoširdus dėmesys svarbiausiemis šeimos reikalams. Su žmona Regina, Muzikos akademijos docente, išaugintos dvi dukros – Dalia ir Daiva, kurios, pasekusios tévų pédomis, baigė Konservatoriją (dabar LMA), tik ne liaudiškosios muzikos, o fortepijono specialybę.

Pranas Tamošaitis – nerami asmenybė, meno veikėjas, kupinas kūrybinių minčių, varantis gilią vagą Lietuvos muzikinėje kultūroje. Garbingo jubilejaus proga lietuvių liaudies instrumentų draugijos „Kanklės” ir visų kolegų vardu nuoširdžiai sveikinu Jį linkédamas daug laimės, geros sveikatos ir naujų kūrybinių laimėjimų.

Petras JUODELĖ

JUBILEES

Pranas Tamošaitis in the heights of jubilees

The article is devoted to commemorating the 70th anniversary of the birth of Pranas Tamošaitis, professor of the Music Academy of Lithuania, former artist of the ensemble "Lietuva", the eminent reed-pipe player and the leader of diverse artistic companies. At the same time Tamošaitis is celebrating the 50th anniversary of the folk music chamber ensemble "Sutartinė" which has been trained on his own.

Victoras Turneris (1920–1983) yra vienas žymiausių XX a. antropologų. Gimė, mokėsi ir pradėjo dirbti Didžiojoje Britanijoje, 1950–1954 metais atliko lauko tyrimus Afrikoje, dabartinės Zambijos teritorijoje. Vėliau, grįžęs, persikėlė į JAV, kur nuo 1968 m. iki gyvenimo pabaigos dėstė Čikagos universitete.

Svarbiausi jo veikalai yra „Ndembų burtai: jų simbolika bei technikos” (*Ndembu Divination: its Symbolism and Techniques*. – Manchester, 1961), „Simbolių miškas: kai kurie ndembų ritualo aspektai” (*The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. – Ithaca, 1967), „Nelaimės būgnai: Zambijos ndembų religinio gyvenimo tyrinėjimai” (*Drums of Affliction: A Study of Religious Process among the Ndembu of Zambia*. – Oxford, 1968), „Ritualinis procesas: struktūra ir antistruktūra” (*The Ritual Process: Structure and Anti-structure*. – Harmodsworth, 1974) bei kt.

Ypatingą dėmesį savo darbuose V. Turneris skyrė ritualui, kurio pagrindu aiškino ir visuomenės sąrangą. Kaip tik ritualinės kilmės – paremtos vadinamųjų pérėjimo ritualų atitinkamais etapais ar fazėmis – yra ir dvi jo įvestos universalios sociologinės sąvokos – *communitas* bei struktūra, kurių įvairiu santykiu jis įtikinamai interpretuoja ir tarpusavy netikėtai susieja iš pirmo žvilgsnio gana keistus ir mažai tesuisius visuomeninius reiškinius.

Struktūra ir antistruktūra

Victoras TURNERIS

Liminalumas

Šiame skyriuje imsiuosi temos, kurią trumpai jau esu apžvelgės kitur.¹ Dabar atkreipsiu dėmesį į keletą jos atmainų ir aptarsiu reikšmę kultūros bei visuomenės tyrinėjimams. Šios temos prigimtį ir ypatybes visų pirma nubrėžia tai, ką Arnoldas van Gennepas² pavadino pérėjimo ritualų (*rites de passage*) „liminaline faze”. Pats van Gennepas *rites de passage* apibrėžė kaip „ritualus, kurie lydi kiek-vieną vietos, būklės, visuomeninės padėties bei amžiaus tarpsnio pasikeitimą”. Norėdamas pabrėžti skirtumą tarp „būklės” ir „perėjimo”, visus jo pavartotus terminus įtraukiu į „būklę”. Tai kur kas platesnė sąvoka nei pareigybė ar statusas, žyminti bet kokią pastovią arba periodišką kultūriškai pripažįstamą padėtį. Van Gennepas parodė, jog vienos virsmo apeigos pasižymi trimis fazėmis: atskyrimo, ribos (arba *limen*, lotyniškai ‘slenkstis’) ir įvedimo. Pirmają, atskyrimo, fazę sudaro ritualai, kuriais simboliškai pažymimas individuo ar grupės pasitraukimas iš anksciau užimtos vietas visuomenės struktūroje arba iš tam tikros kultūrinės situacijos („būklės”), arba iš abiejų. „Liminalinio” tarpsnio metu apeigų subjekto („pereivio”) ypatybės yra dviprasmiškos, jis žengia per toką kultūros sritį, kuri mažai teturi arba išvis neturi nei praėjusios, nei būsimos būklės požymį. Trečiojoje, išjungimo ar reinkorporacijos, fazėje perėjimas užbaigiamas. Čia ritualo subjektas, individus arba grupė vėl yra santykinai pastovios būklės ir todėl turi aiškai apibrėžtas, „struktūriškas” teises bei pareigas kitų atžvilgiu. Padėtį užėmusį individą tikimasi elgsiantis

pagal atitinkamas įprastas normas bei etinius standartus, taip jį iškart suvaržant visa tokią padėčių sistemą.

Liminalumo arba liminalių asmenų („slenksčio žmonių”) požymiai yra iš esmės neapibrėžti, nes ši būsena bei ją išgyvenantys asmenys išsmunka arba išslysta iš to klasifikacijų tinklo, kuris paprastai nustato vietas bei padėtis kultūrinėje erdvėje. Liminalinė būtybė nėra nei čia, nei ten. Padėčių, nustatyti ir surikiuotų teisės, papročių, susitarimo bei apeigų, atžvilgiu ji yra nei šis, nei tas. Neapibrėžti ir dviprasmiški liminalinės būtybės požymiai visuomenėse, kurios ritualizuoją socialinius bei kultūrinius virsmus, išreiškiami turtinga simbolių įvairove. Taip liminalumas dažnai prilyginamas mirčiai, buvimui įčiose, buvimui nematomam, tamsai, biseksualumui, laukiniškumui, taip pat saulės ar mėnulio užtemimui.

Liminalines būtybes, kaip antai iniciacijų ar brandos ritualų neofitai, galima sakyti neturint nieko. Jie gali būti prisiidengę monstru kaukėmis, vilkėti tik draiskalais ar net būti visai nuogi, taip pabrėžiant, jog kaip liminalinės būtybės jie neturi jokio statuso, jokios nuosavybės, jokių skiriamaujų ženklų, net pasaulietinio rūbo, kuris žymėtu jų rangą ar vaidmenį, ar padėti giminystės sistemoje – trumpai tariant, nieko, kuo jie galėtų kaip nors išsiskirti iš savo iniciacijos be ndrū neofitų. Jų elgesys paprastai yra pasyvus ar net kuklus, jie turi besąlygiškai paklusti savo instruktoriams ir nesiskusdami priimti bet kokia nepelnytą bausmę. Tarsi jie būtų sugrąžinti ar nustumti į visiškai amorfiską būseną, kad būtų galima juos suformuoti iš naujo ir su teikiti papildomų galių, kurių prireiks perėjus į naują gyve-

nimo būklę. Tarpusavyje neofitai yra linkę į labai artimą draugystę bei egalitarizmą – pasaulietiniai rango bei padėties skirtumai išnykė arba sulyginti. [...]

Liminalumas ir statusų sistema

Dabar paméginkime Lévi-Strausso dvasia nusakyti liminalumo ir statusų sistemos skirtumus binarių opozicijų, ar priešpriešų, pavidalu. Jas galima išrikiuoti kad ir taip:

virsmas / būklė	
visuma / dališkumas	
vienodumas / įvairumas	
<i>communitas</i> ³ / struktūra	
lygybė / nelygybė	
anonimiškumas / nomenklatūra	
nuosavybės neturėjimas / nuosavybė	
statuso nebuvimas / statusas	
nuogumas arba uniforma / išskirianti apranga	
lytinis susilaikymas / seksualumas	
lyčių skirtumų minimizavimas / lyčių skirtumų maksimizavimas	
rangų nebuvimas / rangų skirtumai	
nuolankumas / teisėtas pasididžiavimas padėtimi	
nesirūpinimas asmenine išvaizda / rūpinimasis asmenine išvaizda	
jokių turtinių skirtumų / turtiniai skirtumai	
nesavanaudiškumas / savanaudiškumas	
visiškas paklusnumas / paklusnumas tik aukštesniams rangui	
sakralumas / sekularumas	
šventi pamokymai / techninės žinios	
tyla / kalba	
giminystės teisių bei pareigų sustabdymas /	
giminystės teisės bei pareigos	
nuolatinis rémimasis mistinėmis jégomis / retkartinis rémimasis mistinėmis jégomis	
kvailumas / gudrybė	
paprastumas / sudėtingumas	
susitaikymas su skausmu bei kančia / skausmo bei kančios vengimas	
heteronomija / autonomijos laipsniai	

Praplečiant aptariamų liminalinių situacijų aibę, ši sąraš galima būtų gerokai pailginti. Juoba įvairūs ir daugelypių yra šias ypatybes išreiškiantys bei įkūnijantys simboliai, dažnai dargi susiję su mirties bei gimimo, anabolizmo bei katabolizmo fiziologiniais procesais. Skaitytojas iškart pastebės, jog daugelis šių ypatybių sudaro tai, ką mes krikščioniškoje tradicijoje laikome religiniu gyvenimu. Be abejijo, daugelį iš jų tarp savo religingumo požymių išvardintų ir musulmonas, budistas, hinduistas bei žydas. Regis, atsiskaito taip, kad augant visuomenės bei kultūros specializacijai ir sudėtingėjant socialiniam darbo pasidalijimui, tai, kas gen-

tinėje bendruomenėje iš esmės sudarė virsmą ir buvo „nei šis, nei tas” tarp dviejų apibrėžtų kultūrių bei visuomeninių būklų, savaimė tapo institucionalizuota būkle. Tačiau *passage* pėdsakai religiniame gyvenime tebėra išlikę kad ir tokiuose posakuose kaip: „Krikščionis šiame pasaulyje yra svetimas, piligrimas, keleivis, neturintis kur galvos priglausti”. Perėjimas čia yra tapęs nuolatine būseną. Niekur kitur šis institucionalizuotas liminalumas nėra taip aiškai pabrėžiamas bei apibrėžiamas kaip didžiųjų religijų vienuolių.

Pavyzdžiui, vakarų krikščionių šv. Benediktino ordinas yra „skirtas tiems, kurie nori gyventi *bendruomenėje* ir viškai pasišventę tarnauti Dievui *savidisciplina*, malda bei *darbu*. Jie turi būti kaip viena *šeima*, *absoliučiai paklusni* tévo (abato) rūpesčiui bei vadovavimui. Asmeniškai jie turi likti *skurde, nesantuokoje*, savo *vyresnybės valioje* ir *bendruomenėje*, kuriai išižadėjo. Saikinas asketizmas gali būti tai komas naktiniai budėjimais, badavimu, *susilaikymu* nuo mėsos ir *nuo kalbėjimosi*".⁴ Čia pabrėžiau tas ypatybes, kuriuos pasirodė gerokai panašios į išrinktojo vado pereinamąjį būseną prieš jį viešai „karūnuojant“. Ndembų apipjaustymo apeigos (*Mukanda*) pateikia daugiau paralelių tarp neofitų ir šv. Benedikto vienuolių. Ervingas Goffmanas apibendrina tokį dalyką kaip „totalinės institucijos“. Šioms jis priskiria ir vienuolynus, nemažai dėmesio skirdamas „apnuoginimui bei sulyginimui, kuris... skersai per skrodžia visus socialinius skirtumus, su kuriais naujokai ateina“. Tada jis cituoja vieną šv. Benedikto patarimą abatui: „Te jis neskiria asmenų vienuolyne. Te né vienas nebus mylimas labiau už kitą, nebent jis pranoktų kitus gerais darbais bei klusnumu. Te joks kilmingasis pagal gimtį nebus iškeltas virš buvusio vergo, nebent tam atsirastų kokia nors kita rimta priežastis“⁵.

Čia paralelės su *Mukanda* išties pritrenkiančios. Naujokai, peržengę simbolinius vartus, išrengiami iš savo sekuliarių apdarų; jie sulyginami taip, kad praranda net savo ankstesnius vardus, visiems taikant vieną bendrą pavadinimą *mwadi*, t. y. ‘naujokas’, ir su visais vienodai elgiantis. Vienoje dainoje, kurias apipjaustytojai dainuoja neofitų motinoms naktį prieš apipjaustymą, esama štai kokios eilutės: „Net jei tavo vaikas – vado sūnus, rytoj jis bus tarsi vergas“ – kaip kad ir pats išrinktasis vadas, prieš jį „karūnuojant“, laikomas tarsi vergu. Be to, ir vyriausiasis instruktorius atskyrimo trobelėje iš dalies parenkamas taip, kad būtų keleto iš inicijuojamujų tévas – taip jis tarsi tampa visos grupės tévu, savotíšku „abatu“, nors jo titulas *Mfumwa tubwiku* pažodžiu reiškia ‘naujokų vyras (situoktinis)’, taip pabrėžiant pasyvų pastarųjų vaidmenį.

Mistinė grėsmė ir silpnujų galios

Gali kilti klausimas, kodėl gi liminalinėms situacijoms bei vaidmenims kone visur priskiriamos maginės religinės savybės, arba kodėl šios taip dažnai laikomos negeromis,

suteršiančiomis ar tiesiog grėsmingomis visiems asmenims, daiktams, įvykiams bei santykiams, kurie nėra rituališkai ištraukti iš liminalinėj kontekstų. Mano požiūris trumpai būtų tokis: visiems, kas suinteresuotas palaikyti „struktūrą”, bet kokia ilgiau trunkanti *communitas* apraiška savaime turi atrodyti grėsminga bei anarchiška, todėl privalo būti atitverta kuo įvairiausiomis taisykliemis, draudimais bei išlygomis. Nes tai, kas nepasiduoda aiškiai klasifikacijai pagal tradicinius kriterijus arba atsiduria tarp klasifikacijos ribų, kaip neseniai parodė Mary Douglas,⁶ beveik visur yra laikoma „suteršiant” bei keliant „grėsmę”.

Jau anksčiau esu sakęs, kad liminalumas nėra vienintelė kultūrinė *communitas* apraiška. Daugelyje visuomenių esama ir kitų apraiškų, kurias iškart galima atpažinti kaip tokias iš aplink susispėtusių simbolių bei susijusių tilkėjimų, kaip antai „silpnujų galios” – kitaip sakant, nuo latiniško laikino šventumas, kuriuo pasižymi žemas statusas ar padėtis. Stabiliose struktūrose yra daug organizacijos matmenų. Jau esame pastebėję, jog nepaisant visos gerovės, kokią tik gali susikurti visuomenės, kuriose politinę valdžią, paveldimą ar teritorinę, turi atėjūnai užkarriautojai, mistinės bei moralinės galios visuomet priklauso pavergtiesiems autochtonams. Kitose visuomenėse, pavyzdžiu, Zambijos ndembų bei lambų, galima paminėti religines bendrijas, kurių nariai kaip tik per bendrą nelaimę ar šiaip suvaržančias aplinkybes siekia galių sveikatai, vaisingumui bei klimatui pagerinti. Šios bendrijos kertaskersai tokius svarbius sekularių politinės sistemos komponentus kaip giminė, gyvenvietė bei pavaldumas. Taip pat paminėtinės tas religinių bei moralinių vertibių saugotojos vaidmuo, kurį vaidina struktūriškai maža bei politiškai nereikšminga tauta tautų sistemoje, kaip antai hebrajai senovės Artimuosiuose Rytuose, airiai ankstyvųjų viduramžių krikščionijoje bei šveicarai šiuolaikinėje Europoje.

Daugelis rašytojų jau yra atkreipę dėmesį į dvaro juokdario vaidmenį. Maxas Gluckmanas, pavyzdžiu, rašo: „Dvaro juokdarys veikė kaip privilegijuotas moralės teisėjas, turintis licenciją pašiepti karalių, arba dvarponį, bei jo dvariškius”. Juokdariais „paprastai būdavo žemųjų klasių atstovai – kontinentinėje Europoje jais kartais tapdavo kunitai, – aiškiai iškritę iš savo įprasto luomo... Sistema, kurioje kitiems buvo gana keblu patraukti per dantį kokio politinio vieneto galvą, tiesiog privalėjo turėti juokdario instituciją pačiame aukščiausiam lygyje... Juokdario, kuris galėtų išreikšti išniekintos moralės jausmus”. Toliau jis priduria, jog daugelio Afrikos monarchų juokdariai „dažnai buvo nežaagos ar kitokie nenormalūs keistuoliai”. Paňašias funkcijas turėjo būgnininkai barotsių karališkame laive, kuriuo karalius su dvariškiais plaukdavo iš sostinės į savo valdų pakraštį kasmetinių Zambezės potvynių metu. Jiems buvo suteikta teisė nustumti į vandenį bet kurį iš kilmingų didikų, „kuris tik per praėjusius metus būtų ižeidęs juos ar jų teisingumo jausmą”.⁷ Šios figūros, atstovau-

jančios vargšams bei nuskriaustiesiems, kaip tik ir simbolizuoją *communitas* moralines vertibes prieš aukščiausios politinės valdžios prievertą.

Liaudies literatūra pilna tokijų simbolinių figūrų kaip „šventi elgetos”, „tretieji sūnūs”, „vargšai siuvėjai” bei „kvaileliai”, kurie nuplēšia didikų bei aukštų pareigūnų pretenzijas ir sugrąžina juos į bendražmogiškos moralės lygi. Be to, tradiciniuose „vesternuose” kiekvienas esame skaitę apie paslaptingą benamį „nepažistamąjį”, bevardį ir beturtį, kuris pašalina nedorą sekularų „bosą”, engusį mažažemius, ir taip atstatato dorovinę bei teisinę vietos politinių santykų pusiausvyrą. Būtent atstumtu ar beteisių etninių bei kultūrinių grupių nariai mituose bei liaudies padavimiuose vaidina pagrindinius vaidmenis kaip bendražmogiškų vertibių atstovai ar reiškėjai. Iš jų žinomi, pavyzdžiu, gerasis samarietis, žydelis smuikininkas Rotšildas Čechovo apysakoje „Rotšildo smuikas”, pabėgęs vergas negras Džimas Marko Twaino „Haklberyje Fine” bei prostitutė Sonia Dostojevskio „Nusikaltime ir bausmėje”, išgelbėjusi ničiškajį „antžmogį” Raskolnikovą.

Visi šie mitiniai tipai struktūriškai yra žemesnieji arba „marginalūs”, tačiau būtent jie išreiškia tai, ką Henris Bergsonas pavadintų „atvira morale” prieš „uždarą moralę”, pastarajai iš esmės sutampant su apribotų, struktūriškų, partikuliarinių grupių normatyvine sistema. Bergsonas kalba apie tai, kaip grupės nariai saugo savo identitetą nuo ne narių, ginasi nuo pavojų savo gyvenimo būdui ir gaivina valią palaikyti tas normas, kuriomis remiasi kasdienis elgesys, būtinas jos socialiniam gyvybingumui. Uždarose ar struktūruotose visuomenėse būtent marginalui arba „žemesniams” asmeniui, arba „autsaideriui” dažnai tenka išreikšti tai, ką Davidas Hume'as pavadino „polinkiu į humanizmą”, kuris savo ruožtu yra susijęs su modeliu, mūsų pavadinantu *communitas*.

Tūkstantmečio judėjimai

Tarp išpūdingesnių *communitas* apraiškų reikia paminti vadinamuosius tūkstantmečio judėjimus, kylančius tarp, Normano Cohno apibūdinimu, „savo šaknis ir viltį praradusių masių priemiesčiuose bei provincijoje... atsidūrusių ant visuomenės ribos”,⁸ t. y. ant struktūriškos visuomenės ribos arba ten, kur andai gentinė bendruomenė atsidūrė sudėtingos industrinės visuomenės valdose. Tokių judėjimų požymiai daugeliui skaitytojų yra gerai žinomi.⁹ Dabar tik norėčiau priminti kai kurias liminalumo savybes anksčiau minėtuose gentiniuose ritualuose. Daugelis jų kuo tiksliausiai sutampa su atitinkamomis tūkstantmečio judėjimų ypatybėmis: vienodus, lygibė, anonimišumas, nuosavybės neturėjimas (daugelio tokijų judėjimų nariai iš tikrujų priverčiami sunaikinti jų turėtą nuosavybę, kad taip paspartintų savo trokštamos tobulos santarvės ir bendrumo būsenos atėjimą, nes nuosavybės teisė yra susijusi su struktūri-

niais skirtumais, tiek vertikaliais, tiek ir horizontaliai), statusų panaikinimas, uniformiška apranga (kartais abiems lytimis), lytinis susilaikymas (arba jo antitezė – seksualinė komuna, nes ir susilaikymas, ir seksualinė komuna panaikina santuoką ir šeimą, kuri legitimuoja statusą struktūroje), lyčių skirtumų minimizavimas (visi yra „lygūs Dievuje” arba protėvių atžvilgiu), rangų panaikinimas, nuolankumas, ne-sirūpinimas asmenine išvaizda, nesavanaudišumas, totalinis paklusnumas pranašui arba vadui, šventi pamokymai, religinio, priešingai sekulariam, santykio bei elgesio maksimizavimas, giminystės teisių bei pareigų sustabdymas (visi yra vienas kitam draugai, nepriklausomai nuo ankstesnių sekularių ryšių), kalbos bei manierų paprastumas, šventas kvailumas, susitaikymas su skausmu bei kančia (ligi pat kankinystės) ir taip toliau.

Pažymétina, kad savo pradžioje daugelis šių judėjimų skersai krito gentines bei tautines ribas. *Communitas*, arba „atvira visuomenė”, skiriasi nuo struktūros, arba „uždaros visuomenės”, tuo, kad potencialiai arba idealiai ji gali būti išplečiama iki visos žmonijos. Tikrovėje, žinoma, užtaisais netrukus išsenka, ir „judėjimas” pats tampa institucija tarp institucijų – dažnai tik fanatiškesne bei karingesne už kitas, nes jaučiasi išskirtine bendražmogiškų tiesų skleidėja. Tokie judėjimai paprastai kyla tais istorijos tarpsniais, kurie daugeliu atžvilgiu yra „homologiški” reikšmingiausių ritualų pastoviose bei save atkartojančiose visuomenėse liminaliniams periodams, kai dauguma tokios visuomenės grupių ar socialinių sluoksninių pereina iš vienos kultūrinės būklės į kitą. Tai iš esmės pérējimo reiškiniai. Kaip tik todėl, matyt, daugelio šių judėjimų mitologijoje bei simbolizme taip gausu skolinių iš *rites de passage* – tiek jų pačių kultūros, tiek tų kultūrų, su kuriomis jos dramatiškai susidūrė.

Communitas, silpnųjų galios ir hipiai

Šiuolaikinėje Vakarų visuomenėje *communitas* vertybės literatūroje bei elgesyje itin ryškiai pradėjo reikštis su vadinamaja „beat’o karta”, kurią sekė „hipiai”, o jų jauniausias padalinys savo ruožtu žinomas „mažylių” (*teeny-boppers*) vardu. Tai „gerieji” (*cool*) paaugliai ir jaunuoliai – deja, negalintys pasigirti savo nacionaliniais *rites de passage*, „išsiritę” iš statusais suvaržyto visuomeninės tvarkos ir įgavę „žemumų” stigmą. Jie rengiasi kaip visuomenės „padugnės”, linke bastytis, mėgsta „liaudies” (*folk*) muziką, dirba atsitiktinius patarnautojų darbus. Jie pabrėžia asmeninį santykį prieš socialines pareigas, o seksą laiko veikia betarpiškos *communitas* priemone nei tvarių socialinių ryšių pamatu. Ypač iškalbingas apie seksualinę laisvę yra poetas Alenės Ginsbergas. Netrūksta čia ir *communitas* priskiriamo „sakralumo” požymių: šiuos galima ižvelgti dažname religinių terminų, kaip antai „šventasis” ar „angelas”, vartojime sa viškiams apibūdinti ir susidomėjime dzenbudizmu. Dzeno

formuluotė „viskas yra vienas, vienas yra niekas, niekas yra viskas” pakankamai gerai atspindi globalinį, nestruktūrišką jo pobūdį, anksčiau jau priskirtą *communitas*. Hipiu pabrėžiamas spontaniškumas, „betarpiškumas” bei „egzistencija” kaip tik atskleidžia dar vieną pusę, kuria *communitas* skiriasi nuo struktūros. *Communitas* visiškai priklauso dabarčiai, tuo tarpu struktūra yra išišaknijusi praeityje ir per kalbą, teisę bei papročius tista į ateitį. Ir nors mūsų dėmesio centre paprastai yra tradicinės priešindustrinės visuomenės, tampa aišku, kad šedu kolektyvo matmenys, *communitas* ir struktūra, gali būti aptinkami visose kultūros bei visuomenės stadijose bei lygmenyse.

Communitas, liminalumas ir žemas statusas

Dabar atėjo laikas atidžiai peržvelgti hipotezę, kuria siekiama paaiškinti požymius tokią regimai skirtingų reiškinių kaip neofitai liminalinėje ritualo fazėje, pavergti autochtonai, mažos tautos, dvaro juokdariai, šventieji elgetos, gerieji samariečiai, tūkstantmečio judėjimai, „dvasin-gosios padugnės”, matricentrizmas patriarchališkose visuomenėse, kaip ir patricentrizmas patriarchališkose, bei vienuolių ordinai. Tikrai marga socialinių reiškinių puokštė! Tačiau visi jie turi šią bendrą ypatybę: visus juos sudaro asmenys arba grindžia principai, kurie 1) patenka į visuomeninės struktūros plysius, 2) yra jos paribiuose arba 3) užima žemiausius jos laiptelius. Tai mus grąžina prie visuomeninės struktūros apibrėžimo problemos. Viename autoritetingame apibrėžimų šaltinyje, „Visuomenės mokslų žodyne”, A. W. Eisteris apžvelgia kai kurias pagrindines šios sąvokos formulutes. Spenceris ir daugelis šiuolaikių sociologų visuomeninę struktūrą laiko „daugiau ar mažiau pastebima sąranga specializuotą, tačiau tarpusavy pri-klausomą institutų [pabrėžta Eisterio] bei institucionalizuotų padėcių ir / arba veikėjų, kuriuos šios mena, natūraliai iš-sivysčiusi iš atitinkamų grupių žmonių su atitinkamais po-reikiais bei sugebėjimais, santykiavusių tarpusavyje (ivairių tipų bei pobūdžio santykiais), siekiant išlikti duotomis aplinkybėmis”.¹⁰ Kiek skaidresnis Raymondo Firth'o apibrėžimas skamba taip: „Visuomenėse, kurias paprastai tyrinėja antropologai, visuomeninę struktūrą gali sudaryti pamatiniai santykiai, nulemti klasių sistemos, kuri savo ruožtu remiasi santykiu su žeme. Kiti visuomeninės struktūros aspektai kyla iš priklausymo kitokio pobūdžio nuo-latinėms grupėms, kastoms, amžiaus grupėms ar slapto-sioms bendrijoms. Vėl kitus santykius nustato padėtis gi-minystės sitemoje”.¹¹ Dauguma apibrėžimų kalba apie padėcių ar statusų sąrangą. Daugelis pabrėžia grupių ir santykų institucionalumą bei pastovumą. Mokslininkai socio-logai savo koncepcijoms, modeliams bei formoms atitik-menų ieško klasikinėje mechanikoje, gyvūnų ir augalų mor-fologijoje bei fiziologijoje, o pastaruoju metu, kartu su Lévi-Straussu, ir struktūrinėje lingvistikoje. Visi sutaria dėl

dėmenų bei pozicijų sėrangos tėstinumo laike su daugiau ar mažiau laipsniškais pakitimais. Su „visuomenės struktūra” susijusi ir „konflikto” sąvoka, nes atskirų dalių išskyrimas veda jas į tarpusavio opoziciją, o išskirtinis statusas tampa į ji pretenduojančių asmenų bei grupių tarpusavio kovos priežastimi.

Kitą mano nagrinėtą visuomenės matmenį apibrėžti nėra taip paprasta. G. A. Hilleris peržvelgė 94 termino *community* ‘bendruomenė’ apibrėžimus ir priėjo išvadą, kad „išskyrus teiginį, jog visi žmonės yra bendruomenės narai, visiško sutarimo dėl bendruomenės prigimties nėra”.¹² Taigi erdvė, regis, tebéra atvira naujiems bandymams! Stengiausi vengti nuomonės, esą *communitas* susijusi su tam tikru teritoriniu vienetu, dažnai ribotu, pasitaikančiu daugelyje apibrėžimų. Mano galva, *communitas* pasireiškia ten, kur nėra struktūros. Ko gero, geriausiai šią keblią sampratą galima būtų išsakyti Martino Buberio žodžiais, nors jis, regis, derėtų laikyti veikiau talentingu vietiniu informatoriumi nei mokslininku sociologu. Buberis čia vietoj *communitas* vartoja tiesiog „bendrumo” terminą: „Bendrumas – tai nebe buvimas šalia (ir, galima būtų pasakyti, viršuj bei apačioj), bet *su* kitu iš daugelio. Ir kiekvienas iš šito daugelio, nors visi žengia į vieną tikslą, vis dėlto nuolat atsigrežia ir dinamiškai atsižvelgia į kitą, kreipdamasis nuo *Aš* į *Tu*. O bendruomenė yra ten, kur nutinka bendrumas”.¹³

Buberis pabrėžia spontanišką, betarpišką, konkrečią *communitas* prigimtį, priešingai normuotai, institucionalizuotai, abstrakčiai visuomeninės struktūrai. Kita vertus, *communitas* tampa akivaizdi arba prieinama, taip sakant, tik per sugretinimą arba hibridizaciją su visuomeninės struktūros požymiais. Kaip kad *Gestalt* psichologijoje vienas kitaustiusti figūra ir pagrindas, arba kaip kad kai kurie reti elementai gamtoje nėra aptinkami gryni, o tik cheminiuose junginiuose, taip ir *communitas* gali būti suvokta tik per kokį nors santykį su struktūra. Tačiau nors *communitas* yra sunkiai apčiuopama ir vis slysta iš rankų, dėl to ji netampa nereikšminga. Čia tiks prisiminti istoriją su Laodzi vežimo ratu. Ir stipinai, ir stebulė (t. y. pati centrinė rato dalis, laikanti drauge ašį ir stipinus), kurioje jie įtvirtinti, būtų beverčiai, sakė jis, jei ne skylė, anga, tuštuma vidury. Bestruktūrė *communitas*, atstovaujančią „gyviems” žmonių tarpusavio santykiams, Buberio pavadintiems *das Zwischenmenschliche*, galima palyginti su ta „tuštuma viduryje”, būtina rato struktūros funkcionavimui.

Tai, jog kartu su kitais, nagrinėjusiais *communitas* sampratai, esu priverstas griebtis metaforų bei analogijų, nėra nei atsitiktinumas, nei reiškia mokslinio tikslumo stoką. Taip yra todėl, kad *communitas* turi egzistencinį pobūdį, ji apima žmogaus visoje jo pilnatvėje santykius su kitais tokiais pat. Tuo tarpu struktūra reiškia rūšiavimą, tai iš esmės, kaip pastebėjo Lévi-Straussas, klasifikacijų sistema, mąstymo apie kultūrą bei gamtą bei tvarkos viešajame gyvenime modelis. *Communitas* taip pat yra potenciali, ji daž-

nai turi tariamosios nuosakos atspalvį. O santykiai tarp būtybių visoje jų pilnatvėje savaime žadina simbolius, metaforas bei palyginimus. Būtent iš jų, o ne iš teisinių ar politinių struktūrų, randasi menas bei religija. Pranašų bei didžiųjų menininkų žodžiuose bei raštuose Bergsonas mato gimstant „atvirą moralę”, kuri savo ruožtu esanti *élan vital*, „gyvosios dvasios”, ar besivystančios „gyvybinės jėgos”, išraiška. Pranašai bei menininkai yra linkę būti liminalais bei marginalais, „kraštininkais” (*edgemei*), kurie su nuoširdžia aistra stengiasi išsinerti iš bet kokių klišių, susijusių su statusu, užimamomis pareigomis bei vaidmenimis, ir sueiti su kitu žmogumi į gyvą santykį, tikrovėje ar vaizduotėje. Jų kūriniuose mes ižvelgiame tą žmonijos evoliucijoje nepanaudotą potencialą, kuris dar neiškilo į paviršių ir nesustingo struktūroje.

Communitas veržiasi pro struktūros plyšius – kaip liminalumas; pro struktūros pakraščius – kaip marginalumas; iš po struktūros – per padugnes. Kone visur jি laikoma „šventa”, galimas daiktas, kaip tik todėl, kad persmelkia bei ištirpdo struktūriškus bei institucionalizuotus santykius valdančias normas ir kartu sužadina beprecedentinės potencijos patyrimą. „Susilyginimo” bei „apsinuoginimo” veiksmas, į kurį mūsų dėmesį atkreipė Goffmanas, dažnai savaime sužadina užplūstančio afekto būseną. Taip iš tikrųjų atpalaiduojamos instinktų energijos, tačiau aš esu linkęs manyti, jog *communitas* nėra vien tik paveldėtų biologinių varų,¹⁴ atpalaiduotų nuo kultūros suvaržymų, padarinys. Veikiau tai įdėm žmogiškų ypatybų apraiška, apimanti ir protą, ir valią, ir atmintį. Be to, ji skleidžiasi sulig gyvenimo visuomenėje patirtimi – antai tarp talensių (*Talensi*) tik subrendę vyrai patiria tai, kas juos paskatina įrengti *bakologo* šventvietes.

Įsitikinimas, jog tarp žmonių esama tam tikro rūšinio ryšio, bei su juo susijęs „žmogiškumo” jausmas nėra vien tik kažkokio bandos instinkto šalutinės apraiškos, bet kyla iš „žmogaus visoje jo pilnatvėje, visa širdimi dalyvaujančio tarp kitų”. Liminalumas, marginalumas bei struktūros apacių – tai sąlygos, kuriose dažniausiai ir gimsta mitai, simboliai, ritualai, filosofinės sistemos bei meno kūriniai. Šios kultūrinės formos teikia žmonėms modelius arba matrikas, pagal kurias tam tikru lygiu periodiškai atliekamos tikrovės ir žmogaus santykii su visuomenė, gamta bei kultūra reklasifikacijos. Tačiau tai daugiau nei klasifikacijos, nes skatina žmogų ne tik mąstyti, bet ir atitinkamai veikti. Kiekvienas iš šių kūrinių yra daugiabalsis, daugiaprasmis ir veikia žmogų iškart daugeliu psichologinių lygių.

Čia esama tam tikros dialektikos, nes *communitas* betarpišumas kaip tik įgalina struktūros tarpiškumą, kaip kad ir *rites de passage* atpalaiduoja žmones nuo struktūros į *communitas* tik tam, kad jie sugrįžtų į struktūrą atgaivinti *communitas* patirties. Viena yra tikra – jokia visuomenė be šios dialektikos negali adekvaciai funkcioniuoti. Struktūros perlenkimasis gali vesti prie patologinių *communitas* pasireiški-

mū už „išstatymo” ribų ar net prieš jį. Savo ruožtu *communitas* perlenkimus kai kuriuose lygybė teigiančiuose religiniuose ar politiniuose judėjimuose nedelsdamas palydi despotizmas, ypatingas biurokratizmas ar kitokie struktūriniai užkietėjimai, kadangi gyvenantiesiems bendruomenėje – kaip antai neofitai apipjaustymo trobelėje Afrikoje, vienuolių benediktinai arba tūkstantmečio judėjimo dalyviai, – regis, savaime anksčiau ar vėliau prireikia absoliutaus autoriteto, ar tai būtų religiniai ištatai, Dievo įkvėptas lyderis, ar diktatorius. Kad būtų adekvačiai patenkinti materialiniai bei organizaciniai žmonių poreikiai, vienos pačios *communitas* niekuomet negana. *Communitas* maksimizavimas visuomet sukelia struktūros maksimizavimą, kuris savo ruožtu žadina revoliucinius siekius atgaivinti *communitas*. Tokio svyravimo pavyzdžių galima rasti bet kurios didelės visuomenės politinėje istorijoje. Du ryškiausi pavyzdžiai kaip tik bus nagrinėjami kitame skyriuje.

Anksčiau jau minėjau itin glaudų struktūros ryšį su nuosavybe, tiek privačia, tiek korporacine, tiek paveldėta, tiek igačia. Todėl dauguma tūkstantmečio judėjimų stengiasi pa-naikinti nuosavybę arba viską turėti bendrai. Paprastai to siekiama tik kuriam laikui – kol stos naujas tūkstantmetis ar pasirodys gėrybių prikrauti protėvių laivai. Kai pranaystė nepasitvirtina, nuosavybė bei struktūra sugrižta, o judėjimas arba pats tampa institucionalizuotas, arba išyra, ir jo nariai ištirpsta aplinkinėse struktūrose.

Įtariu, jog Lewis Henry's Morganas pats bus ilgėjėsis pasaulinės *communitas* atėjimo, kai savo veikalo „Senovės visuomenė“ (1877) skambiose paskutinėse pastraipo-se pasakė štai ką: „Vien tik nuosavybės siekimas nėra galutinis žmonijos tikslas, ir jeigu ateityje, kaip ir praeityje, tebeveiks pažangos dėsnis..., tai toks gyvenimo būdas, kurio vienintelis tikslas téra nuosavybę, gresia visuomenės žlugimui – nes tokiami gyvenimo būde slypi susinaikinimo sekla. Demokratija valstybėje, brolybė visuomenėje, lygybė prieš išstatymą bei privilegijas, visuotinis išsilavinimas – štai kas mena tolesnį, aukštesnį visuomenės lygi, į kurį be paliovos veda patirtis, protas bei pažinimas“.¹⁵ Kas gi tai per „aukštesnis lygis“? Kaip tik čia, regis, Morganas pasiduoda tai pačiai klaidai, kurią darė tokie mąstytojai kaip Rousseau ir Marxas: *communitas*, kuri yra visų praeities bei dabarties visuomenių ypatybė, jis suplaka su archajine pirmykste bendruomene. „Tuomet atgims, – tėsia jis, – tik aukštesniu lygiu, senovės genčių laisvė, lygybė ir brolybė“. Tuo tarpu daugelis šiuolaikinių antropologų patvirtina, jog paprotinės normos bei statusų skirtumai priešistorinėse visuomenėse individuose laisvei bei pasirinkimui tepalieka labai mažai vietas – individualistas čia dažniausiai laikomas burtininku. Taip pat mažai vietas čia lieka tikrai lygybei, pavyzdžiu, tarp vyro ir moterų, vyresniųjų ir jaunimo, vadų ir paprastų bendruomenės narių. Brolijos gi su visa savo „brolybe“ savaime dažnai skyla į dvi griežtai skirtingo statuso dalis – vyresniuosius ir jaunesniuosius. O tokios

tarpusavy besivaržančios grupės kaip talensių, nuerų (*Nuer*) bei tivų (*Tiv*) visuomenėse jokiai gentinei brolybei išvis nepalieka vietas: narystė jose visiškai pajungia individų struktūrai bei iš struktūrinio susiskaldymo neišvengiamai kylančiam konfliktui. Šiaip ar taip, netgi pačiose paprasčiausiose visuomenėse esama skirtumo tarp struktūros ir *communitas*, simboliškai išreiškiamo būdingais liminalumu, marginalumo bei žemos padėties požymiais. Skirtin-gose visuomenėse, taip pat skirtingais laikotarpiais kiek-vienoje visuomenėje iškyla tai vienas, tai kitas iš šių „am-žinų antagonistų“ (pasitelkiant Freudo kita prasme varto-tą terminą). Tačiau būtent kartu jie sudaro tas „žmogiškā-sias sąlygas“, kuriomis žmogus santykiauja su savo artimu.

Versta iš: *Turner V. The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. – Ithaca, New York: Cornell University Press, 1969, 1979. – P. 94–95, 106–113, 125–130.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

NUORODOS:

1. *Turner V. The Forest of Symbols*. – Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1967. – P. 93–111.
2. *Gennep A., van. The Rites of Passage*. – London: Routledge and Kegan Paul, 1909. [Mūsų skaitytojui šis žymus XX a. antropologijos veikalas jau pažįstamas iš keleto nemažų žurnale spausdintų išstraukų lietuvių kalba, žr. *Gennep A., von. Les Rites de Passage* // Liaudies kultūra. – 1997, Nr. 5, 6; 1998, Nr. 1. – Pasabatos laužtiniose skliaustuose vertėjo.]
3. [Lot. *communitas*, mot. g., reiškia maždaug ‘bendrumas, bendravimas, bendriją’.]
4. *A Catholic dictionary* / Ed. by Donald Attwater. – New York: Macmillan, 1961. – P. 51.
5. *Goffman E. Asylums*. – Chicago: Aldine Publishing Company, 1962. – P. 119.
6. *Douglas M. Purity and Danger*. – London: Routledge and Kegan Paul, 1966.
7. *Gluckman M. Politics, Law and Ritual in Tribal Society*. – Chicago: Aldine Publishing Company, 1965. – P. 102–104.
8. *Cohn N. The Pursuit of the Millennium*. – New York: Harper Torch Books, 1961. – P. 31–32.
9. [Žr., pavyzdžiu, *Worsley P. Johnas Frumas: tūkstantmečio judėjimas Tanoje, Naujuosiouose Hebriduose* // Liaudies kultūra. – 2001, Nr. 1.]
10. *A Dictionary of the Social Sciences* / Eds. J. Gould and W. L. Kolb. – London: Tavistock, 1964. – P. 668–669.
11. *Firth R. Elements of social organization*. – London: Watts, 1951. – P. 32.
12. *Hillary G. A. Definitions of community: areas of agreement* // *Rural sociology*, vol. 20.
13. *Buber M. Between man and man*. – London and Glasgow: Fontana Library, 1961. – P. 51.
14. [Angl. dgs. *drives*. Dėl galimybės už psichologinį terminą „draivas“ vartoti lietuvišką žodžį *varas* žr. kita proga jau padarytą vertėjo pastabą: Liaudies kultūra. – 2001, Nr. 4, p. 55.]
15. *Morgan L. H. Ancient Society*. – Chicago: Charles H. Kerr, 1877. – P. 552.

Tu juokies! Tu juokies visai kaip mes!

Dabar žinosiu, kad galime drauge ir verkti.

Odzībva genties šamanas Johnas Nett Lake'as – Eva LIPS

Argi indēnai neturi humoro jausmo?

Eva LIPS

Viena iš itin paplitusių klaidingų nuomonų apie indēnus – esą jie neturi humoro jausmo. Nueita taip toli, kad indēniškos juokų istorijos su ypač linksmais motyvais, žinomas nuo Nju Meksiko ligi pat Aliaskos, neva atsiradusios dėl juodaodžių įtakos. Niekam tiesiog i galvą neatėjo, kad indēnai galėtų sugalvoti ką nors šitaip juokinga. Išiti-kinimą, jog „indēnams nebūdingas sąmojus“, europiečiams įdiegė kabinetiniai vertintojai, visiškai nepažįstantys jų temperamento. „Néra pasaulyje kito tokio krašto, – byloja vienas 1877 m. straipsnis, – kur nuo 1492-ųjų būtų girdėta tiek mažai smagaus juoko, kaip Amerika. Vadinas tasis raudonodis išlieka nepasikeitęs, kad ir ką jam dangus skirtu, – niūrus, nekalbus, pasinéręs savyje, niekuomet nepamirštantis savo orios laikysenos“. Betgi daugelio tolimesniuose kraštuose apsilankiusių etnologų asmeninė patirtis įsakmai verčia atmesti tokius indēnų vertinimus. Štai kaip, atsižvelgdamas į minėtą nuomonę, apie Centrinės Brazilijos bakanus kalba Karlas von den Steinenas: „Bakariams šitokie apibūdinimai nieku gyvu netinka – jie buvo linksmai, šnekūs, lipšnūs. Nesiruošu čia atsipirkti pavyzdžiais. Šioje gyvenvietėje ir pats kvatojau, ir girdėjau kvatojantis ne mažiau nei po Samoa bei Tongos palmėmis“. Kas sprendžia iš tolo, nematęs nė vieno gyvo indēno, ir mano juos esant žmonėmis be humoro jausmo, tas apgailėtinai klysta, nesugebėdamas atskirti prigimto orumo nuo bukagalvystės, santūrumo – nuo dvasinio sąstingio, o susimąstymo – nuo sąmojo stokos. Kaip ir visi dvasingi žmonės, indēnai išmano ironiją, pokštus, apskritai humorą aukščiausia šios sąvokos prasme, tačiau tai patirti galima tik tada, kai jie nusimeta savo santūrumą. Giliai įsišaknijęs taktas kartais paprasčiausiai verčia juos susilaikyti nuo juoko tada, kai svetimšalis vargu ar pajęgtų. Tai rodo tyrinėtojo Kocho–Grünbergo patirtis pas Centrinės Guajanos tautipangus:

„Kai jau iškilmingai subūriaus visus gyventojus, norėdamas duoti jiems pasiklausyti keletą dainų iš savo fonografo, apie kurį jie jau štieki buvo girdėję, jį prisukant, nutrūko spyruoklė, tad pasirodymas baigėsi nė neprasidėjęs. Kad nors vienas iš susirinkusiuų bent veido krustelėjimu būtų išreiškęs pašaipą, kai jų vadas Pitá paaiškino mano nesėkmę!“ Beribū indēnų taktą patyrė ir Erlandas von Nordens-

kiöldas, po vienos žūklės visus gausiai apdalinės savo laimiui. Jo bičiuliai indēnai tada paklausė, kokias gi žuvis iš pagautujų jis pats labiausiai mėgsta, ir niekas nė žodžiu neprasitarė, kad jis visai netycia pasiliko sau pačias skaniausias. Niekas nepanoro jo šitaip sugėdinti. Kad indēnai savo bičiuliams niekuomet nemeluoja, nereikia nė priminti.

Indēnų taktas pasireiškia anaipolt ne vien santykiose su baltaisiais. Esama tiesiog graudžiai žavių pavyzdžių. Antai Gran Čako ašlaslėjų (*Ashluslay*) berniukėlis, mažutis, vos pradėjės bėginėti, ima už rankos savo aklą senelį, kad palydėtų jį ten, kur vaikštoma po vieną.

Ypatingą taktą rodo ir tai, kad nežabotus džiaugsmo proveržius indēnai leidžia sau tik siaurame rate. Norintis juos patirti baltasis iš tikrųjų turi būti indēnų bendruomenėje savas. Jeigu jau tyrinėtojas apraše tokio pobūdžio išgyvenimus, tai kartu byloja apie jo paties žmogiškumą ir sugebėjimą bendrauti.

Pietų Amerikoje tuo ypač pasižymėjo Erlandas von Nordenskiöldas ir Teodoras Koch–Gründbergas, dalyvavę intymiausiam genčių, kuriose lankési, gyvenime. Jau vien iš duomenų pateikimo būdo matyti, kad nuoširdžius ryšius su žmonėmis ir jų ekspedicijų sėkmę lémė ne tik tyrinėtojų sumanumas, bet ir atjaučianti, kartu džiaugtis sugebanti žmogaus širdis. Erlandas von Nordenskiöldas ne kartą yra pasakojęs apie tai, kaip tyrinėtojas, bekeliaudamas po Pietų Ameriką, pats pavirsta indēnu. Štai pasakojimas apie apsilankymą pas čoročių (*Choroti*) vadą Girios Gaidį: „Ten aš gana mandrai pasilinksminau – nuogas, tik apsidaręs plunksnomis ir su akiniais, ištisas naktis kartu su indēnais ir indēnėmis šokau baltais spindinčios Rio Pilkomajo (*Rio Pilcomayo*) upės pakrantėje. Perkaitę nuo šokio, puldavom į putojančius upės vandenis. Medžiodavom, dainuodavom, žaisdavom, žvejodavom, pakaitomis rūkydavom tą pačią pypkę ir niekuomet nenuobodžiavome“.

Verčia susimąstyti tai, kad šis nepaprastas žmogus, kuris klasika tapusiuose savo veikalose nenuildamas giria indēnus kaip išradėjus, mechanikus, menininkus, poetus, kuris kaip retas kitas giliai permatė jų širdis ir sugebėjo nepagražindamas papasakoti apie jų linksmą būdą, ir pats paliko jiems gilų įspūdį.

I viską jis atkreipdavo dėmesį, net i jų šunų vardus – *tirupotchi*, „sena drapana“ arba *chapikávu*, „geltoni antakiai“. Juoba į Gran Čake galiojančias padorumo taisykles, pavyzdžiu, i tokias kaip ši. Atvykės į svetimą kaimą keleivis visą naktį praleidžia su tarškalu dainuodamas maždaug tokio turinio dainą: „Atvykau, norédamas išvysti savo brolius. Iš tolo atvykau, kad pamatyčiau savo vaikus. Dabar jiems gerai sekasi. Jie nebijojo jokių priešų. Šiandien jiems gerai einasi, kartu su manim. Atvykau pamatyti savo brolius. Priešai jų nenužudys. Dabar jiems gerai sekasi.“

Jei laikaisi tokią bendravimo taisyklių, sako šis giliai humaniškas tyrinėtojas, ir pats išgyveni malonių patirčių. „Tokį baltujų atidumą indėnai vertina. Pripažįsta jį kaip tinkamą gyvenimo nuostatą“. Tad joks čia stebuklas, kad jam neteko pasigesti šokių ir pasisėdėjimų prie namų darbo alaus iš algarobos, čanjaro, tuskos ir meliono vaisių. Ir jis ne tik iš visos širdies dalijosi tokio bendravimo džiaugsmais, bet dar ir sąmoningai bei preciziškai jį apraše, tiek pats dalyvaudamas aktyviai, tiek stebėdamas iš šalies, iš kokios nuošalios prietemos. Minėti šokiai skirti vien pramogai, su religiniais ritualiniais šokiais jie neturi nieko bendra.

„Didesniuose tiek čioročių, tiek ašluslajų kaimuose kiekvienu nelietingą vakarą – pokylis. Jei tik skilvis netuščias, taip sakant. Šokis jaunimui – visas gyvenimas, aplink šokį sukasi visi jų interesai. Dėl šokio jie dažosi ir puošiasi.

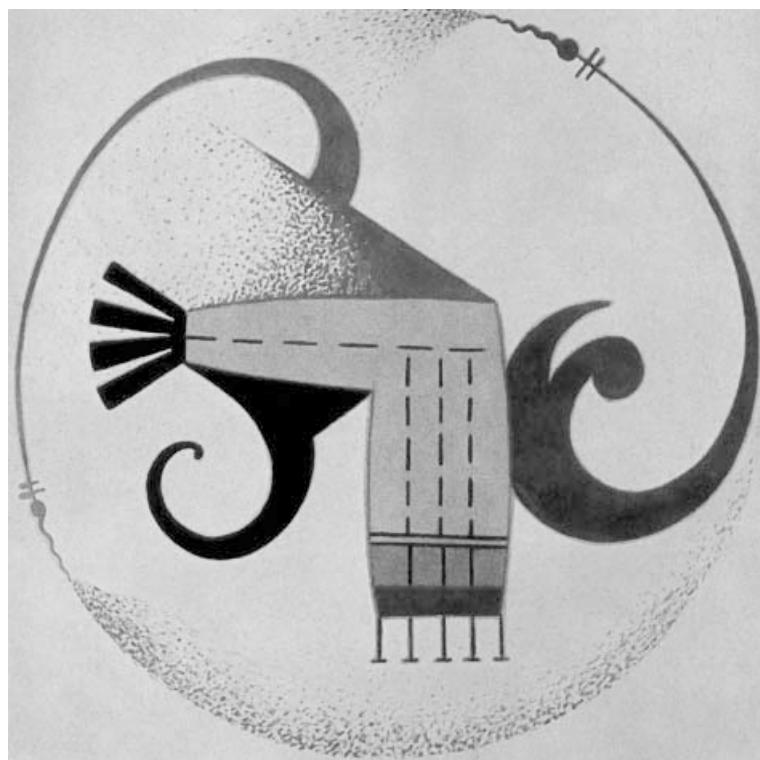
Jau keletą valandų prieš pobūvį jaunuoliai imasi savo tualetu. Pirmiausia be galio rūpestingai šukoja plaukus, tada susitvarko sruogas ant kaktos ir už ausų. Antakiai ir blakstienos išpešiojami, kaip ir visi gyvaplaukiai, išdrįsę išdygti ant smakro ar viršutinės lūpos, apskritai kiekvienas ne ant pakaušio išaugęs plaukas.

„Tada dažomas veidas. Anksčiau šiam svarbiam darbui kreipdavosi kitų pagalbos. Bet kai baltieji atgabeno veidrodį, tapo įmanoma dažytis pačiam ir džiaugtis kiekvienu raudonu, geltonu bei juodu štrichu. Šis puikus žmogaus išradimas indėnų jaunuolių prikausto valandų valandoms ir verčia su pagarbia nuostaba gérētis savo grožiu. Jaunuolis visuose pobūviuose stengiasi pasirodyti kiek įmanoma elegantiškesnis, kuo ypatingiai išsidažęs bei išsipustęs. Kiekvienu dieną jis dažosi kitaip ir savo papuošala pasidabina skirtingai. Tačiau laikomasi mados nustatyti ribų – ipiršti šiemis žmonėms naują madą anaiptol nėra lengva. Vienas mano išrastas būdas veidui dažyti taip ir netapo pripažintas... Šaip jau indėnai ir indėnės turi gerą skonį, bet ēmus dažnai susidurti su civilizacija, ir šis pradeda nykti. Niekas girioje neapsikaišo tokiomis rėkiančiomis spalvomis kaip „civilizuoti“ indėnai beimetis. Vyrai šoka ratu arba sustoję eile ir i taktą dainuoja: „táe-a-sa-lé, táe-a-sa-lé...“

Šokama létai arba greitai, nelygu koks taktas. Šiuose susibūrimuose nėra kitokios muzikos. Dainuojami neišverčiami refrenai, neretai tarptautiniai, tai yra sutinkami daugelyje genčių. Už vyru šoka merginos. Ménulio arba iš pamos žolės sukurtos ugnies šviesoje šokantys kūnai atrodo išpūdingai. Viename rate mačiau šokant iki šimto vyru. Vie-

nasyk buvo šokama létai, kitąsyk – svaiginančiai greitai, taip, kad net sukildavo dulkės, ir tegalėjai regėti vien kūnį ir besiplaikstančių stručio plunksnų sūkurį. Nuogas ir išsidažęs, apsikaišęs plunksnomis ir apsikarstęs tarp savo bičiulių šokau ir aš, tuo tarpu antrasis vado sūnus su tropiniu šalmu, akiniai ir apsiaustu vaidino „Martyną Papartyną“ ir visiems dalino tabaką. Indėnai raitėsi iš juoko. Smaginomės visą naktį ir dar ne vieną“.

Taip susipažista su indėnais žmogiškas ir jautrus tyrinėtojas. Tačiau Nordensköldas dalyvaudavo ne vien jaunimo dūkimuose – prasmingi jam atrodė ir pasibuvimai su pagyvenusiais indėnais. „Vyresni, solidesni, vedę vyrai pokyliams nebesipuošia, o tik karui. Šie vyresnieji neretai išvis aplei-

Vėjo dievybė su gyvatėmis. Navahų tapyba (Šiaurės Amerika).

džia savo tualetą“. Bet svaiginančio gérimo vertę jie išmano. Niekas apie tai nepapasakos gyviau už patį tyrinėtoją:

„Su ašluslajais man teko dalyvauti ne vienose didelėse, su čoročiais keleriose mažesnėse išgertuvėse... Paprastai kaimas turi puotoms skirtą aikštę. Vyrai ten susirenka apie pietus, kiekvienas su savo dembliu ir kalebaso indu. Moterys pasirūpina talpiais kalebasais su algarobos alum... Jei svečias, jo nelaiimei, yra mégstamas, su juo elgiamasi itin gerai – gauna demblį atsisesti ir dviejų trijų litrų talpos kalebasų. Atnisėdusiam visi pamaja ranka, ir jis turi atsakyti tuo pačiu. Tai pasveikinimas. Tada jau reikia gerti – išgerti reikia viską, kitaip tai reikštų nepagarbą. O jei pajėgsi įveikti tau skirtus litrus, vėl prasidės mojavimai. Tuomet greta sedintys seniai pirštais vienas po kito nušluostys tau burną. Tai bičiuliškumo viršūnė. Jei galų gale tave prispiria trum-

pam pasišalinti, jokiu būdu nevalia pamiršti pamojuoti rančia kaimynams ir ištarti „paa” – tai būtų labai nemandagu. Blogiausia, kad būtinai turi vėl sugrižti ir ištverti iki pat šventės pabaigos, kol šeimininkai tars savo žodį ir, negana to, kol visiems bus gana. Taip pat privaloma su seniais raimai pakaitom išrūkyti pypkę, nenusibraukiant kandiklio.

Kartą kai senukus jau kaip reikiant pagavo ūpas, jie išsuodino ir seilėmis ištepė man veidą, įsigeidė išrauti antakius ir blakstienas, išjuokė mane dėl mano ilgos baisingos barzdos ir pasišovė pradurti man ausyse skylutes.

Per visas išgertuvės, kuriose kiekvienas visiškai nukaušta, niekad nesu nugirdęs nė vieno aštresnio žodžio ar pastebėjės kilus bent menkiausią kivirčą. Apsvaigės nuo naminio alaus, indėnas niekad nebūna ižūlus. Jis priklauso tai girtujų rūšiai, kurie nori visus apkabinti. Jis įsidrásina ir ima plepēti apie savo karo nuotykius. Aptarinėja būsimų žygių planus, kuriuos, vos išsiblaivęs, pamiršta. Dainuoja ir yra smagus”.

Tarp Šiaurės Amerikos indėnų puotos, kuriose įkvėpimą teiktų naminis alus, nėra iprastos, tačiau kai kuriose gentyse aptinkama išgertuvė dainų. Floridos seminolų jos yra patikimai užrašytos, pasižymi saiku žodžiams, o nereitai pasitenkina tiesiog vieninteliu be paliovos kartojamu sakiniu: „Aš sutikau bičiulį, ir mudu kiek padauginom išgerti”. Įdomiausia kultūrinė gérimo pasekmė – „bepročio”, arba „girtuoklio šokis”, šokamas be jokio alkoholio. Tai savotiška pasaulytiška pantomima, teikianti galimybę elgtis kaip apsviaugusiam – šūkauti, blevyzgoti ir šelti. Negana to, apdainuojamos „komiškos” istorijos, akivaizdžiai peržengiančios padorumo ribas. Kadangi tokie pasiodymai netelpa į indėnams išprastus rėmus, esama nuomonės, kad galbūt ši šokė prieš du tris šimtmečius į Floridą atgabено graikų emigrantai, ir tame tad tebéra gyvi prisiminimai apie klasikines bakchanalijas. Bet ir neabejotinai vietinės kilmės seminolų dainose persipina kuo įvairiausi elementai: imaginėmis apeigomis prašoma pagalbos žaidynėse sviediniui, medžioklėje, gydant ligonį, niūniuojamos švelnios lopšinės, stengiamasi šitaip įsiteikti žvėrimis – trumpai tariant, dainuojama visa, kas veikia protą ir širdį. Dažnai dainuojant juokiamasi, arba dainuojama juokiantis. Tačiau visame kame justi santūrumas. Ir iš Šiaurės Amerikos turime daugybę savo tikslumu stebinančių tyrinėtojų pranešimų, tik jiems neretai stinga intymesnio santykio, taip patraukliai perteikiamo keliautojų po Pietų Ameriką.

Nuo *Rio Uapué* toliau patraukės pas taulipangus, Theodoras Koch-Gründbergas keletui indėnų senių parodė anksčiau aplankytų genčių nuotraukas, ir ta proga su vadu buvo apsikeista kelias „juokelais”, ypač apie moterų nuotraukas. Aprašymas baigiasi žodžiais: „Pagyvenę indėnų vyrai nesiskiria nuo mūsiškių”. Kas taip bendrauja su žmonėmis, netrukus bus pripažintas savu. Jis žino jų gyvenimą ir pažista jų sielas, tai ne beviltiška kabinetinė žiurkė.

„Su jų mažuoju vadu, surūkiusiu daugybę mano tabako, pagal čionykščius papročius apsikeitėm vardais. Dabar

jį vadina „Theodoro”, o i manė kreipiasi „Yuali”. Kur bepasirodyčiau, visur bičiuliai šaukia mane naujuoju vardu, džiaugdamiesi tuo tarsi vaikai. Jis nenuilsta kartoti man tai-lipangiškai įvairiausias frazes bei posakius, tiksliau, riaumoti man tiesiai į ausį ir nenurimsta tol, kol jų neištariu teisingai. Visi labai patenkinti, kai aš užsirašinėju savo momokomą medžiagą ir, progai pasitaikius, teisingai ją pavarotoju. Kartais jis man sako visokius užgaulius žodžius, ir kai aš iš paskos patikliai juos kartoju, leipsta juokais ir senas, ir jaunas, ir vyrai, ir moterys”.

Štai kaip apibūdinamas gabus Šiaurės Vakarų Brazilijos selvos vaikinukas: „Vos dešimties metų, šis labai su manus siusi genties berniukas jau labai mitriai ir tiksliai piešia. Man paprašius, charakteringai pavaizdavo mano stotą. Turiu mažajam tapytojui pozuoti ir sédédamas, ir dar dažniau – stovėdamas. Jis įdėmiai nužūri ir rūpestingai apčiupinėja batus, kojines, kurias nuo užkamavusių uodų užraitojau ant kelnių, petnešas, šitą beprasme civilizacijos įmantrybę, kurios jau laukia visa ko žemiško likimas. Nepraleidžiami ir ūsai su barzda... Man į rankas išspraudžia ištikimajį „paperą” – taip indėnai vadina mano dienoraštį ir pieštuką – attributus, be kurių gerieji indėnai pamšelio baltojo tiesiog negalėtu įsivaizduoti. „Niekis jis neužmiršta, paišo net ir tai, ko nemato ir per drabužius nė matyti negali”.

Tokie aprašymai įtikimiausi, kai jie perteikiami pačių liudininkų žodžiais, tų, kurie, nepaisant baltos jų odos spalvos, visiškai persiémė indėnų mąstysena ir, beje, patys, būdami linksmos sielos, sugebėjo gyvai perteikti giedrają indėnų charakterio pusę.

„Vyrų ir moterų palydėtas maudyti, turėjau nuolančiai susitaikyti su tuo, kad bus nuodugniausiai ištyrinėti visi mano asmenybės ‘svogūno lukštai’... Jie pagarbiai apžūréjo mano polinezietišką tatuiruotę, mėlyną kivi iš Naujosios Zelandijos ir, dideliam mano pasitenkinimui, akivaizdžiai nusivylė tuo, kad po neįprastu ‘ipakavimu’ nerado didesnių stebuklų... Patys jie dėvėjo kažką panašaus į maskaradų ir šokių apdarus – iš palmių žievės nupintus kostiumus, vadinamus *eti* (namas). Savo ruožtu maniškis švarkas gavo įmantrų pavadinimą „nugaros namas”, taip pat aš turėjau „galvos namą” ir „kojų namus”.

„Susirinkę namie arba stovyklaudami aplink laužą, – rašo Koch-Gründbergas, – vyrai prie proges pasakoja kitz kitam visokias mišlingas istorijas. Kai kurie indėnai turi neginčiamą aktoriaus talentą. Vienas pasakoja, kiti susidomėjė klausosi... Puikus gyvas balso moduliavimas. Jei pajėgi suprasti bent mažą dalį, kartu išgyveni visus pasakojimo vingius. Klausytojai akompanuoja prislopintu juoku su trumpu šūksniu intarpais. Tolydžio pasakotojo balsas kyla, kol pereina į falcetą. Jis pašoka, mostaguja rānkomis ir makaluoja kojomis. Dalyviai klausosi nuščiuve, susitelkė. Tada – šūvio efektas. Pasakojimas ūmai nutrūks ta. Akimirka tylos, tada – skardus juokas. Sąmojo būta sodraus. Klausytojai keliskart net nusispjauna iš pasiten-

Irokėzų kaukė

kinimo. Tokie pasakotojai jokiu būdu néra Lotynų Amerikos išimtis. Užtektų pasirinkti kurią nors gentį šiauriniame kontinente, tarkim, Vajomingo Wind Riverio (Wyoming Wind River) šošonius, pas kuriuos neseniai lankesi vienas švedų tyrinėtojas”.

„Istorijų sekėjai, – toliau rašo jis, – daugiausia būna jau pagarsėjė savo talentu seniai ar senės, vien tuo jau pritraukiantys daugybę klausytojų. Geras pasakotojas savo istoriją moka mintinai. Jis gerai žino, kokia seka eina atskiri motyvai ir kaip dera pavaizduoti įvykius. Negana to, jis turi būti geras aktorius, jaučiantis dramatinius efektus bei humoro prisodintus posūkius. Dauguma šiandienos pasakotojų tebetiki, kad padavimai apie susidūrimus su antgamtiniem būtybėmis bei istorijos apie vilką, kojotą bei kitus pagrindinius sakmių personažus atitinka tikrovę. Šiuos pasakojimus indénai vadina ‘tikromis istorijomis’... Kai kurie šių mitų turi tokį humorą grūdą, kuris prašalaitį kartais gali šokiruoti. Jie paplitę visuose Šiaurės Amerikos vakarų plotuose ir turi paralelių kontinento rytuose”. Čia paliko savo atspaudą indénų mąstysena apskritai: būtent tai, kas visų švenčiausia, beveik visuomet turi ir savo groteskišką pusę. Ir atvirkščiai, kas tik sukelia juoką, būtinai yra susiję su kraupiu dvasių pasauliu.

Žinoma, garsusis navahų šamanas Qatqali nadloji, „gydytojas, kuris juokiasi”, neatrodo labai mišlingas. Tačiau

visai kas kita yra tie indénų mitai, kuriuose juokas baudžiamas. Tokiose istorijose virš smagiausių nuotykių tarsi kabos skydas su užrašu „Juoktis draudžiama!” Pažeidės draudimą gali laikytis save laimės kūdiku, jeigu jam teko tokia lengva bausmė, kaip tam Šiaurės Amerikos žiemvakarių pakrantės tsimšianų berniukui, išdrįsusiam pasijuokti iš žvaigždės ir už tai nuneštam į dangų bei pririštam prie žvaigždės palapinės dūmų angos. Gerai, kad tėvas jį išgelbėjo ir sugrąžino žemėn tiltu iš viena kiton iki pat dangaus susmigusiu strėliu.

Paprastai uždraustas juokas, juoba per garsus, baudžiamas mirtimi, ir ypač tose istorijose, kurios savo turiniu yra be galo juokingos.

Medžiotojas, pasijuokęs iš „girių moters” *hebu*, kuri storos tetulės pavidalu itin groteskiškai gaudė žuvis, tapo sudraskytas į gabalus. Nesusitvardžiusiam linksmuoliui atsisakius nulipti iš medžio, kuriame jis slapstėsi, užsirūstinusi tetulė pasiuntė pas jį milžiniškas skruzdės, kurios jį taip sukandžiojo, kad privertė šokti į vandenį, kur ta jį sugavo ir surijo. Ne mažiau šiurpi yra mirtis mergaitės, išjuokusios savo drovų gerbėją, kuris, norėdamas atsigerti, iš negrabumo sukūlė kalebasą. Bet jaunuolio būta ne žmogaus, o medžių dvasios, kuri, pasijutusi išjuokta, tiesiog nusuko mergaitei sprandą, suvalgė visą jos kūną, o galvą paslėpė medžio drevėje. Paskui šamanas po tuo kiauraviduriu medžiu sukūrė ugnį, ir mergaitės galva pavirto pelena, iš kurių kilo pirmieji vaismedžiai – bananmedžiai, ananasai bei kokoso palmės. Čia susikerta įvairūs sakmių elementai, ir toli gražu ne visi šviesios prigimties.

Taigi be keleto mandrų šokių, puotų ir mielai išjuokiamų komiškų situacijų, ar toks jau pasaulytiškas indénų humoras? Šitaip negalima tvirtinti. Yra juokų ir istorijų, skirtų, regis, vien pramogai, bet geriau nuolat turėti galvoje, jog ir čia gali suskambėti slapta rimtesnė gaida. Sakmės, veikėjo vardo ar daikto pavadinimo pagarsinimas jí ištariant ar išdainuojant savaime yra tam tikras jo užkeikimas arba šaukimasis. Net patys juokingiausi dalykai išsakyti atgyja, kaip ir mandanų vadų portretai, andai nutapytį Catlino. „Jie pasakė, jog sukūriaū gyvas būtybes – dabar savo vadus jie galė regėti iškart dviejose vietose. Tie, mano sukurtieji, matyt, išties buvo gyvi – galėjai matyti, kaip jie varto akis, kaip juokiasi. O jeigu kas gali juoktis, tai, žinoma, galėtų pabandės ir kalbėti, todėl bene tikrai turėtų turėti gyvybės”.

Kokia turėtų būti „profaniška” istorija, kad nors kiek prajuokintų dakotus, tegul mums papasakos pats genties atstovas Charles Eastman: „Niekas manęs taip neerzina, kaip tvirtinimas, esą mūsų krašto gyventojai neturi polinkio humorui nei sugebėjimo atsiduoti linksmymbei. Niekur kitur nesu patyręs tiek nuoširdaus juoko kaip prie indénų stovyklos laužo, kur sykį visą vakarą tol juokiaus, kol parasičiausiai nebepajégiau”.

Geltonasis Lokys Mato-si, matyt, iš prigimties buvo linksmas vyras. Paprastai nedaug tešnekėdavo, bet būda-

mas gero ūpo sugebėdavo prajuokinti visą draugiją, ypač prisidėjus svainiui Tamdokai – Elniui.

„Mes, indėnai, ypač mėgstam erzinti savo svainius ir svaines. Niekas nemanó dėl to skustis arba pokštą, net ir asmenišką, priimti už pikta – tai prieštarautų geram elgesiui”.

Dalykas tas, kad vieną dieną Tamdoka medžioklėje užklupo ir parbloškė elnią. Tačiau paméginus jį doroti, žvéris pašoko ir nérė šalin. Indėnas jau neketino paleisti savo grobio, todėl puolé iš paskos, čiupo už uodegos ir... buvo tam-pomas po pievas ir šilus, kol galiausiai liko vienas su uodega rankoje. Tai Mato-si pasirodė toks puikus pokštas, kad reikėjo dabar iš jo padaryti kuo geresnį pasakojimą.

„Taip, – ramiai atsakė Tamdoka, – bet galiu jums papasakti dar juokingesnį nutikimą apie vyra, jojusį ant jauno elnio vapičio ir rėkusį pagalbos kaip kokia sena moteriškė”.

„Išskyrus Tšanckpi-juhą, niekas to nematé”, – pastebėjo Mato-si. Betgi visi vienas per kitą šaukė: „Taip! Taip! Tegul jis mums papasakoja!” „Papasakosiu jums, ką matčiau”, – pradėjo liudininkas: „Sekdamas stirnino su stirna pėdsakais prisiartinau prie siauros proskynos prie upelio, kai staiga – bum! – išgirdau geležinio ginklo trenksmą. Likau tupėti, vildamasis išvysti proskyną kertantį žvérij. Ir neapsigavau, nes netrukus po šūvio išniro dailus stirninės, o iš paskos jam ant kulnų lipo Tamdoka, tvirtai abiem rankom išitvéręs žvériui į uodegą. Savo peili jis iš pradžių laikė sukandęs dantyse, bet šis jam greitai iškrito. ‘Tamdoka!, – sušukau, – gal tu negerai sugriebeti tą stirniną?’ Bet žmogus su stirninu veikiai vėl pradingo giroje.

O po akimirkos vėl abu pasirodė ir vėl mane prajuokino, kone miriau iš juoko. Žvéris striuoksėjo tokiais šuoliais, kad vos buvo galima ką ižiūrėti. Tamdoka irgi šuoliavo milžiniškais žingsniais, kaip koks bégikas. Jam lekiant, plaukai braukė per medžius, o veidas taškė prakaitą. Tiesiog susilenkiau ir nebegalėjau išsitiesti, atrodė, tuoj griūsiu, tuo tarpu jie vėl dingo man iš akių. Kai juodu trečią kartą įliuoksėjo į proskyną, miškas ir pieva man pradėjo plaukti. Tamdoka straksėjo po proskyną lyg besimokantis šokinėti žiogas. Tada aš visai išvirtau. Kai vėl atsipeikėjau, priešais stovėjo Tamdoka ir šlakstė man veidą vandeniu. Vos jų pamatės, griuvau vėl ir atsipeikėjau tik apie pietus”.

Pasakojimo metu draugija be perstojo juokėsi, ir pats Tamdoka nuoširdžiai prisidėjo prie bendro linksmumo.

„Ho! Ho! Taip! – šaukė visi. – Jis tame išgarsino. Kiek kartų dar bus pasakojama ši istorija!”

Šią istoriją indėnų medžiotojams daro tokią patrauklį ir į juoką įmaišo dozę nuostabos tai, kad šitaip groteskiškai liuoksintis Tamdoka iš tikrujų bus parodės nepaprastą ryžtą. Jis buvo pasiryžęs verčiau vaikytis stirniną, kol gyvas, negu susitaikyti su pralaimėjimu. Epizodas paliečia visų pirma medžiotojo širdį, jis paimtas iš medžiotojų gyvenimo, ir, nepaisant šmaikštaus pagražinimo, iš tikrujų tai liaupsė indėnų bendruomenės labiausiai vertinamoms dorybėms.

Tačiau medžioklės epizodai, duodami peno juokams draugijoje, suteikia daug progų ir neigiamų ypatybų kri-

tikai. Ne vienas šių padavimų remiasi tikrais faktais. Ilgainiui konkretus istorijos pavidas, jos asmeniškas apvalkalas pamiršamas, o apibendrinta esmė jau pasakoama kaip koks mitas (i kurį ir žiūrima kaip į mitą – „pirmapradžio laiko tiesą”). Kartu jie tarnauja pramogai, iš jų smagiai juokiamasi. Šios rūšies juokų pobūdį atskleidžia labai paplitusi istorija iš čerokių dvasinio paveldo apie tinginį medžiotą.

„Vyrų būrelis drauge patraukė medžioklēn. Pilname žvérių miške prie upės jie susirentė iš žievės pašiūrė ir kas rytą po vieną eidavo ieškoti grobio. Vienas iš jų buvo tinginys, tad nors iš ryto ir išeidavo, kaip kiti, bet netrukus pri-guldavo kur jaukiai saulutėje ir išmiegodavo ligi pat vaka-ro. Tada grįždavo atgal tuščiomis, tačiau su pratrintais mo-kasiniais ir pasakodavo ilgą istoriją apie tai, kaip visą dieną veltui ieškojo žvérių. O kitų sumedžiotą žvérieną valgė go-džiai, ir taip diena iš dienos. Pagaliau vienas iš būrio jį pa-sekė ir išvydo, kaip tinginys pats prazulina savo mokasinų padus į uolą ir atsigula miegoti. Tas prie pat užmigusiojo užkūrė lauželį, o pats grįžo pas kitus medžiotojus ir papasakojo jiems, ką matės. Tuo tarpu dūmai jau glostė miegalui padus. Vakare tinginys vėl, kaip įprasta, ēmė atskalbi-neti ir nepastebėjo, jog nuo artimos ugnies jo mokasinai buvo aprūkę. Kadangi šios aplinkybės jis paaiškinti nesugebėjo, vyrai jį negailestingai išjuokė. O būrio vadas ištremė jį iš genties, išvijo, nes su tokiu melagiui nevykėliu jie nebenorėjo turėti reikalų”.

Tokios medžiotojų istorijos savaime rodo, kaip į sąmojį neišvengiamai tampa įtrauktas pats indėnų pragyvenimo šaltinis. Apie jį byloja kaip tik tai, kas pajuokiamas. Antai viena asiniboinų istorija, kurie jau yra nebe šiaurinių pre-rijų medžiotojai, o kukurūzų augintojai, o iš dalies – laukiui ryžių rinkėjai ezerų srityse. Senas asiniboinas vardu „Šuns dantys barška ausyje” papasakojo tokį indėnų humoro pavyzdį:

„Kartą senė gyveno palapinėje viena su vaikais ir savo darže augino kukurūzus. Vienas jos mažylių mėgo iš lanko šaudyti į paukščius, ir štai sykį jis mato priešais save pilną ryžių maišą, šokinėjantį aukštyn žemyn ir dainuojančią (‘Šuns dantys barška ausyje’ padainavo ryžių maišo dainos žodžius): „Mano sūnėne, šauk į mane ir valgyk mane, mano sūnėne, šauk į mane ir valgyk mane”. Berniuko strėlė pa-taikė tiesiai į maišą, ir ryžiai pabiro ant žemės”. Kaip rašo tyrinėtojas, „čia, visiems juokiantis, istorija baigiasi”.

Iš ko gi čia juokiamasi? Ogi iš to, kad naujo, laisvai au-gančio maisto šaltinio, ezerų srities Manitu dovanos, ne-reikia sėti, o auga jis taip gausiai, kad belieka susirinkti derlių. Jis pats ateina pas kukurūzų augintoją, nepajudinu-si né piršto, ir pats siūlosi. Ateina tiesiog į nekalto, naivaus vaiko žaidimus ir uždainuoja. Vaikas, paklusdamas žaidimui, šauna į dainuojančią maišą ir, lengvabūdžkai pažėrės jį ant žemės, šitaip apreiškia visiems naują gausų maisto šaltinį. Indėnams ši istorija kartu yra ir linksma, ir jaudi-nanti, nes šventu laikomo maisto šaltino svarba prie juoko

prideda ir graudulio atspalvį: iš dėkingumo už tokią dovaną ir dėl būdo, kuriuo ji apsireiškė vaikui. Nes, šiaip ar taip, dar ir šiandien tūkstančiai indėnų išgyvena kaip tik šių laukinių ryžių dėka.

Esama ir šiuolaikinių nutikimų, iš senųjų prerijų indėnų palikuonių netolimos praeities, raginančių susimąstyti ir pasijuokti. Išnaikinę bizonus, baltieji privertė indėnus mokytiškai ūkininkavimo būdų, aiškino jiems žemės ūkio mašinas ir kaip jomis dirbtį. „Argi tai ne puiku? – kartą paklausė toks mokytojas. – Argi ne puikaus maisto jūs šitaip užsidirbsite?” Bet vienas indėnas visiškai rimtai atkirto: „Geriau jau mums būtų atgavus bent porą bizonų”. Ir aplinkui nuskambėjo juokas pro ašaras.

Ūkio struktūra ir sąmojis – apie jų ryšį tarp indėnų leisiu sau dar nemažai pašnekėti. Be viso kito, čia su savo darbais įsipina daugelis kultūrinių herojų, savotiškų „laimės nešėjų”. Jie genčiai, neretai groteskiškomis aplinkybėmis, davė kas labiausiai branginama. Neretai iš pradžių viskas pernelyg lengvai klojosi ir žmonių auklėjimo tikslu buvo apsunkinta – tai jau „pamokančios istorijos”, kurių dar išgirsime. Arba kultūros herojus (tarkime, dieviškasis didvyris – lapinas Aguaratunpa, plačiai pagarsėjęs Pietų Amerikoje) prasmunka į dangaus karalystę ir pavagia iš ten indėnams pirmajį kultūrinių kukurūzų grūdą, kurį parneša žemėn kiaurame dantyje. Ugnis iš jos pirmykščio šeimininko genties gerovei irgi buvo pargabenta kartu klasingai ir linksmai, o pats gentainių pasakojimas apie tai apjungė sąmojį ir mitą.

Apskritai kalbant, indėnų juokų istorijose sutinkami žvėryns yra daugiaprasmės figūros, atitinkančios pagrindinį pašaulėvaizdžio principą: „Pradžioje visi žvėryns buvo žmonės”, arba: „Vėl ateis metas, kai žvėrys, kaip kadaise, kalbės ir elgsis nelyginant žmonės”. Taigi reikia įsiivaizduoti, kad ribos tarp žmogaus ir žvėries néra, ir pripažinti jų nuomonę, jog daugelis žvérių dar ir šiandien gali pasirodyti ir veikti ne tik gyvūno, bet ir žmogaus pavidalu. Be to, šiose indėnų istorijose net pats valiūkišumas dažnai yra gerokai demoniškas – tuo ir paaiskinama nepaprasta žvėries galia, kurios žmogui dera paisyti. Klasikinis pavyzdys yra plačiai paplitusi istorija apie *Tar Baby*, „Dervos vaiką”, kurios centre – triušis, Šiaurės Amerikoje neretai magiška galia ypač apdovanotas gyvūnas, kai kuriose gentyse išaukštintas iki kultūrinio herojaus. Triausis yra išradinges, protinges ir nuovokus. Jis pergudrauja aligatorių ir vilkų, krykų genties indėnams pavagia ugnį, nužudo gyvatę barškuolę, o ir savimi moka pasirūpinti. (Kitose pasaulio šalyse triušis irgi vaidina intelektu bei sumanumu pranašesnio žvėries herojaus vaidmenį.) Vienas iš istorijos apie „Dervos vaiką” variantų (tarp kitų genčių paskleistas hitčiti indėnų, iš Džordžijos persikelusių į Oklahoma) yra maždaug tokio turinio.

Karštame sausringame krašte visi žvėryns susitaria išsi-kasti šulinį. Kaip tarė, taip padarė. Tik tinginys triušis išsisuka, o paskui iš rūpestingai saugomo bendruomenės vandenės šaltinio slapčia naktimis kaip vagis, pirma persiren-

gės voveraite, nešasi vandenį. Norėdami ji sučiupti, šulinio sargai pastato iš dervos nulipdytą figūrą. Kai tamsoje triušis užpuola statulą, jo letenos ir galva prilimpa prie dervos. Taip jis pagaunamas ir nuteisiamas mirti. O jau metamas ugnin tik nusijuokia ir pasako, jog ten jam nieko neatsitiksą, nes po ugnį jis ir taip dažnai lakstęs. Mirties vandenye akivaizdoje jis irgi, regis, tik džiaugiasi ir sako vandenye esąs visai ramus, nes ten jam dažnai tenka būti. Kai galų gale belaisvi nusprendžiamas įmesti į spygliuotus brūzgynus, jis ima rėkti, raudoti ir nusiminės sušunka, jog ten tai tikrai numirsiąs. Šitaip parenkamas egzekucijos būdas, ir triušis

Indėnų kaukė

sviedžiamas į krūmus. Bet šis nukritęs tik pašoka ir iš visų jégų sprunka, šaipydamasis iš savo persekiotojų.

Cia tinginystė nugali darbštumą, narsa – mirties baimę, o išeitį randa ir gyvybę išgelbsti valiūko dvasia. Indėnams ši istorija – pakankama dingstis nuoširdžiai pasijuokti, nes herojus visiškai nusipelne tiek jų pripažinimo, tiek juoko.

Tačiau ne kiekvienas žvėris tokiose istorijose turi kultūrinio herojaus, „Laimės nešėjo” pozymių. Juokų istorijose esti ir akivaizdžiai neigiamų su žvėrimis susijusių veikėjų. Pavyzdžiui, Šiaurės Amerikos pietvakariuose indėnų mitai ištisai užvaldyti juokdario kojoto, kuris tarsi atsveria mituose sutinkamą ir rimitą, žmogiško būdo kojotą gėrio nešeją. Pirmasis téra „nelaimės nešantis sukčius”, mėgdžiotojas ir kvailys, bet niekada ne gudrus išradėjas ar magiškų galių turintis kultūrinis herojus. Jis neturi nieko bendra su anuo imponuojančiu kojotu, atliekančiu reikšmingus žygdarbius. Šis tik šiaip sau istorijų apie žvėris veikėjas (daugiausia neigiamas), kurio nesékmės prasidejo tuo, kad jis vienas, visiems žvėrimis pasninkaujant,

valgė šventintų kukurūzų miltus ir gérė uždraustą vandenį, todėl tapo pasmerktas „neužtikrintam pramitimui“. Negana to, senais laikais jis neleistinai atidarė indą su žvaigždėmis, kurios turėjo būti derama tvarka pritvirtintos danguje, o dabar išsibarstė kuri sau. Kojotas – tai nepataisomai blogas medžiotojas. Mirusiam kojotui varnos iškapoja akis. Apie kojotą pasakojami nutikimai indėnams kelia juoką, o pasakotojo išmonė – juolab. O jeigu pro ne tikėtinus nuotykius jose dar prasimuša indėnų idealai, tai ir paikas išdaigas, kurios paprastai blogai baigiasi, palydi tikrai šviesūs jausmai, o pačią istoriją – smagūs plojimai. Įdomu, kad šie burleskiniai pasaulyetiniai pasakojimai paunių bei keleto kitų genčių apibūdinami kaip „ne tikros istorijos“ – priešingai „tikrosioms istorijoms“, šventiesiems mitams, „kurių kiekvienas žodis – šventas“.

Esama klasikinių protinges – nevykėlis porų, pavyzdžiui, tapyras ir vėžlys arba skruzdėda ir jaguaras, kur jaguarui kai kuriose, tiek linksmose, tiek drastiškose Brazilijos indėnų istorijose tenka kvailio vaidmuo. Poroje tapyras–vėžlys, suprantama, būtent mažasis sumanusis vėžlys savo intelektu iš didelio storaodžio tapyro padaro kvailį.

Juokiamasi ir iš piktų išdaigų, kurias kits kitam krečia du žvėry, pavyzdžiu Kanados Nas Riverio tsimsbianų dygliakiaulė ir bebras:

„Bebras pasivietė dygliakiaulę į vaišes, pernešė ją per vandenį į savo namus, tačiau beplaukdamas tyčia keliskart pasinėrė taip, kad dygliakiaulė vos neprigėrė. Vaišėms jis patiekė medžio gabalą, kuriuos dygliakiaulė valgė priversta baimės, kurią jautė savo klasingajam vaišintojui. Bet netrukus – atsakomasis kvietimas. Bebrui patiekiami eglių spygliai, kuriais jis su apmaudu springsta. Tada dygliakiaulė pasiūlė bebrui kartu pažaisti: lipti į medį ir šokinėti žemyn. Kadangi bebras į medį įlipti negali, dygliakiaulė jį užnešė iki pat viršūnės ir pasodino ant šakos. Dygliakiaulė savo ilgais nagais laisvai kabinasi į medį, o bebras su savo plaukymui pritaikytomis letenomis niekaip negali išsilikyti, todėl, drebėdamas iš baimės, tik apsikabina šaką ir stipriai prisispaudžia. Dabar dygliakiaulė šoka iš medžio žemyn ir laimingai nukrenta ant savo adatų. Bebrui nieko kito nelieka, kaip tik šokti iš paskos. Jis paleidžia šaką ir plumpteli ant uolos. Jam plyšta pilvas. Bebras miršta“. Čia indėnai juokiasi todėl, kad gerai išmano žvérių kūnų sandarą ir išprocius. Juos linksmina ir išradinges kerštas, ir mandagumas, su kuriuo abu istorijos žvėrys vienas kitą tituluoja „bičiuli“.

Ne tokios piktos, daugiau valiūkiškos istorijos apie lenktynes tarp nelygių žvérių, kuriose kaskart laimi mažesnis ir lėtesnis. Pavyzdžiu, Lotynų Amerikoje – vėžlys lenktynėse su maitvanagi (Amazonės sritis), o Gran Čake erkė – ne-pakartojamose lenktynėse su struciū.

Maitvanagis ir vėžlys rungėsi, kas pirmas pasieks dangų, kur kaip tik turėjo vykti šventę. „Vėžlys slapčia įsmuko į maitvanagio maisto krepšį, todėl laimingai atvyko ir pačiame šventės įkarštyje pasitiko maitvanagį grįžtantį iš pa-

sivaikščiojimo, sakydamas, kad jau seniai čia jo laukia. Lenktynės lieka neišsprėstos, ir jas atnaujina kelionė atgal: kas pirmas pasieks žemę. Tada vėžlys tiesiog pasileido kristi ir taip laimėjo. Tačiau kridamas jis susiplojo, ir sutrūkinėjo jo šarvas. Toks jis tebéra ir šiandien“.

Kai vienas iš besivaržančiųjų galiausiai kitą sudrasko, jaukumo nebéra. Taip atsitiko linksmose rungtynėse tarp elnių ir vilkų, apie kurias pasakoja Šiaurės Amerikos žiemavakarių pakrantės indėnai.

„Vilkai prerijoje surengė šventę, į kurią pasivietė elnius. Nutarė pradėti šventę žaidimu, todėl susėdo dviem eilėm vieni prieš kitus. Vilkai tarė elniams: ‘Nagi, dabar pradékite juoktis!’ Bet elniai juoktis nepanoro ir atsakė: ‘Prašom, juokitės pirmi jūs’. Vilkai pasakė: ‘Gerai, juoksi més mes! Ha ha ha ha ha! O dabar juoktis eilė jums’. Čia émė juoktis elniai: ‘M m m m m m m m! Dabar vél jūs!’ Vilkai dar kartą nusijuokė: ‘Ha ha ha ha ha ha hal! Čia jau elniai išsigando, matydami tokias dideles vilkų iltis. Tada vilkai pasakė: ‘Dabar vél juoktés jūs, bet kaip reikiant, praziojė nasrus. Niekas nesijuokia susičiaupės. Kai juokiatés, turit kaip reikiant išsižioti. Dabar juoktés!’ Ir elniai nusijuokė: ‘Ha ha ha ha ha hahal! Elniai plačiai išsviepė, ir vilkai pamatė, kad jie neturi ilčių. Tada jie puolé elnius, sudraské juos ir suėdė. Vos porai pavyko pasprukti. Dabar žinote, kodėl elniai bijo vilkų.“

Apskritai iš didžiųjų plėšrūnų veikiau šaipomasi su nuostaba, jokiui būdu nepažeminant jų – bijoma lengvabūdiškai užgauti galingąjį ir „prisišaukti dvasią“. Šiaip jau retai tesijuokiamą iš kai kurių lokio silpnbybių. Ši žvérų supa tokia garbė ir šventumas, jog kai kurios gentys, kaip antai navahai, išvis nevalgo jo mėsos. Mitinis pasaulyėvaizdis čia irgi atspindi atitinkamą ūkio formą: navahai yra žemdirbiai, todėl gali sau leisti atsisakyti lokio kaip maisto šaltinio. Kita vertus, kadaise ir jie buvo medžiotojai, iš arktinių sricių atsikraustę į pietus pas kukurūzų augintojus. Iš anų praeities laikų jie išsaugojo pagarbią baimę šiam „šventam žvériui“. Pernelyg daug ko žmogiško turi lokys: jo šonkuliai ir pėdos panašūs į žmogaus, jis stovi stačias ir kartais elgiasi labai panašiai į žmogų. Todėl iš bailaus lokio gan savotiškoje indėnų delavarų istorijoje juokias tik prislopintai, kaip elniai: „M m m m m m m m“. Vienas medžiotojas, tik sužeidęs lokį, bet dar nepribaigęs jo, išgirsta ši gaililai, graudžiai verkiant ir pasipiktinęs sako jam: „Tu bailys, o ne karys, kokiu dediesi. Žliumbi kaip sena boba. Juk žinai, kad mūsų gentys kariauja tarpusavy ir kad taviškė buvo pirmoji, kadaise mano gentainių žmogų užpuolusi. Bailumu tik užtrauki savo genčiai nešlovę“.

Cia istorijos pasakotojas buvo nutrauktas baltojo, prieštaravusio, esą sužeistas lokys vargu ar galėjės suprasti tokius priekaištus. „Ką? – atkrito delavarų karys. – Lokys mane kuo puikiausiai suprato! Kad būtum matęs, kaip jis susigėdo, girdėdamas mano žodžius“.

Tačiau indėno, klausančio tokią istoriją, veido išraiška, kaip jau sakyta, beveik nepasikeičia. Jiems tai – žinia apie

prarastą savigarbą, o juk indėnas net mirties akivaizdoje demonstruoja orumą. Šito jis tikisi ir iš savo priešininkų, visų pirma, iš pagrindinių priešininkų – žvérių, tarp kurių labiausiai gerbiamas – lokys, orus, bet kada pasirengęs mirti. Čia nesulauksi juoko – nebent sardonisko šyptelėjimo.

Istorijos apie žvėris – kiekvienos tautos pagrindinė linksomojo repertuaro dalis, nors kita vertus, tam tikri juoko objektais gali tapti ypatingos etninės raidos apibrėžtoje srityje požymiu.

Šiandien nebežinome, iš ko juokiasi žmogaus veidas, pavaizduotas ant šiaurinės pakrantės močikų periodo indo, datuotino maždaug 600-aisiais mūsų laiko skaičiavimo metais (taigi apie šešis šimtus metų iki inkų dinastijos pradžios), rasto tarp kitų puikių meno kūrinių, kuriuos Peru žemė atskleidė šiuolaikiniams tyrinėtojams. Nežinome, kodėl viena iš milžiniškų, be galio rimtos išraiškos bazalto galvų, neseniai iškastą Meksikos džiunglėse, būtent penktoji ir paskutinė rasta La Ventoje (pasak atradėjo), pasitinka lankytojų tiesiog spindinčia šypsena, „beaming smile”. Tačiau abu meno kūriniai, perupietiškas ir meksikietiškas, įamžino būtent indėno šypseną. Ir ji džiugina ne mažiau nei besijuokiantis šuo ir kalakutas, 1925 m. iškasti Tres Zapotes vietovėje, kalnuose netoli Meksikos įlankos.

Sudėtingiau išsijausti į garsius džiūgavimo šūksnius, kasmėt suskambančius Meksikos miestuose ir kaimuose Visų šventujų dieną, akompanuojamus šiurpiai groteskiškos „mirties“ muzikos. Čia visai nereikia atnaujinti ginčo dėl religijų mišinio, susidariusio krikščionybės ir indėnų tikėjimų sandūroje, ir šiandien dar tebeleidžiančio ugliers: pirmynkštės demoniškos būtybės, apvilktose šventujų kulto rūbais, ispaniškai romėniškas ritualas kartu su šokiais, giesmėmis, smilkalais bei dažais actekų dievo Uitsilopočtlio (*Huitzilopochtli*) garbei, kurio metu pasekėjai kopija, kaip kitados, aukštyn milžiniškomis piramidžių pakopomis. Kad ir koks detalus šios religinės raizgalynės išmanymas negali paaiškinti šios juoko ir džiaugsmo šventės, šio didžiojo svajulio, su kuriuo po katalikiškos Visų šventujų šventės skydu švenčiama *Dia der los Muertos*, „Mirusiųjų diena“. „Su cukrinėmis kaukolėmis, šitomis ‘mirusiųjų galvomis’, kurioms ant kaktų rausvu cukriniu glajumi kuo dailiausiai užteptas krikšto vardas! – gyvai pasakoja Norbertas Frydas. – Net kai kurie kūdikiai barškalai bei kartoninės gatvės vairigalių kaukės vaizduoja kaukoles... Lapkričio antroji visai šaliai – nacionalinė šventė. Ištisos šeimos skuba į kapines pasibūti prie savo artimųjų kapų ir išgerti jų garbei atsineštost pulkės. Piknikui pasibaigus (dažnai tik vėlai naktį), kapinėse pasilieka išsimiegoti nusigėrusieji ir išsimylejėliai, neretai čia pat, ant kapų, pradedantys naują gyvybę... Per Vi-sus šventuosius turguje prekiaujama ypatingomis skrajutėmis, vadinančiomis *calaveras*, ‘mirusiųjų galvos’, kuriose po mirties kauke meistriškomis karikatūromis parodomos gyvujų nuodėmės bei silpnybės”.

Meksikoje 88 proc. gyventojų sudaro indėnai,metisai, juodaodžiai, mulatai ir visokie įmanomi jų lydiniai. Bet ka-

dangi juodaodžių ir mulatų tarp jų tėra vos 6 proc., tai Meksikos kultūrą apskritai reikėtų apibrėžti kaip indėnišką. Net ir tai, kas radosi iš įvairiausių įtakų mišinio, vis dar atrodo indėniška. Pakanka prisiminti ikiispaniško laikmečio Calaveros sapotekų (*zapotecas*), kurių kultūra pražydo apie 200 m. po Kr., taurią akmeninę inkrustuotą galvą, kad nūdienos cukrines kaukoles galima būtų priimti už vulgarizuotus jos atkartojimus (nors pasiromy su jomis dingstimi laikoma katalikų šventė). Turėtume prisiminti ir tai, kad Vakarės žvaigždės dievo altorius, surastas Tisatlane, buvo su kaukoles, kad actekai garbino mirties dievus, kurių atvaizdus dirbo iš akmens arba gryno aukso, ir kad indėnai sugebėjo pagaminti natūralaus dydžio kaukolę iš kalnų krištolo. Pavyzdžiu, Peru indėnai, kaip rodo nepaprasta kalnų krištolo kaukolė, saugoma Paryžiaus *Musée del Homme* lobyne. Tarp Peru močikų būta šokėjų, kurie pasirodydavo skeletų išvaizda. O be močikų indo su besijuokiančia galva, žinomas ir to pat laikmečio visiškai panašiai padarytas ąsotis, ant kurio vietoj linksmo veido prasišiepusi kaukolė. Nežinoriai, ar indėnai juokėsi, dirbdindami meno kūrinius su mirties ženklais, tačiau aišku, kad indėnų charakteris pasižymėjo spinduliuojančiu gyvenimo džiaugsmu, kuriam jégų jie sugebėjo semtis iš pačios nuolat gresiančios mirties. Taip, indėnas, azijietiškai gilius dvasios ir širdies, priprato oriai pakelti neigiamus išgyvenimus ir savo kartėlį išupti išminties apsiaustan. Tačiau jis moka ir juoktis.

Vienoje gražioje Brazilijos Tereno indėnų pasakoje, kurių siužeto pagrindas – žmonių atsiradimas žemėje, sugebėjimas kalbėti ir juoktis pabrėžiamas tiesiog kaip žmogaus požymis. Du mitiniai geradariai Orekajuwakai, „ištraukę žmones iš gelmių“ ir davę jems ugnį, nusprendė pirmiesiems žmonėms suteikti ir tai, ką mes vadiname siela. „Darbar Orekajuwakai mąstė, – rašo kronikininkas Herbertas Baldus, – kaipgi jieims žmones prašnekinus. Išrikiavo juos į eilę vieną už kito, o laukiniams šuniui liepė visaip juokinti. Tas iškando savo uodegą ir visaip kitaip paikiojo, tačiau nieko nepešė. Tada jis pašaukė mažą raudoną rupūžę Kalakę. Ši būdingai komiškai atliuoksėjo, triskart praklibinkščiavo pro eilę pirmyn ir atgal, ir tada jau žmonės nebeįstėjo – nusijuokė ir prakalbo“.

Nusijuokė ir tik tada prakalbo. Regis, būtent per juoką žmogus išgijo kalbos dovaną. Gražu ir išmintinga.

Indėnas išmano gyvenimo ir mirties siaubą. Tačiau žino ir jégų atnaujinimo šaltinį, kuris yra juokas. Ir būtent juokdamasis jis savo džiaugsmu suriša daiktan visą vidinio bei išorinio pasaulio įvairovę.

Indėnas, kuris juokiasi, – tai tiesiog laimingas žmogus.

Parengta pagal: Lips E. Weisheit zwischen Eis und Urwald: vom Humor der Naturvölker.
– Leipzig: VEB F. A. Brockhaus Verlag, 1995.
– P. 64–88: Sind die Indianer humorlos?

Parengė Birutė PETRAUSKAITĖ

TRYΣ MEILÉΣ ISTORIJOS

Sasaras nedalaide mani tekētie

Nedideliame kambaryje ant lovos sédėjo sudžiūvusi nedidelė močiutė – Stasė Trakelytė. Kambaryje tvyrojo kvapas, būdingas seniems, sergantiems žmonėms. Visas kaimas žinojo jos meilės istoriją. Kiekvienam, kas tik ateidavo, nežinia kelintą kartą ji pasakojo vieną ir tą patį pasakojimą apie tai, kaip neteisingai likimas lémė jai visą amžių nugyventi vienai.

„Nedalaide mani un tekējimo sasaras. Metrikų neatsiunte. Latvijoje gyvenau i to Latvijau šlūžijau, i tai 36-uose metuose. Tai Latvijoje šlūžijau i ti susdabojom [su bernu]. Tadu nuvejom ažsirašytie un kunigą, ir kunigas paraikalavo metriką. Aš atasiunteu namo [laiškų], sakau: „Atsiunstie man matrikus”. E anos pavydiejo, sako: „Dél tavo matrikų niera per mus pinigų. Moma guli ligoninėj. [E ažu gydymų] raikia dviej šimtų zlotų”. Prie Polščiai gi zlotais vadino, 200 zlotų [reikie mokēc]. Tai až tuos 200 [zlotų] možna [buvo] tris karvies nupirktie. Reikėjo daryc [dirbt – R.B.] visa vasara. Regi, kokiu stroku man anos ažudavė. Gal anos pavydiejo, kū aš žanijuos. Vuot. Tai ir neatsiuntie matrikų. Tai aš tadu kaip pračytou i tuos žodžius, i škada gi mamos [pasidaré kū ana guli] ligoninén, kap pračitojau tuos žodžius, strokas paémė, gailyste, griuvau un žemės, išsirékiau, išsirékiau, i tai po meilai buva. Ot, i po meilai. Tai anas [teip man'] pasake. Tadu neatsiunte [matrikų], i liko [mano ženatvė]. Tai ot kap anos man padare.

I tai reikie vargtie [visų amžių]. I tai kai gyvenau savo namie, sveika buvau, žinai, tai pragyvenau, gyvenau su momu. Je tadu moma pamire 68–uose metuose, tai nuo 68 metų gyvenau viena lyg devinciems o metam. I vot. Viena gyvenau. I sunku buvo, i markatna, i prie keliui [troba mano buvo]. Ataidinėjo i blogi žmones. I ladu, žinai [pirkia pasidengdavo], pirkia sena jau.

Visgi, sako, nuo Dzievo dalia. Nu kokia [mano dalia nuo Dzievo]? Nuo Dzievo dalių [žmogus gauna]. Tai va gi kokia mano buvo dalia! Aš un Dzievo nestrakoju. Ot kokia mano buvo dalia! Sasaras nedalaide mani [tekētie]. Pražude mano visų gyvenimų. Je anos man až matrikus galėjo vištų perduoti [parduoti – R.B.] i matrikus

Stanislava Trakelytė.

man atsiuste. Anos i tai pavydiejo. Ot! Ot. Tai aš un Dievo nieko nerokuojuo, nei un momos, nei un totos. Dzievas man davė [tokių dalių]. Ot! Ot. I tai sasaras mani pražude.

[Aš joms abiems pasogas sukroviau]. Viena sasala tekiejo, daviau [pasogų]. I tai 35-uose metuose išvažiavau, i tai 27-ias karves ganiau kožna dien. Bo pa latisku gi nemokėjau [kalbēc], tai aš stojaus až piemenj i ganiau. E tadu 36-uose metuose atvažiavau, sasuo tekėjo, i atadaviau tuos pinigus kap ataj. I tadu vė išvažiavau. Nu kū gi. Aštuonios dūšios gyveno, daugelis, žemes nedaug, tai vargu gi buvo pragyvinė. I [vė] išvažiavau [Latvijon]. E tadu vė i kitai sasarai daviau. I vo, kap aš paprašiau, tai

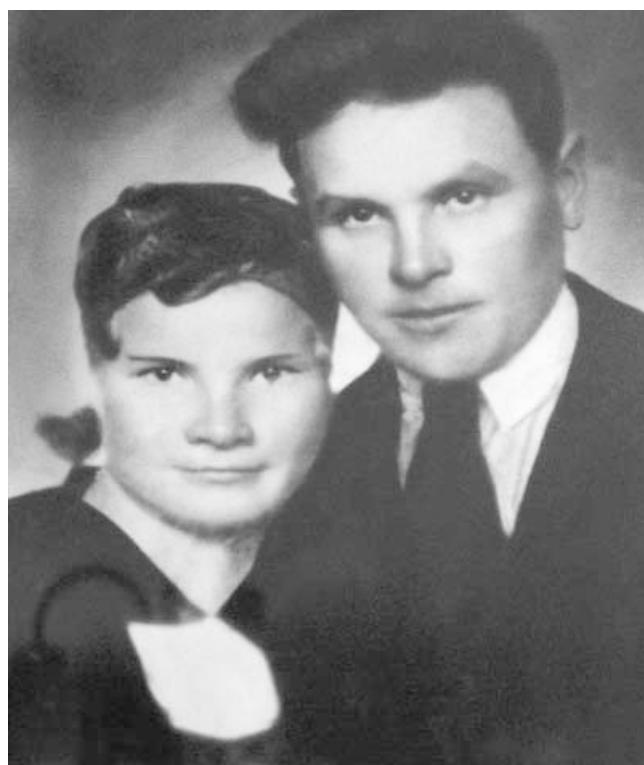
anos man matrikų neatsiunte. Ot. Ot kokios sasares! Ot! I aš susiunčiau visus pinigai".

S. Trakelytė jau dešimt metų gyveno pas sesers dukterį, kuri nuoširdžiai ir gerai ja rūpinosi, bet vis tiek nebuvvo jos duktė.

„Nebūcia aš cia gulėjus. Dakučioju [aš visiem]. Aš to nevarta, ką man tokią dalių davys Dievas. I anos taip pri-maliujo, mani pražudie. E dabar man vienai reikėja vargt. Vargcia. Toj sasuo, kataroj laksto, primaliujo. Ana von gy-vena, kap turi dukterį. Dukte veikia, i ana poniu gyvena, je vot ja, tai vo kap". Iš S. Trakelytės akių riedėjo ašaros. Ji žiūrėjo į nuotrauką ant sienos, iš kurios žvelgė du jauni, gražūs žmonės. Kodėl jos mylimasis po pusme-čio vedė kitą, sunku pasakyti. Iš senų prisiminimų liko tik „polskas" pasas. Močiutė atsikėlė, iš po stalo ištraukė naf-talininį rankinuką. Tokius rankinukus turi visos močiutės. Paprastai juose saugo rožančių, maldaknygę, nosinėlę. Išsitraukė pasą, ilgai vartė jį ir vis dejavo. Ji taip ir nepasi-naudojo taip ilgai lauktu dokumentu, nes užėjo karas, pa-sikeitė valdžia, pasikeitė ir pasas.

Papasakojo Trakelytė Stanislava, Gabrieliaus, gimusi 1913 m. Švenčionių r., Svirky apyl., Trakelių k.
Gyvena Švenčionių r., Svirky apyl. ir k.

Užrašė R. Balkutė 2000 10 18. Saugoma Lietuvos
liaudies kultūros centro Liaudies kūrybos archyve:
LKAR 86(62), LKAG 331(50,61,62).

S. Trakelytė su buvusiu sužadėtiniu.

tokie pat miniatiūriniai kaip ir jų namas. Antanas Vinikaitis vilkėjo žalią megztinį, buvo kiek padžiūvęs, rudomis bliz-gančiomis akutėmis, jis šypsojos pličia bedante burna. Apvali, žilais plaukais Onutė Vinikaitienė buvo linksma ir svetinga. Jie mielai mus vaišino, pasakojo pasakas, isto-rijas, prisiminimus ir dainavo. A. Vinikaitis juokėsi iš savo žmonos pasakojimų ir, viskam pritardamas, nuolat link-sėjo galva.

Kai vienu metu Vinikaitis išėjo į lauką, močiutė pa-slapingai pasilenkusi pasakė: „Vaikeli, niekada neik už muzikanto. Muzikantas namie – nėr gaspadoriaus. Bul-ves ars, javus pjaus, tai ateis: „Einam vestuvėsna!" Tai trenkė dalgj ar arkly vidury lauko ir dui grainc. Tai ar čia gaspadorius!?" Bet čia pat prisiminė, kaip ji kadaise išsimylojo smuikeliu lauke grojusj piemenuką, kuris vėliau tapo jos vyru.

„Dar aš karves ganiau, jis man patiko. Nu éjau aš iš atlaido su savo šeiminyki, ką pas ją tarnavau traijis me-tus. Aš jų vadzinau dėdzieni, ba ji mano birmavonės ma-ma buvo. Ainu aš su tuo dėdzieni, o jisai gané karves ir an smuiko graino. Ganydamas karves graino! Sakau: „Dėdziene, kokis fainas piemenukas!" O jo plaukai buvo garbanoti, turėjo tokj dzidelj šunj. Dėdzienė cik nusiju-o-ké, tep ir buvo. Ale man rūpi tas piemenukas. Nu ir už kiek česo dėdzienės vyras liepė vienam bernu nunešč šiaučiu čebatus. O tus šiaučius gyveno netoli to ükiniko, kų aš piemenukų mateu. Sakau: „Aš nunešiu". „Tai ko-de? Tau nepriklauso, bernas nuneš". „Ne, aš nunešiu.

Įsimylėjau smuikeliu grojusj piemenuką ir ištakėjau už jo

Netoli kelio į Smalėnus stovėjo nedidelė, kitokia nei aplinkinės, miniatiūrinė trobelė. Nedideliamė darželyje kvepėjo gélės. Jurginai buvo tokie dideli, kad siekė na-mo stogą. Prie būdos buvo priريštas didelis vilkinis šuo. Jis žvilgtelėjo į mus, porą kartų amtelėjo, bet labiau nei mes jo démesj traukė mažas balta uodegyste kačiukas. Jis vaikštinėjo tarp šunramunių, aukštai keldamas ko-jutes, saugiu nuo šunėko atstumu. Šuo pritūpdavo ir vėl atsistodavo, apsisukdavo, vizgindavo uodegą ir net cyp-davo iš džiaugsmo, kai kačiukas, iškėlęs uodegytę, pra-eidavo pro pat jo nosį.

Tokie gražūs namai, šuns ir kačiuko draugystė žadėjo įdomią pažintį, bet šeimininkų nebuvvo namie, todėl mes nutarėme palaukti. Prigulėme pušų pavėsyje. Oras buvo tvankus, kepino saulė, zvimbė visokie vabaliukai. Netru-kus tolumoje pasirodė du senukai – Vinikaičiai. Jie buvo

Nu gerai. Nunešiau aš tus čebatus, bet piemenuko nesutikau. O jis tadu vietoj savo tévo gané. Paréjau aš namo, sakau: „Jau aš čebatų neisiu atsiim!“ Ale žinai, vailkeli, peréjo kiek laiko, buvau kokių penkiolikos metų mergaitė ir nuvéjau tarnauc in kitų ūkininkų, ir piemenuku sutikau! Jo! Geras buvo vaikiščias, kultūraunas. Ėjau aš vienų sykj iš šokių. Dar prieš gavénią. Pusbrolis palydėj lyg pusiaukelés: „Nu dabar, Onyte, – sako, – tai jau eisi su Antanu“. „Nelabai noréčiau su juom aic“. „Nu, aisi“. Ainu, ale bijau. Einu, man šalta, ale bijau. Galvoju: vis ciek jis mani gal graus! Cha cha cha cha... Nu ką cia – cik abudu ir nakčia. Ale ainu, kas bus, tas. O jis buvo keturiais metais vyresnis. O jis in mani kalba tai tą, tai tą: „Tai kai bus šokis kokis, tai ar eisim kur vél, Onyte?“ Ainam pro miškelj, jau gal čia man bus gatava. O jau bijausi, Viešpatie mieliausias! Nežinau kas ty daryc, ale ainu. Neliksi gi šniegi. Nu ale galvoju: „Kai volios, tai rėkšiu, kiek sveikata neš!“ O jis vis šneka ir šneka. O kap daéjom jau namus, jisai ir sakis: „Labanaktis, Ony-

te“. „Labanaktis, – galvoju, – dékui tau, Dieve, geras tu berneli“. O an jo, matai, šnekéjo, kad jis tokis, sako, mergas volioja. Sako, ir tau bus balius kadu. Nieko, nepargriové. Kur cik šokis buvo, tai ir éjom“.

„Jau nespéji užgraic, o ji dangui, – apie savo žmoną kalbėjo muzikantas. – Armoškė gera buvo kap an trūbų. Isimokinu kų grainc ir tadu rėžiu – tep kap oru aina, kap düksters šiluma, kap düksters. Kap duos an būgno, kap truktersu an armonikos, tai žibaliné lempa gista, o mergom cik dūmai iš po sijonų aina. Paskui dar ir smuikelis, oi, brace, kap grainau!“ – pasakojant žibéjo Vinikaičio rudos akytés, išsiviepdavo bedanté burna.

Susitikimas su piemenuku buvo lemtingas. Kad duk-té, būdama šešiolikos, galéty tekéti už muzikančiuko, mama turéjo gauti pas kunigą leidimą. Būdama devyniolikos, ji susilauké dukrytés.

Tą kartą A. Vinikaitis mums taip ir nepagrojo nei smuikeliu, nei bandonija, nes Vinikaitienė, neapsikentusi, kad gaspadoriaus nuolat nebūna namie, vieną bandoniją sudegino, kitą pardavé, o smuikelj seniai kažkam atidavé.

Papasakojo Vinikaitienė–Pajaujytė Ona, gimusi 1922 m. Lenkijos Respublikoje, Augustavo r., Seinų apyl., Šeipiškių k.
Gyvena Augustavo r., Seinų apyl., Muravoto cipto k.

Užrašė R. Balkutė 1989 08 19. Dalyvavo G. Plytnikas.

Vinikaičiai prie savo namo.

Aš Labanori išsiprašiau pas šv. Marijų gerų vyrų

Umbrasų kiemas kvepéjo obuoliais. Jéjome j tropą. Namai buvo dideli ir mieli. Ta namų dvasia jaučiasi beveik visada. Už stalo sédéjo moteris gražiom didelém akim ir kažką siuvo. Padéjusi savo darbą j šalj, pakvieté prie stalo, an kurio netrukus atsirado agurkų, medaus,

sūrio. Beklausinėjant apie garsiuosius Labanoro atlaidus, močiutė prisiminė, kad ji Labanore pas šv. Mariją išsiprašė sau gerą ir mylimą vyrą.

„Aš Labanori sau vyrą gerą išsiprašiau pas šv. Marijų. Žinai, buvau jauna, susirgau, ir čia man veidų toj liga pagadina, tai, būdava, netikėdavau [kad ištakėsiu]. Votys kėlas mažutei čia, paskui va čia va buva. Mažyte da buvau, kai mama mana mire. Mani palika dviej metukų. Tai tadu močiute mani ir užugde. Tai aš, būdava, vis melžiuos: „Jeigu man, šv. Marija, skirsi vyrų, kad gerų”. Ačiū Dievui, ačiū šv. Marijai, aš dažnai, dažnai viena sau pagalvoju, tikrai aš išiprašiau pas šv. Marijų gerų vyrų: nei geria, darbinykas, tvarkingas, vienu žodžiu. Nei manis muše niekuomet, ačiū tau, šv. Marija. A šv. Marija gal' par Dievulį išpraše, kad man teip [pasiseke]. Tai tikrai šitų galiu [pasakyti], tikrai, tikrai.

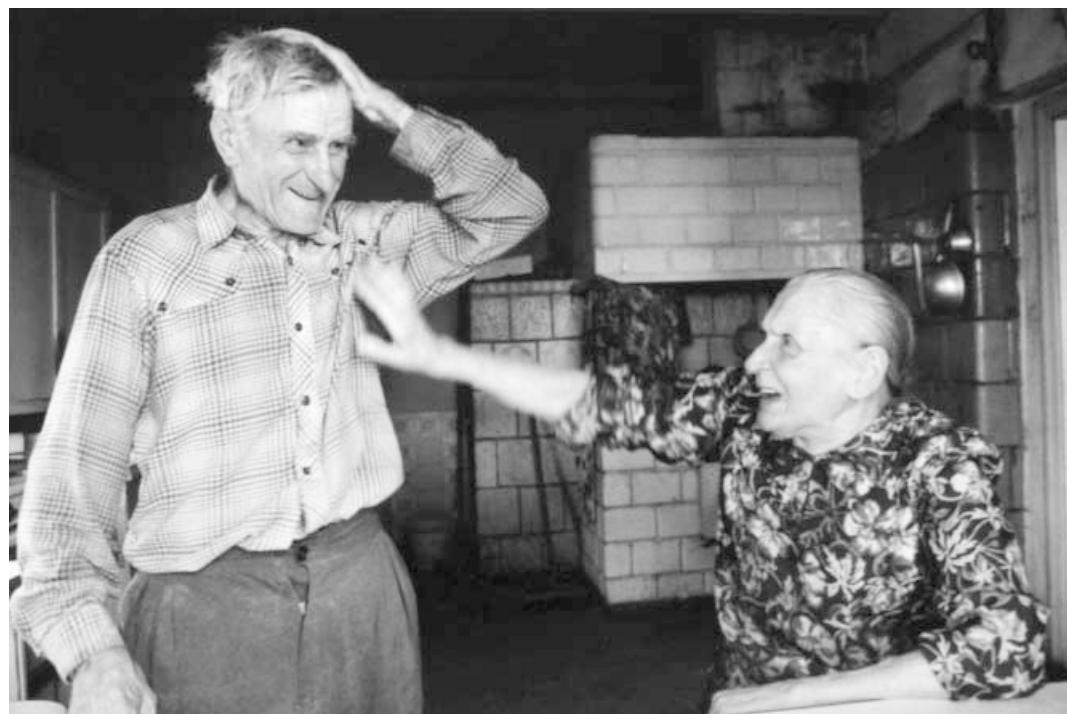
Su vyru gyvenom kaimynystėje. Aš gyvenau va netoli, ir anas gyvena netoli. Čia dar teka siūt pas juos. Tai jų buvo broliai keturi ir keturias seserys. [Jis] iš aštuonių vaikų, Umbrasai šitie. Nu tai aš kai pas juos siuvau, tai kai parvažiavau, jau mani parveže namo, tai mano jau teta ir dediene, mamas sasuo, tai saka: „Kratas jau tau [patika]?” A jau matai, siuvau gal kokių šešiolikas metų buvau panašiai, saptyniolikas gal. „Tai kratas tau iš visų patika?” Tai man šitas ir patika. Jokių minčių, jokių kalbų ti nebuva. Nu a paskui, nežinau kaip aš jam patikau, kaip ti buva, vienu žodžiu. Ir ačiū Dievui, nei skyrybų, nei muštynių, ačiū Dievui. Vaikai atvažiuoja. Ir vaikai, negaliu sakyt [neblogi], ir sūnus negeria. Tai matai. Dukra viena išlaide sūnų net Anglijan”.

K. Umbrasienei bepasakojant į kambarį jėjo ką tik medaus išsukęs vyras. Medaus kvapas skrido ne tik iš dubenio, bet ir iš tų žmonių akių.

Papasakojo Umbrasienė—Vyšniauskaitė Katrina, Rapolio, gimusi 1921 m. Molėtų r., Mindūnų apyl. ir k. Gyvena Molėtų r., Mindūnų apyl., Aukštuolių k.

Užrašė R. Balkutė 1999 08 04. Dalyvavo N. Marcinkevičienė. Saugoma Lietuvos liaudies kultūros centro Liaudies kūrybos archyve: LKAR 90 (150), LKAG 359 (17,21).

Spaudai parengė Rita BALKUTĖ

Umbrasai. R.Balkutės nuotraukos

PEOPLE NARRATE

THREE LOVE STORIES

Rita BALKUTĖ

The regional ethnographer Rita Balkutė, a member of various fieldwork researches and a collector of folklore knows lots of interesting stories told by folks.

For this once three love stories have been selected for the journal by Rita Balkutė. The first one tells us about an unfulfilled love. It was narrated by Stanislava Trakelytė, aged eighty eight. The presenter has lived to a venerable age, though she has not been able to forget the fatal event of how her sisters prevented her from getting married by not sending the necessary documents to the city of Riga where she worked as a maid-servant on a farm of a land-owner.

The Vinikaičiai, a married couple of old little man and old little woman had become a pair of lovers owing to the harmonica. Ona Vinikaitienė still as a teenager fell in love with the shepherd, her would-be husband who would take the cattle into the grass and play unbelievably beautiful tunes on the fiddle.

The third story tells us how Katrina Umbrasienė used to say prayers in the church in Labanoras in order to ask St. Mary to send a good husband to her. In the woman's opinion her dream of having a good husband has come true because of St. Mary's assistance, for in her childhood an illness disfigured her face and she had not any hope to get married.

If one happens to read these stories he will be amazed at the sincerity of the presenters' emotions as well as a beautiful language and the way of narrating them.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA

LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS

LIAUDIES KULTŪRA 2001 Nr. 6 (81)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Dalia RASTENIENĖ tel. 61 34 12

SKYRIŲ REDAKTORAI:

Dainius RAZAUSKAS

– bendrieji kultūros klausimai,
mitologija, tel. 61 31 61

Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija,
folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61

Juozas ŠORYS – etnologija,
tautodailė, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61

Beatričė RASTENYTĖ – korektoriė

Ramūnas VIRKUTIS – fotografas

Maketas Martyno POCIAUS

Reziumė į anglų kalbą vertė

Sigita JURKUVIENĖ

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvos
kalbos institutas, Antakalnio 6, 2055
Vilnius

Habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, 2001 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvos
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, 2055 Vilnius

Juozas MIKUTAVIČIUS, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 Vilnius

Prof. habil. dr. Vacys MILIUS, Lietuvos
istorijos institutas, Kražių 5, 2001 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 Vilnius

Dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos
muzikos akademija, Gedimino pr. 42,
2001 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didžiaukio 27, Vilnius

Prof. habil. dr. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ,
Antakalnio 83-22, 2040 Vilnius

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152

Pasirašyta spaudai 2001 12 10

Formatas 60×90/8

Rinkta kompiuteriu. 10 sp. I.

Kaina: prenumeratoriams 4,63 Lt.

Pardavimui – sutartinė

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

<http://www.lfcc.lt>

email: liaudies.kultura@lfcc.lt

Spausdino UAB „Sapnų Sala“

Moriiškos g. 21, Vilnius

TURINYS:

Tarp etninės kultūros vertybių. Liudviko GIEDRAIČIO
pokalbis su profesoriu Vaciu MILIUMI 1•

MOKSLO DARBAI

Inga NĒNIENĖ. Etnokultūrinis tapatumas
ir lietuvių tradicinės skaros 7•

Austė NAKIENĖ. Iš kaimynų slavų perimtos
liaudies melodijos Pietų Lietuvoje 12•

Janina MORKŪNIENĖ. Liaudiškieji žaliaminės
odos išdirbimo būdai: savitumai ir
etnokultūrinės sąveikos 16•

REGIONŲ KULTŪRA.

Gražiškių ir Donelaičių šyvio šokintojai. Pasakoja
Magdalena GUDAITYTĖ-ČERNIAUSKIENĖ 26•

Angelė VYŠNIAUSKAITĖ. Apie šyvio šokdinimo
paprotį Suvalkijoje 33•

Gražina KADŽYTĖ. Šokdinamo šyvio mīslės 34•

LATVIJOS BALSAS. Svetlana RYŽAKOVA.

Akmens jvaizdis latvių mitologijoje 36•

KONFERENCIJOS. Liudvikas GIEDRAITIS.

Selių sielos žaltvykslėm 49•

PARODOS. Aušra KARGAUDIENĖ. „Kad būtų šilta“ 53•

JUBILIEJAI. Pranas Tamošaitis – jubiliejų pakilumoje 59•

SKAITYMAI. Victoras TURNERIS.

Struktūra ir antistruktūra 62•

KITOS KULTŪROS. Eva LIPS.

Ar indėnai neturi humoro jausmo? 68•

ŽMONĖS PASAKOJA.

Trys meilės istorijos. Parengė Rita BALKUTĖ 76•

VIRŠELIUOSE: Marijos Švenčiausiosios, visų nuliūdusiuų paguodos,
paveikslas centriniame Pivašiūnų bažnyčios altoriuje.
Popiežiaus Jono Pauliaus Antrojo 1988 metais vainikuotas.
Autorius nežinomas.

Marija Škaplierinė. Paveikslas Tryškių bažnyčios
Marijos Škaplierinės altoriuje. Autorius nežinomas.

Ramūno VIRKUČIO nuotraukos

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.